¤ЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОFАРЫ ЖўНЕ ОРТА АРНАУЛЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

КАЗАК БАЛАЛАР ўДЕБИЕТІ

(оєу єолданба)

Білім саласы: 100000 – «Білім»

Оєыту саласы: 140000 – «Оєытушылар дайындау жЎне педагогика пЎні»

Бакалавриат ба¬ыты: 5141300 – Ана тілі мен Ўдебиеті (єазає тілі жЎне Ўдебиеті)

Ташкент - 2007

Оќу єђралы єазаќ балалар Ўдебиеті пЎніне арнал¬ан болып, онда балалар¬а Јмірді танытарлыќ адамгершілік, эстетикалыќ тЎрбие беру, оларды отансЇйгіштікке тЎрбиелеу, Јнер-білім Їйренуге ынтасын арттыру туралы мЎселелерді єарастырады.

Сонымен бірге єазаєты¦ аќын-жазушыларыны¦ балалар¬а арнап жаз¬ан Јле¦дері, ертегілері, Ў¦гімелері та¬ы басєа Ўдеби шы¬армалары берілген.

Оќу єђралы жо¬ары оќу орындарыны¦ студенттері мен мђ¬алімдеріне арналады.

Учебное пособие предназначено для казахской детской литературы, в нїм рассматриваются проблемы о воспитании детей к добролюбию, человечеству, эстетическом воспитании и о защите родины.

А также перечислены сказки, рассказы, стихотворения для детей написанные казахскими поэтами и писателями.

Пособие предназначено для студентов высших учебных заведений и учителям.

In thiz aid for kazakh infant literature is scrutinized the notion of upringing children and infusion the sense and love towards the Motherland, giving them humonistic and aesthetic upringing, increasing the interest towards the knowledge.

Here are given the songs, fairy tales, short and other works.

The aid is for students of higher edication and teachers.

јайта баспа¬а дайында¬ан: оќытушы Бектаев Айтмђрат

Пікір жаз¬андар: Е.Абдувалитов
педагогика ¬ылымдарыны¦ кандидаты

Ж.¤тегенов
ТОБЖИ а¬а методисті

Кіріспе

Балалар Ўдебиеті – єазає Ўдебиеті тарихыны¦ Јскеле¦ бір саласы. Оны¦ Јзіндік Јсу, Јркендеу жолдары бар. Бізді¦ єазає балалар Ўдебиетіміз де сол Јркендеу жолы, я¬ни ХІХ ¬асырды¦ екінші жартысынан бастау алды.

БЇгінгі кЇнде балалар Ўдебиеті тЎлім-тЎрбие, білім беретін, Јнер Їйрететін, балаларды отансЇйгіштікке, мейірімділікке, адамгершілікке, Ўділеттілікке, е¦бектенуге шаєыратын ма¦ызды Јмір оєулы¬ына айналды.

Бµл оєу єµралы єазає балалар Ўдебиетіндегі єол¬а алынбай келе жатєан олєылыєтарды жетілдіру, оны бір ізге, бір жЇйеге келтіру маєсатын кЈздейді. Бµнда е¦ алдымен єазає балалар Ўдебиетіні¦ тарихи єалыптасу, Јркен жайып даму, Јсу жолдарына шолу жасалды. Одан со¦, балалар Ўдебиетіні¦ єамты¬ан негізгі таєырыптары мен оны¦ Ўр кезде шешуші рЈл атєар¬ан тЎрбиелік ма¦ызы мен кЈркемдік ерекшеліктеріне тоєталдым.

Балалар Ўдебиетіні¦ негізі ауыз Ўдебиетінде. Сондыєтан балалар Ўдебиетін сЈз еткенде халыє ауыз Ўдебиетін аттап Јтуге болмайды. ¤йткені, халыє ауыз Ўдебиеті балалар Ўдебиетіні¦ алтын єоры, алтын бесігі.

јайта баспа¬а дайында¬ан мына оєу єµралында сол ХІХ ¬асырды¦ екінші жартысынан бастап бЇгінгі кЇнге дейінгі аралыєта¬ы єазає балалар Ўдебиетіні¦ орны жайлы сЈз етеді. Балалар Ўдебиетіні¦ жылдан жыл¬а биіктеп, салмаєтанып, кЈркемделіп келе жатєанын кЈреміз.

Оєу єµралы балаларды¦ белгілі бір іспен ¬ана айналысуы ¬ана емес, оларды бµзыє Ўдеттерден саєтандыру ¬ана емес, сонымен бірге олар¬а таби¬атты¦ берген адамгершілік рух элементтерін, сЇйіспеншілік сезімін, шексіздікті сезінуін дамытады.

Балалар жазушысы тілге шебер болуы керек. Балалар¬а арнал¬ан шы¬армаларды¦ тілі алдымен Јз ана тілін жетік білуге, сЈздік єорын байыту¬а жЇйелі тЇрде єисынды сЈйлеуге, Ўсіресе ана тілін сЇйе білуге баулитын кЈркем єµрал болу¬а тиіс. Олар¬а арнал¬ан Јле¦дер ойнаєы, жинаєты, тілі баланы¦ Јз ойындай мЈлдір де тµныє, єызыєты да єарапайым болуы шарт.

Балалар Ўдебиетіні¦ дамуы жЈнінде ал¬аш Ыбырай Алтынсаринні¦ «јазає хрестоматиясы» деген Ў¦гімелер жина¬ын атаймыз. Ал, бертін келе жиырмасыншы ¬асырда¬ы єазає балалар Ўдебиетіні¦ орны туралы Ахмет, СЎкен, Бейімбет, Ілиястарды¦ шы¬армаларынан жас Јспірімдер, жастар туралы жаз¬ан е¦бектерін атап Јтуге тиіспіз. Ал, одан кейінгі кезе¦де М.ўуезов, С.Мµєанов, А.Тоєма¬амбетов,¤.Тµрманжанов,М.ўлімбаев, Б.Соєпаєбаевтарды¦ есімдерін мен шы¬армалары жЈнінде мЎлімет беріледі. Сонымен бірге тЎуелсіздік жылдарда¬ы єазає балалар Ўдебиетіні¦ орны туралы пікірлер айтыл¬ан.

Оєу єµралына А.Байтµрсыновты¦ «ўдебиет танытºыш», Ш.Ахметовты¦ «¼азаº балалар Ўдебиеті», М.¼араев пен Б.Омар¬азиноваларды¦ «¼азаº балалар Ўдебиеті» (хрестоматия) атты е¦бектерінен материалдар пайдаланылды.

Тµтастай ал¬анда, єазає балаларына арналып отыр¬ан бµл оєу єµралыны¦ мазмµны мен идеясы оларды¦ белсенділігін арттырып, Јз Јміріні¦ жарєын болаша¬ын таныту¬а себепкер болады. Оларды белгілі мамандыєєа Їйретіп, е¦бексЇйгіштікке баулиды. Бµл Јз кезінде жас буынды саналы Јмір сЇруге талпынтады деп ойлаймын.

Ауыз Ўдебиеті балалар Ўдебиетіні¦ алтын єоры

Тµрмыс-салт жырлары

Бесік жыры

Адам баласы тарихында ауыз Ўдебиетіні¦ алтын єоры – жыр, Јле¦ні¦ бірінші бастамасы «Бесік жыры» болып табылады. «Бесік жырында» єазає єауымыны¦ бала¬а деген е¦ ізгі сЇйіспеншілігі, тілегі, халыєты¦ шешендігі мен арманы бейнеленген. Оны¦ сЈз жЇйесі мен ыр¬а¬ы, мЎн-ма¬ынасы аса µєыпты. Ана сЎбиді тербете отырып «бесік жырын» айтады.

Бесік жырында дЇниеге жа¦а келген жас нЎрестені¦ болаша¬ын ойлап, єолдан келер мЇмкіндіктерін соны¦ жолына ба¬ыштау¬а тырысады. Онда ата-аналар баланы¦ жастайынан кЈпшіл, ынтымаєшыл, сый-сипат кЈрсете білетін Јнегелі азамат болуын кЈздеген, баладан адамгершілік єасиетті талап еткен. Бала халыєєа Ўр жаєты Јнерімен, білімімен, игілікті ісімен танылса деп арман еткен. Болашаєтан кЇткен зор Їмітке, арман-тілекке, біреуге тЎуелді болмай, ерікті тЇрде Јмір сЇруге жеткізетін осылар болар ма екен деп, жас басынан баланы¦ єµлаєына єµйып отыр¬ан.

Бесік жыры

ўлди-Ўлди ає бЈпем,
Ає бесікке жат бЈпем.
Жылама, бЈпем, жылама,
Жілік ша¬ып берейін.
Байєµтанны¦ єуйры¬ын
Жіпке та¬ып бререйін.
ўлди-Ўлди ає бЈпешім,
јозы жЇнді кЈрпешім.
Жµрт сЇймесе, сЇймесін,
¤зім сЇйген бЈпешім.

ўлди-Ўли ає бЈпем,
Ає бесікке жат бЈпем.
јонає келсе, єой, бЈпем,
јой тоєтысын сой бЈпем,
јµйры¬ына той бЈпем.

ўлди-Ўлди ає бЈпем,
Ає бесікке жат бЈпем.

Айырып єалпає жиысып,
Аєырып жау¬а тиісіп,
Батыр болар ма екенсі¦?
Бармаєтары¦ майысып,
ТЇрлі ою ойысып,
ёста болар ма екенсі¦?

Та¦дайлары¦ таєылдап,
СЈйлегенде сЈз бермей,
Шешен болар ма екенсі¦?
Ке¦ бала¬ы¦ тЇрісіп,
Ой¬а, тау¬а жЇрісіп,
Балуан болар ма екенсі¦?

јолымыздан іс алып,
Мойнымыз¬а кЇш алып,
Баєытымыз¬а жан балам,
Бізді ба¬ар ма екенсі¦?

Асты¦а терлік салайын, Жылама, балам, жылама.
°сті¦е тоєым жабайын.

ТЈрт тЇлік мал туралы Јле¦дер

Ерте кезден-аќ єазаќ халєыны¦ негізгі кЎсібі мал шаруашылы¬ына байланысты бол¬андыєтан, балаларын тЈрт тЇлікпен жЎне шаруашылыќ жўмыстарымен таныстыру¬а ерекше мЎн берген. Балалар¬а арнал¬ан тЈрт тЇлік жайында мынадай Јле¦дер бар: «Ма¦-ма¦ басєан, ма¦ басєан», «ТЇйе-тЇйе, тЇйелер», «јасєырды¦ єойшы¬а айтєаны», «Малды¦ баласын сЇюі» т.б.

Баланы кішіпейілді, раєымшыл, Јзінен Їлкенді сыйлай білетін адамшылы¬ы мол етіп тЎрбиелеу Їшін, жас Јспірімдерді¦ кЈ¦іліне єонымды болу Їшін мал, жануарлар арасында болатын мейірімділіктерді де мысал етіп µсын¬ан.

Малды¦ баласын сЇюі

јой сЇйеді баласын «єо¦ырым» - деп,
Еште¦ені білмейтін «момыным» - деп.
Сиыр сЇйеді баласын «торпа¬ым» - деп,
јара¦¬ы¬а баспа¬ан «єорєа¬ым» - деп.
ТЇйе сЇйеді баласын «боташым» - деп,
Жаудыра¬ан кЈзі¦нен «тоташым» - деп.
Ешкі сЇйеді баласын «ла¬ым» - деп,
«Тастан тасєа секірген шµна¬ым» - деп.
Жылєы сЇйеді баласын «єµлыным» - деп,
«Тµлпар болып жЇгірер жµлыным» - деп.

ТЇйе, тЇйе, тЇйелер

ТЇйе, тЇйе, тЇйелер,
Тµзы¦ єайда тЇйелер?
Балєан тауды¦ басында,
Балдыр єоян єасында…
Еніп кеттім егіске,
јойным тойды жеміске,
Жемісімді жерге бердім,
Жер жусанын берді.
Жусанын єой¬а бердім,
јой ма¬ан єошаєанын берді…

јасєырды¦ єойшы¬а айтєан сЈзі

Бала єойшы,
Алыста ойнап єала єойшы.
Екі єойшы,
Ермек єойшы,
ТЇйелі єойшы,
Тµр¬ан єойшы,
ТЈбесінен µр¬ан єойшы,
¤гізді єойшы,

Бір тоєтысын бермек єойшы.
Атты єойшы,
Ашулы єатты єойшы.

¤лген єойшы,
Жеп бол¬анда кJрген єойшы.

С а н а м а є

Санамає негізінен жас бала¬а сан Їйрету маєсатымен шы¬арыл¬ан. Санамаєтар Ўрі сан Їйретеді, Ўрі дЇние танытады, Ўрі баланы¦ єисынды ойлауы мен математикалыє тЇрлері кJп, оны¦ Їстіне жа¦адан єосыла береді.

Санау арєылы бала сан Їйренумен бірге сол сан¬а аты µйєасєан заттарды танып біледі. Ал, саусає санау ойыны баланы сан Їйренуге ынталандырады, кJ¦ілдендіреді.

Бірінші бала:
- Бірім – бір,
Екім – екі,
°шім – Їш,
ТJртім – тJрт,
Бесім – бес,
Алтым – алты,
Жетім – жеті,
Сегізім – сегіз,
То¬ызым – то¬ыз,
Оным – он,
Он бірім –
Оны тапшы,
Ай кЇнім.

Екінші бала:
- Бір дегені¦ - біреу.
Екі дегені¦ - егеу.
°ш дегені¦ - Їскі.
ТJрт дегені¦ - тJсек.
Бес дегені¦ - бесік.
Алты дегені¦ - асыє.
Жеті дегені¦ - желке.
Сегіз дегені¦ - серке.
То¬ыз дегені¦ - торєа.
Он дегені¦ - оймає.
Он бір єара жµмбає.

јуыр-єуыр, єуырмаш,
Балапан¬а бидай шаш.
Бас бармає,
Бала¦ Їйрек,
Ортан терек,
Шылдыр шЇмек,
Кішкене бJбек.

Сен тµр – єойы¦а бар.
Сен тµр – жылєы¦а бар.
Сен тµр – сиыры¦а бар.
Сен тµр – тЇйе¦е бар.
Сен тµр – бота¦а бар.

Баєа, баєа, балпає

- Баєа, баєа балпає,
Басы¦ неге жалпає?
- Темір телпек кJп киіп,
Басым содан жалпає.

КJп кJсіліп Їйі¦де,
Бµтым содан талтає.
- КJзі¦ неге тостає?
- јарауылды кJп єарап,

- Бµты¦ неге талтає?   КJзім содан тостає.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Балалар ауыз Ўдебиеті тЇрлері туралы айт.
2. «Бесік жыры» єалай айтылады?
3. ТJрт тЇлікке байланысты єандай Jле¦дерді білесі¦?
4. Берілген Jле¦дерді мЎнерлеп оєу жЎне жаттау.
5. Санамаєтарды¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?

Маєал-мЎтелдер

Маєалдар мен мЎтелдер халыє ауыз Ўдебиетінде ерте заманнан келе жатєан Jзіндік ерекшеліктерімен таныл¬ан халыєты¦ асыл ойыны¦ кJркем жиынты¬ы. Тоєсан ауыз сJзді¦ тобыєтай тЇйінін тауып шешетін асыл мµра.

Маєалдар мен мЎтелдерді¦ ма¬ынасы тере¦, сJзі ыєшам да кJркем, есте саєталу¬а икемді де же¦іл болатындыєтан жЎне басєа тЎрбиелеу ісінде ерекше рJл атєаратындыєтан балалар Ўдебиетінен Їлкен орын алады. Сонымен єатар, балалар¬а арнал¬ан маєалдар мен мЎтелдерді¦ ерекшеліктері оны¦ єµрылысы мен жасалу жолынан емес, мазмµны мен ма¬ынасы тЎрбие жµмысына, оєу, а¬арту істеріне байланысты болуынан кJрінеді. Маєалдар мен мЎтелдер балалар¬а тере¦ ой салумен єатар оларды кJркем жЎне образды сJйлеуге жаттыєтырады, сJз байлы¬ын дамыта тЇседі. Оларды жарєын болашаєєа тЎрбиелейді. «КJре-кJре кJсем боласы¦, сJйлей-сJйлей шешен боласы¦», - деп, е¦бектенуді¦, талаптануды¦, Їздік Ўрекетті¦ арєасында осындай игілікке, ал¬а єарай шырєай беруге болатыны оларды¦ сенімін арттырып, Jздерін ынталандыра, єызыєтыра тЇседі. Балаларды¦ кJ¦ілін серпілдік, єанттандырып аспандата береді. Осыны¦ бЎрі – халыєты¦ бала¬а деген ізгі ыєыласынан ту¬ан асыл мµра.

Маєалдар мен мЎтелдерді¦ балалар Ўдебиетінен алатын орны, тере¦ мазмµны мен тЎрбиелік Ўсері, Jмір оєулы¬ындай болатын

идеялыє сипаты, Јткір де кЈркем тілі, оны¦ мейлінше ыєшам єолданылатыны Јзіні¦ оєушысын та¦-тамаша етеді.

Маєал-мЎтелдерді¦ тЇрлеріне жеке-жеке тоєталып Јтер болсаќ, онда оны¦ тЇрлі таєырыптарда келетініне куЎ боламыз.

¤нер-білім туралы

Оєу – білім бµла¬ы,
Білім – Јмір шыра¬ы.

Оєу – білім азы¬ы,
Білім – ырыс єазы¬ы.

Аєыл – тозбайтµ¬ын тон,
Білім – таусылмайтын кен.

¤нерлі Јрге жЇзеді.
¤нерліге Јлім жоє.

Ілім – бµлаќ,
Білім – шыраќ.

Оєусыз – білім жоє.
Білімсіз – кЇні¦ жоє.

¤нер – а¬ып жатєан бµлаќ,
Ілім – жанып тµр¬ан шыраќ.

Оєу – инемен єµдыє єаз¬андай.
¤нерліні¦ Јрісі µзаќ.

ТЎлім-тЎрбие туралы

ёлы¦ Јссе, Їлгілімен ауыл бол.
јызы¦ Јссе, єылыєтымен ауыл бол.

Ата кЈрген оє жанар,
Ене кЈрген тон пішер.

ёлыє болса¦, кішік бол.

ўке тµрып µл сЈйлегеннен без.
Шеше тµрып, єыз сЈйлегеннен без.

Балапан µяда не кЈрсе,
ёшєанда соны іледі.

јара¬ай¬а єарап тал Јсер,
јатарына єарап бала Јсер.

КЈрмес – тЇйені де кЈрмес.

Бар барын жейді,
ёятсыз арын жейді.

Ынтымаќ-бірлік туралы

Бірлік болмай,
Тірлік болмас.

ТЈртеу тЇгел болса,
ТЈбедегі келеді.
Алтау ала болса,
Ауызда¬ы кетеді.

Бірлігі жоє ел тозады.
Бірлігі кЇшті ел озады.

БЈлінгенді бЈрі жейді.
КЈп ауыз сЈйлесе,
Бір ауыз жоє болады.
Тоз¬ан єазды топтан¬ан єар¬а
жем єылар.

°й іші, а¬айын туыс жайында

Ата бала¬а сыншы.

Балалы Їй базар,

Баласыз Їй мазар.

Туысы жаман,
Ту¬анын жамандайды.

Ата¦ны¦ баласы болма,
Адамны¦ баласы бол.

А¬айынды жамандап,
Ту¬анды єайдан табарсы¦.

Ат болатын тай саяєєа Їйір,
Адам болатын бала єонаєєа Їйір.

А¬айынны¦ єадірін жалалы
болса¦ білерсі¦.
Ата-ананы¦ єадірін балалы
бол¬анда білерсі¦.

Бала адамны¦ бауыр еті,
Бала кЈ¦ілді¦ гЇлі, кЈзді¦ нµры.

Ананы¦ сЇті – бал,
Баланы¦ тілі – бал.

ўке Јлсе Јлсін,
ўке¦ді кЈрген Јлмесін.

Ата¬а бала жеттім десе де,
Батпан ширек тЈмен болады.

Жаєсы Ўке жаман бала¬а,
јырыє жыл азыє.

А¬айын тату болса, ат кЈп.
Абысын тату болса, ас кЈп.

Жаєсылыє, жамандыє, достыє, єастыє туралы

Басы¦ды кЇн шалса, єашып єµтыла алмайсы¦,
Басы¦ды бµлт шалса, іздеп таба алмайсы¦.

Жаман дос – кЈле¦ке.

КЇн ортає, ай ортає,
Жаєсы ортає.

Жаман аттан ая¬ым артыє,
Жаман жолдастан тая¬ым артыє.

Жаєсы туса, ел ырысы.
Жа¦быр жауса, жер ырысы.

ТЇйені¦ Їлкені кЈпірден таяє ежйді.

Досы¦ны¦ кЈзінде бол¬анша,
КЈ¦ілінде бол.

Досы кЈпті жау алмайды,
Аєылы кЈпті дау алмайды.

Жаєсы – ай мен кЇндей,
ўлемге бірдей.

Тіл Јнері туралы

СЈз асылы – маєал.

¤нер алды - єызыл тіл.

СЇйре¦деген жаман тіл -
СЇйгені¦нен айырар.

СЈз сЇйектен Јтеді,
Таяє еттен Јтеді.

Тіл тас жарады,

КЈз жетпеген жерге,

Тас жармаса бас жарады.

СJз жетеді.

КJп сJз кЇміс,
Аз сJз алтын.

Бас кеспек болса да,
Тіл кеспек жоє.

Тоєсан ауыз сJзді¦,
Тобыєтай тЇйіні бар.

СJз тапєан¬а єолєа жоє.

Жаєсы сJз – жарым ырыс. ¤тірік сJз Jрге баспас.

Батырлыє, ерлік туралы

Ел Їмітін ел аєтар,
Ер ата¬ын ел саєтар.

Ер жігіт елі Їшін туады,
Елі Їшін Jледі.

Еменні¦ иилгені - сын¬аны,
Ер жігітті¦ екі сJйлегені – Jлгені.

Жау¬а жаны¦ды берсе¦ де,
Сыры¦ды берме.

Батыр туса – ел ырысы,
Жа¦быр жауса – жер ырысы.

Ерді¦ ісі кJліс,
Езді¦ ісі керіс.

ЖЇк ауырын нар кJтереді,
Ел ауырын ер кJтереді.

Ерді¦ кJркі – елімен,
Отан кJркі - жерімен.

Ат басына кЇн туса,
Ауыздыєпен су ішер.
Ер басына кЇн туса,
Етігімен су кешер.

Отан Їшін отєа тЇс, кЇймейсі¦
Ары¦ Їшін алысса¦, Jлмейсі¦.

Ер бір рет Jледі,
јорєає мы¦ рет Jледі.

Ерді¦ сыншысы – ел.

Жµмбаєтар

Халыєтыє шы¬армалар ішінде балалар ауыз Ўдебиетінен Їлкен орын алатыны – жµмбаєтар.

Жµмбаєтар жЎне оны¦ шешімі баланы¦ аєыл-ойын дамытады, ойын шыныєтыра тЇседі. Ойлау¬а, ойла¬ан ісіні¦ Їдесінен шы¬у¬а жаттыєтырады. Жµмбаєтарды¦ шешімін табу баланы¦ зейін, ыєыласын арттырады. ў р нЎрсені¦ себебін іздестіріп табу¬а Їйретеді. Жµмбаєтар єµпиясы баланы єызыєтырып, Ўсерлендіре тЇседі, шешімін айтєызу¬а мЎжбЇр етеді. Баланы¦ µшєыр ойын іске, Ўрекетке єарай баулиды. Ой-санасыны¦ єызмет етуіне серпін береді. Жµмбаєтар – жас буынны¦

аєыл-есін дамыту¬а, шыныєтыра беруге арнал¬ан халыєты¦ ойлап тапєан асыл мµрасы.

Жµмбаєтар баланы байєа¬ыштыє, Ўр нЎрсеге зейін сал¬ыштыє єабілетке Їйретумен єатар, ой-єиял¬а шоматын, ойландыратын жаєєа єарай баулиды. Жас буын¬а мµны¦ е¦ пайдалы жаєтары осында.

Жµмбаєтарды¦ айтылуы, сJз єµрамы, Ўдемі µйєасы, єµрылысы, жинаєтылы¬ы, аз сJзбен кJп нЎрсені єамтитыны да бала¬а кJп Ўсер береді. Ойын жинаєты, ыєшам айту¬а Їйретеді. СJзуар, мылжы¦ болудан пЎтуасыздыєтан аулаєтата береді. Жµмбаєтар дЇние тану жолында баланы ой¬а, єиял¬а шомдыратын, іске, Ўрекетке баулитын жЎне ой-єиялды¦ шама-шарєын білдіретін єµнды жанр болып есептеледі.

ёзын-µзын, µзын жол,
ёшына жеткен бар ма екен?
ТЇбі тере¦ єара су,
ТЇбіне жеткен бар ма екен?
ТЇбіне жетіп бµл суды¦
јанып ішкен бар ма екен? (Оєу)

Ат басты,
Арєар мЇйізді,
БJрі кеуделі,
БJкен санды.
(Шегіртке)

Бір нЎрсе білмегенді білгізеді,
¤зі¦ді єарап тµрса¦ кЇлгізеді.
Жал¬анда Ў¦гімесі сондай єызыє,
Жаны¦ды ты¦дай берсе¦ кіргізеді.
(Кітап)

ЖЇрсе ізі жоє,
Сойса єаны жоє.
(јайыє)

јара сиырым єарап тµр,
јызыл сиырым жалап тµр
(јазан мен от)

Ає санды¬ым ашылды.
Ішінен жібек шашылды.
(КЇн)

Белі бЇкір, алысєа тЇкір.
(Мылтыє)

Жер астында жездем аты кісінейді.
(Тышєан)

Жа¦ылтпаштар

Халыєтыє шы¬армалар ішінде баланы дµрыс та айєын сJйлеуге Їйрететін, тілін дамыту¬а жаттыєтыратын жанр – бµл жа¦ылтпаш.

Жа¦ылтпаш кJбінесе мектеп жасына дейінгі балалар мен бастауыш мектеп оєушыларына лайыєты шы¬арма. Олай дейтініміз жеке дыбыстар мен айтылуы єиын кейбір сJздерді дµрыс сJйлеуге

Їйрету, ол кJбінесе бала¬а ¬ана тЎн нЎрсе. Балалардың кJбінесе дμрыс айта алмайтыны, тілі келмейтіні «р» дыбысы. Осы¬ан байланысты «р» дыбысын дμрыс айттыру¬а ба¬ыттал¬ан жа¦ылтпаш сJдер Jте кJп. Мысалы: «Ай, Тайєарбай, малы¦ды жадыра¬а жай, Тайєарбай. Ай Тайєарбай дегені¦ єай Тайєарбай?» деген сJздерді жылдам айтєыз¬анда, бала жа¦ылып «р»-ды¦ орнына «и» дыбысын єолданып, «Тайєайбай» деп те жібереді. Бμл сонымен єатар сJздерді бμрмалап айтпау Їшін ойын айєын да дЎл сJйлеуге жаттыєтырады. Жа¦ылтпаштарды¦ Ўрбір сJйлемінде баланы¦ тілі келі¦кіремейтін сол «р» дыбысыны¦ Ўлденеше рет єайталап келуін де єарастыр¬ан.

Жа¦ылтпаштарды¦ єμрылысы жа¬ынан ыєшамдылы¬ы, жаттап айту¬а же¦іл тиетіні, μйєасымы кЇшті, Ўуенді, сазды жЎне мазмμны жа¬ынан кЇлдіргі болып келетіні балаларды єатты сЇйсіндіреді. Бала¬а ана тілін Їйретіп, аныє, айєын сJйлеуге жаттыєтыратын балалар фольклоры ішінде жа¦ылтпаш Їлкен рJл атєарады.

- ўй,Тайєарбай,Тайєарбай,
јойны¦ды Майєара¬ай¬а жЎй, Тайєарбай.
- Тайєарбай, Майєарбайлары¦ толып жатыр.
«ўй, Тайєарбай» дегені¦ єай Тайєарбай?

- Анау арал єай арал?
- јайы¦ды арал, талды арал.
Ішінде бμзаулы ала марал.

- Мынау балєаймає – єай балєаймає?
- Бμл балєаймає – май балєаймає.

Шуаєта¬ан ботамды,
Шу¬а апарып, шудаладым.
Шудала¬ан шабысын,
Су¬а салдым,
Судан алдым,
Су¬а малдым.

Ауылым жоннан кJшсе,
сай єμлдилар.

Шымдай шытырмыш,
Ол шытырмышты,
Мен шым – шытырмыштамай,
Кім шым – шытырмыштайды.

Есет атам ет асатар, ет асатса, екі асатар.

Атам томалама¬ан бЇркітті

- Ай, ай, Айдарбай,

Мен томалама¬анда,
Кім тома¬алайды?

Иір мЇйіз сиырды
°йі¦е айдай бар.

ШЇрегей сЇ¦гігіш пе?
СЇ¦гуір сЇ¦гігіш пе?

Тар¬ыл итім, тал¬а орал.

°ш кіші ішік піштім,
Бес кіші ішік піштім,
Неше кіші ішік піштім?

Торта єойдым, орта єойдым,
Орта єойдым жорта єойдым.

јµда¬и¬а саєта¬ан сµр балєаймає,
Ол балєаймаєты мен жаламай,
Кім жалайды?
Ол балєаймаєты мен жаламай,
Кім жалайды?

Ає тайла¬ымды бµйдалайын десем,
Бµйдалай алмадым.
Шудалайын десем,
Шудалай алмадым.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Бала тЎрбиелеуде маєал-мЎтелдерді¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?
2. Жµмбаєтар балалар¬а не Їшін Їйретіледі?
3. Жа¦ылтпаштарды¦ бала тілін дамытуда рJлі туралы тЇсінік бер.
4. ўр тЇрлі таєырыпта жазыл¬ан маєал-мЎтелдерді жатта жЎне оны¦ мазмµнын ашып бер.
5. Берілген жµмбаєтар мен жа¦ылтпаштарды жаттау.

Ертегілер

Халыєтыє ертегілер – Jмір шынды¬ын баяндайтын фантастикалыє негізге єµрыл¬ан кJркем шы¬арма. Онда е¦бекші хылыєты¦ ¬асырлар бойы жасап келген Jмір тЎжірибесі, оны¦ мЎденеті мен салты, Ўдеті ¬µрпы, шаруашылыє кЎсібіні¦ тЇрлері, тіліні¦ шебер Jрнектері єамтыл¬ан.

Халыє ертегісі ішінде балаларды¦ сЇйіп ты¦дайтын, оларды¦ жас ерекшеліктеріне тЎн мµралар сондай кJп, халыє ертегісі ¬асырлар бойы балаларды¦ ыєыласын Jзіне єызыєтыра тартып, жас жанына Ўсер етіп, кJ¦ілді шаттыє кЇлкіге бJлеп, єуантады.

Хадыє ертегісін балаларды¦ сЇйіп оєитыны, барлыє ыєыласымен сЇйсіне ты¦дайтыны, оны ¬асырлар бойы µрпаєтан µрпаєєа айтылып, Ўбден екшеліп, халыєты¦ даналыє, тапєыр ой пікірлері жинаєталып, Ўрі кJркем, Ўрі же¦іл тілмен берілетіндігінде. Бастал¬ан жерден-ає

оєи¬асы єызыєты, µшєыр єиялды болып келеді де, баланы¦ ойын бірден єызыєтырып жетектеп Ўкетеді.

Ертек оєи¬асында¬ы Ўр алуан толыє кейіпкерлерді¦ іс Ўрекеттері, ол кейіпкерлерді¦ тапєырлыє, ерлік, айлакерлік, ісі о¦ына келе беретін а¦єаулыє мінездері балаларды та¦-тамаша єалдырып, сЇйсіндіріп отырады. Ертегілерді¦ осындай тамаша ерекшеліктері балаларды¦ эстетикалыє тал¬амдарын дамыту¬а зор Ўсер етеді.

Ертегілер – хайуанаттар жайлы ертегілер, тµрмыс-салт ертегілер, шыншыл ертегілер, єиял-¬ажайып ертегілер болып бJлінеді. Оларды¦ Jзіндік ерекшеліктері бар. МЎселен, тµрмыс-салт ертегілері халыєты¦ кJне заманда¬ы тµрмысын, Ўдет-¬µрпын, салтын баяндаса, шыншыл ертегілері Jткен ¬асырларда¬ы єо¬амны¦, халыєты¦ Jмірін, тµрмысын шындыє тµр¬ыда суреттеген. јазає балалар Ўдебиетінде мына тЎрізді ертегілерді атап Jтуге болады: «Аязби», «Ер ТJстік», «Маєта єыз бен мысыє», «Керєµла атты Кендебай», «ТЇлкі мен тырна», «ја¦бає шал», «ёр тоєпає», «ТЇлкі мен бJдене», «Елеместі¦ кJргендері», «КЇшік пен мысыє», «АлдаркJсе мен Шыєбермес Шы¬айбай» та¬ы басєалар.

Елеместі¦ кJргендері

Ертеде бір кедейді¦ Їш баласы болыпты. ўкесі Jлгесін жетім єал¬ан балалары азып-тозып кетеді. Жетім балалар кЇн кJру тЎсілдін іздейді. Сонымен балалар бір кЇні жол¬а шы¬ады. Жолда келе жатєанда оларды¦ алдынан екі жол кездеседі: біреуі – барса келмес, екіншісі – барса келер. Жетім балаларды¦ е¦ кішісіні¦ аты Елемес екен. А¬алары Елеместі барса келмеске жібереді де, Jздері болса, барса келермен кетеді.

Келе жатєан Елеместі¦ алдынан бір кJкжал єасєыр кездеседі де, Елемеске тап береді. Сонде Елемес єасєыр¬а: «Жегені¦ ас болсын!» - дейді. јасєыр: «О, достым, бµл мені¦ єµла¬ыма бірінші тиген жылы сJз, бµдан бµрын кез келгендер ма¬ан жегені¦ ас болмасындейтін еді де, мен олар¬а ерегесіп тезірек Jлтіретін едім. Сондыєтан бµл жол барса келмес атан¬ан. Енді мен сенімен дос боламын да, Jле-Jлгенше са¬ан кJмектесемін», - дейді. СJйтіп єасєыр кетіп єалады. Елемес одан ары жЇре береді. Елемес келе жатса, алдынан Їлкен бір єала кJрінеді. Сол єала¬а келіп Елемес ас ішіп, тойынып, адам болады. Бір кЇні жер єазып, жµмыс істеп жЇрген Елеместі¦ кЇрегіне бірдеме іліиіп шы¬ады.

јарса алтын. Алтынды кЈрген Елемес одан Ўрі єазса, ат басындай алтын та¬ы шы¬ады. Бір кЇні Елемес µйыєтап жатса тЇс кЈреді. ТЇсінде а¬аларыны¦ халдері нашар екен. ол тЇсінен шошып оянады. «Ит той¬ан жеріне, ер тµр¬ан жеріне» деуші еді. «Осы байлыєты жал¬ыз Јзім кЈргенде не болады? Не болса да а¬алырммен бірге кЈрейін», - деп тµра кЈшеді. КЈшіп келе жатып, бая¬ы екі жол айырылатын жерге келгенде, Јзіні¦ а¬алары кездеседі. А¬алары Ўбден жЇдеп, Їсті-бастары азып-тозып кеткен екен. Елемес а¬аларына киім, тамає беріп Ўбден тойдырады. Бірає бµл жаса¬ан жаєсылы¬ын а¬алары білмейді. Олар Елеместі кЇндеп, єалайда Јлтіруді ойлайды. КЈп кешікпей-ає олар Елеместі Јлтіреді де, оны¦ мал-мЇлкін алып кетеді.

Бір кЇні бая¬ы єасєыр келе жатса, алдында бір топ єар¬а бір єонып, бір µшып шуылдап жЇреді. јасєыр «бµл не?»деп, єар¬а Їймелеген жерге келсе, бая¬ы Јзіні¦ досы Јліп жатыр. Енді не істеу керек? јасєыр¬а бір ой тЇсе кетеді. Ол тез жата єалып, жер бауырлап жылжып барып, єар¬аларды¦ арасынан патшасын µстап алады. Барлыє єар¬а «патшамызды босат» деп шулап, єасєыр¬а жалынады. Сонда єасєыр єар¬алар¬а: «Егер, сендер адам тірілтетін шЈп Ўкелсе¦дер, босатамын», - дейді. јар¬алар «маєµл» деп єарє-єарє етіп, адам тірілтетін шЈп іздеп, жан-жаєєа µшып кетеді. јар¬алар жер-кЈкті єоймай єарап, аєыры Јлдім-талдым дегенде бір жерден адам тірілтетін шЈпті тауып алып, єасєыр¬а алып кеп береді. ШЈпті єасєыр ал¬аннан кейін єар¬алар¬а: «Егер осы шЈптен адам жазылса, патшалары¦ды босатамын, жазылмаса, єайта іздейсі¦дер», - дейді. ШЈпті су¬а салып жµмсартып Елеместі¦ аузына сал¬анда, Елемес µшып тЇрегеледі. Елемес есін жиып, єасєыр¬а раємет айтып, та¬ы да а¬аларын іздеп шы¬ады. Келе жатса, алдынан ауыл кЈрінеді. келсе, а¬аларыны¦ Їйі. Елемес келіп Їлкен а¬асыны¦ Їйіне кіріп барса, Јзіні¦ Ўйелін кЈреді. ўйелі Елеместі кЈріп талып єалады. Енді Ўрі єараса, Ўйеліні¦ ірге жа¬ында жатєан а¬асын кЈреді. А¬асы µйыєтап жатыр екен. Ызаланып келген Елемес ашуын тоєтата алмай а¬асын тама¬ынан ала тЇседі де, єылєандырып Јлтіреді. Енді кіші а¬асыны¦ Їйіне келсе, а¬асы сыртта жЇр екен. Елемес таныма¬ан кісі болып сЎлем береді. Бµл а¬асы інісін таныма¬анмен: «°йге кір» - деп, Їйіне апарып Елеместі сыйлайды. Ет жеместен єонапен сЈйлесіп отырып, елемеске бар сырын айтады. Ол былай дейді: «Бір інііміз бар еді, сол інімді а¬ам «Јлтірейік» деп єойма¬ан со¦, екеуміз Јлтірдік., сол інімді а¬амны¦ тілін алып кЈмбей кетіп едім, соны енді іздеп, сЇйегін кЈміп келейін деп, басына єоятын єµлпытас жасап отырмын», - дейді. Сонда Елемес кіші а¬асына ін таныстырып, Јзіні¦ басынан Јткен халды айтып береді. СЈйтіп, а¬айынды екеуі татуласып, жылап кЈріседі.

КЇшік пен мысыє

јарны ашєан кЇшік тауда єа¦¬ырып жЇрсе, єасына єасєыр жЇгіріп келіп:

- Ей, кЇшік, мен сені жеймін! – депті.

- јой, кЈкешім, єой! ўуелі мені той¬ыз, сонан со¦ жерсі¦, депті кЇшік.

јасєыр:

- Жарайды, жарайды! Мені¦ со¦ымнан єалмай ере бер, -депті.

Екеуі бірге келе жатып, бір топ сиырды кЈріпті. јасєыр Јзіні¦ жолдасына єарап:

- Ма¬ан єарашы: кЈздерім, єлаєтарым, аузым, єµйры¬ым єандай екен?- депті.

- Сені¦ екі кЈзі¦ шоєтай жайна¬ан, екі єµла¬ы¦ жыми¬ан, аузы¦ арандай ашыл¬ан, єµйры¬ы¦ артєы екі ая¬ы¦ны¦ арасына єыстырылып, жас шыбыєтай болып майысєан, - депті кЇшік.

- Мен не єылар екем, соны єара, - депті де єасєыр шапшып барып, бір бµзауды¦ тама¬ына жабысып, тµншыєтырып іріп, кЇшікті де той¬ызады, Јзі де тояды.

– Мен тойдым, сені¦ еті¦ді енді жемеймін. још бол! – депті де єасєыр желе жортып, кетіп єалыпты.

КЇшік бµзауды¦ жемтігіні¦ єасында єалып, Їш кЇндей тегін етке тойып жатыпты. Аєырында іші пысєан со¦, єа¦¬ып жорту¬а шыєєан екен, бір аш мысыєєа кез болып, о¬ан:

- Ей, мен сені жеймін! - депті.

- јой, кЇшеке, єой! ўуелі мені той¬ыз, сонан со¦ жерсі¦, - депті мысыє.

- Жарайды! Менімен бірге еріп жЇр, - депті кЇшік.

Біраздан со¦ бµлар бір топ тЇйеге келіпті.

КЇшік:

- Мысыє! Ма¬ан єарашы: мені¦ кЈздерім, єµлаєтарым, аузым, єµйры¬ым єандай екен? – депті.

- Несін айтасы¦? Сені¦ кЈзі¦ бозарып тµр, єµлаєтары¦ салпиып тµр, аузы¦ а¦єиып тµр, тілі¦ салаєтап, єµйры¬ы¦ салпа¦дап тµр, - депті мысыє.

Сонда бµ¬ан кЇшік:

- Енді мен не єылар екенмін, кЈр! – депті.

КЇшік жЇгіріп барып, бір тЇйені¦ ая¬ын тістеймін дегенде, тЇйе мµны дЎлдеп тµрып, басєа теуіп єалыпты, кЇшік сол арада сеспей єатыпты. Сонда мысыє айтыпты:

- ўй, маєтаншає! Сен Ўлі¦е єарамай, єиын іске єолы¦ды созасы¦! Сені¦ еті¦ді енді мен жеймін, - депті.

АлдаркЈсе мен Шыєбермес Шы¬айбай

Ерте заманда, ешкі єµйры¬ы келте заманда Шыєбермес Шы¬айбай дейтін бай болыпты. ТЈрт тЇлігі сай болыпты. КЈ¦ілі жай болыпты. Шыєбермес Шы¬айбай Їйіне ешкімді єондырмайды екен. Тіпті тастан да єатты сара¦, Јзі тойса да, кЈзі тоймайтын адам екен. °йіне кісі келсе, оны¦ жµбайы:

- Шыє, Ўй! – екен. Осыдан жµрт оны Шыєбермес Шы¬айбай атап кеткен екен.

Шыєбермес Шы¬айбайды¦ атын естімеген ел болмайды екен. Оны¦ «Шыє, Ўйін» естімеген жан болмайды екен.

јайтсем де, єалай болса да, Шы¬айбайдан дЎм татам деген талайларды¦ тауы ша¬ылыпты.

Алдар-ау! Алдарды¦ алдамайтыны, арбамайтыны жоє деген атає та осы кезде елден-елге жайылады. Ел аузында¬ы мЎтелге айналады.

ўй, Алдары¦ єанша єу болса да, Шыєбермес Шы¬айбайды алдай алмас, - дейді жўрт. Осы cJз Алдар¬а жетеді. Шыєбермес Шы¬айбайды¦ атын Алдар да есітеді.

«Шыєбермес Шы¬айбайды мырза бай етпесем, Алдар деген атым єўрысын», - деп, Алдар аттанды. Шыєбермес Шы¬айбайды¦ елін іздеп, сапар шегеді. КЇн-тЇн жЇреді. Аєырында, елден іргесін аулає салып, ен далада жал¬ыз Їй єон¬ан Шы¬айбайды¦ Їйіне келеді. «Не істеп отыр екен бўл єу?» - деп атын алысєа тўсап, Jзі білдірмей келіп, жабыєтан сы¬алайды. Сы¬аласа: «Шы¬айбай єазы тігіп, бЎйбіше нан илеп, тоєалы бас ўйытып, єызы тырнаны¦ жЇнін жўлып отыр екен».

«Осы татпасам, Алдар атым єўрысын», - деп жылма¦ етіп, «Кеш жарыє!» - деп кіріп келеді.

Бўлар да жылдам екен, Алдар «кеш…» дегенді айтып бол¬анша, єолда¬ыларын жасыра-жасыра єойып, Шы¬айбай таспаны, бЎйбіше ўршыєты, єызы тігіліп жатєан кJйлекті, тоєалы кJсеуді єолдарына алып, отыруса єалады. ТЇк білмегенсіп, єолдарында¬ы іспен болып отыр¬ансып, жайбараєат бола єалады.

«ўй, Ўбден-ає Ўкіленіп алган екенсі¦дер, мыз¬ымас єу екенсі¦дер» - дейді Алдар ішінен. Амандасєансып, єол алысєансып, бай¬а сЇйкене барып, тJр алдына барып отырып алады.

«ўй, кJсе екенсі¦: жўртты єўртєан єу ма екенсі¦! ЖЇрісі¦ жылма¦ екен: жыры¦ды бол¬ан сўм ба екенсі¦! ју болса¦ да, сўм болса¦ да менен дЎм тата алмайсы¦», - дейді бай ішінен.

- јайда жЇрген сўмсы¦? јайда барасы¦? Не естіген-білгені¦ бар? – дейді бай Алдар¬а. Алдар кJтеріле тЇсіп, кЇлімдеп, желдірте жJнеледі.

- КJрген-білгенім кJп. Жолда келе жатып, Їлкен сары жылан кJрдім. Жуанды¬ы тап Jзі¦ні¦ астында¬ы єазыдай.

Артыє єып асырмай,
Шын айтєанды жасырмай:
Таспен ўрып жібердім,
КЇ¦ астында¬ы басындай.
Былш етіп иленіп,
БЎйбіше астында¬ы нанындай,
¤тірік болса, саєал жўлынсын,
јыз астында¬ы тырнадай,
БЎрінде осыны¦ кJріп келдім.
Асы¦ды асшы ўрламай. –

дейді. Осыны айтєаннан кейін бай:

- Шоє тЇссін тілі¦е! – деп астында¬ы єазысын лаєтырып тастайды.

- Тілі¦ кесілсін! – деп, бЎйбіше астында¬ы нанын лаєтырады.

- Жа¬ы¦ єарыссын! – деп, тоєал басты лаєтырады.

- Іші¦ толсын! – деп, єыз тырнаны лаєтырады.

- јазанды аса бер , бЎйбіше, - дейді бай «амал єайсы» деген пішінмен. БЎйбіше єазан¬а ас салады да:

- Піс єазаным бес ай! – десе,

- Отырайын он ай! – деп Алдар етігін шешіп тастайды да:

- Керта¬ыны¦ терісін келер жылы киермін, - деп тЈрге орны¬ып отырады. јазан тЇнімен єайнайды, бірає тЇсірілмейді. Алдар да отырады. «Мынау кЎпір єашан жатады?» - деп, Їн жоє єасарып бай да отырады. Аєырында µйєыдан шаршап шыдай алмай:

- ўй, кемпір, тЈсек сал – дейді. БЎйбішесі тЈсек салады. °й іші µйыєта¬ан кезде, Алдар орнынан тµрып, єазанда¬ы етті сЇзіп алып, оны¦ орнына тулаєты турап салып єояды. Бір уаєытта бай тµрып, бЎйбішесін оятады.

- Мына ит µйыєтады білем. ТЇсір асы¦ды тез. Уаєытымен асымызды жегізбеді-ау, ит! – деп сыбыр етті. БЎйбіше єара¦¬ыда асты тЇсіреді. Бай пышаєты єол¬а алып жіберіп:

- Жат, жігітім, жат. Сазайы¦ осы! – деп аузына бір кесегін асап жіберсе, тісі Јтпейді. Олай єидалайды, бµлай єидалайды, - болмайды.

- Еті¦е не болып кеткен, Ј¦кей шандыр! - деп Ўйеліне µрысады. ТЇйіліп єалып май сµрайды. Аєыры, Алдардан келгенін біліп, амалсыз аштан-аш жатады. Та¦ерте¦ Шы¬айбай жол¬а шыєпає болып, бЎйбішесіне єонаєєа кЈрсетпей ма¬ан нан беріп жібер, - дейді. ўйелі жерошаєта пісіп жатєан нанды оттан ала салып, байды¦ єойнына ты¬а єояды. Мµны кЈре сала, Алдар жЇгіріп шы¬ады.

- Е, байеке! Енді бµдан былай жолы¬амыз ба жоє па? Аєтыє рет єазає дЎстЇрімен достарша кЈрісіп айырылысайыє, - деп бара сала Байды єµшаєтайды. Оттан жа¦а шыєєан нан байды¦ кеудесін кЇйдіріп кетеді.

- Ау, жарайды, енді! – деген сайын єаттырає єыса тЇседі.

- Ау, мына ит жегірді ит жесін, мЎ! – деп єойнынан нанды лаєтырып тастайды.

- Е, байеке, ит жегенше мен жейін, - деп Алдеке¦ барып нанды єолына алады. Бай жол¬а аш кетеді. Бай екінші кЇні та¬ы жол¬а шы¬арда бЎйбішесіне бір торсыє айран єµй¬ызып, оны кЈрсетпей ішінен байлап алады. Бай енді шы¬у¬а ы¦¬айлан¬анда Алдар:

- Байеке, мен сіз келгенше жЇретін шы¬армын, амандасып єалайыє. – дейді де, єµшаєтаса амандасєан болып, торсыєты¦ тµсынан єысады. Торсыєта¬ы айран тЈгіліп, Шы¬айбайды¦ мазасын кетіреді. Торсыєты амалсыздан Алдар¬а беріп, Шы¬айбай бµл жолы да аш кетеді. КЈседен єµтыла алма¬ан со¦, бай кЈсені¦ атын сойып алмає болады. Алдар байды¦ мµнысын та¬ы естіп єойып, атына барды. Атыны¦ єасында байды¦ да аты тµр екен. ¤з атыны¦ ма¦дайында¬ы єасєасы болмаса, екеуіні¦ ешбір айырмашылы¬ы жоє

екен. «Ма¬ан ойлайтыны єастыє болса, Јзіме тисін» - деп, Јз атыны¦ єасєасына сиырды¦ шикі єиын жа¬ып, жо¬алтады да, бай атыны¦ басына бор жа¬ып, єасєа ат єылып єояды. СЈйтеді де, орнына келіп жатып, µйыєтап єалады.

Ал¬ашєы кЇнгі етті жеп єой¬ан да Алдар екенін біледі. Бай ішінен: «Тµра тµр, балам» - деп Алдар¬а ыза болып жЇреді. Алдар µйыєтады-ау деген кезде сыртєа шы¬ып, Алдарды¦ атын жарып тастайды.

- Міне, жігітім, сазайы¦ - деп Јзіні¦ істеген ісіне кЈ¦ілі тойып єуанып, тЈсегіне келіп жатып, µйєы¬а кетеді.

Та¦ерте¦ бай орнынан тµрып. Алдар¬а:

- Мына кемпір єасєа ат Јліп жатыр дейді. Сені¦ аты¦ болу керек, жарылып єал¬ан,- дейді. Сорлы,аты¦ды баєпай, єазан ба¬ып жЇрген не єыл¬ан адамсы¦!- деп єарє- єарє кЇледі. Алдар тµрып:

- ¤андай єасєа екен? Боє єасєа болса менікі, бор єасєа болса сенікі болар, - дейді. Бай сонда єµдайды¦ µр¬аны білді де, орнынан тµра жЇгірді. ЖЇгіріп барса, айтєанындай Јліп жатєан байды¦ бор єасєасы екен. Бай кЇйіп, кетіп, Алдар¬а келіп:

- Жо¬алт єара¦ды, сµм. Мен сені енді кЈрмеймін, -деп шы¬ып кетеді. Сыртєа шы¬ысымен Ўйеіне:

- Мына итті тез жЈнелт! – дейді.

Бай анадай жерге шыєєан кезде Алдар жаєындап барып:

- Етігім жыртылып, шыл¬ауым шы¬ып жЇр. Бізі¦ді беріп кет, - дейді. Байды¦ бергісі келмейді. Алдар жабысып жібермейді. Аєыры болма¬ан со¦:

- ў, алса¦ алшы, ант µр¬ан. Ал да єара¦ды жо¬алт, кЎпір, - дейді.

Алдар ал¬ысын жаудыртып, кЇліп єала береді. Бай кетісімен Алдар оны¦ бЎйбішесіне жЇгіріп келіп:

- Ал, єызы¦ыз Бізбикені киіндірі¦із, - дейді.
- Е, не Їшін?
- Баймен келістім, мен єызы¦ызды алып кететін болдым.
- Жо¬ал Ўрі, сµм. Са¬ан єыз беретін бе еді бай, - дейді.

- ўйтпесе, Јз єµла¬ы¦мен естіп єал, - деп сыртєа шы¬ып, кЈп жер µзап кеткен бай¬а:

- БЎйбіше бізді бермей жатыр, - дейді.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Ертегілер туралы тЇсінік бер.
2. Ертегілерден бала єандай Ўсер алады?
3. «Елеместі¦ кЈргендері» єандай таєырыпта жазыл¬ан ертегі?
4. «Алдар кЈсе мен Шыєбермес Шы¬айбай», «КЇшік пен мысыє» атты туындыларды оєы жЎне оны баяндап бер.

Шешендік сЈз бен батырлар жыры
Жиренше шешен

- ¤тірік пен шынны¦ арасы єанша? – деп сµрапты бір жиында отырып ЖЎнібек хан Жиреншеден.

- ¤тірік пен шынны¦ арасы тJрт-ає елі.

- јалайша?

- јµлаєпен естіген Jтірік, кJзбен кJрген шын. Ал єµлає пен кJзді¦ арасын Jзі¦із Jлшеп кJрі¦із.

КJшерімді жел, єонарымды сай біледі.

Жиренше шешен ЖЎнібек ханмен жолаушылап келе жатады. јатты жел тµрады. Ебелек єа¦баєтап, домалайды. Хан Жиреншені сынамає болып:

- Жиренше, ана ебелек єайда кетіп барады екен, сµрап білші, - дейді.

- Жиренше атыны¦ басын бµрып, домалап бара жатєан ебелекке біраз єарап тµрды да, хан¬а келіп:

- Хан, ебелекпен сJйлестім, - дейді.

- ИЎ, не дейді?

- КJшерімді жел біледі, єонарымды сай біледі, - дейді.

ТJле би

Кедейлік неден? – деп сµрапты біреу ТJле биден.

- Кедейлі Їш а¬айынды: оны¦ тµ¦¬ышы – кежірлік, ортаншысы – еріншектік, кенжесі - µйєышылдыє. Осы Їшеуін бойына Їйір єылма¬ан адам кедей болмайды, - деп жауап беріпті.

Мен де кісі, сен де кісі

ТJле биді¦ бір єµрдасы:

- Мен де кісімін ¬ой! – деп бимен жол¬а таласып болмапты.

Сонда ТJле би:

- ўшейінде сен де кісі, мен де кісі. Екі дауда сен єай кісі, мен єай кісі? – депті.

Батырлар жыры

Ертегілер, Jле¦дер, маєалдар мен мЎтелдерден басєа, халыє шы¬армаларында ерлік істерді дЎріптейтін эпос немесе батырлар жырлары бар. Халыєтыє шы¬армаларды¦ е¦ кJлемдісі, е¦ кJбі, мазмµны мол µзає жырланатыны – осы батырлар жыры.

Батырлар жыры – ауыз Ўдебиеті шы¬армаларыны¦ ішіндегі е¦ асыл, кJлемді мµраларыны¦ бірі. Батырлар жырыны¦ оєи¬асы єызыє, мазмµны тере¦, тілі кJркем, Ўсерлі келеді, онда¬ы кейіпкерлер єайтпас

ер, жауына мейлінше єатал, Јз еліне мейірімді, ар-намысєа берік, µстамды, Јнегелі ісі бар адамдар ретінде суреттеледі. Сондыєтан батырлыє жырларды балалар да аса єадірлеп сЇйсініп оєиды.

Балалардыѓ оєуына лайыєтал¬ан эпостыє жырлар басєа шы¬армалар сияєты жастарды батылдыєєа, ерлік іске, табандылыєєа, Ўділеттілікке, аєылды жЎне парасаттылыєєа тЎрбиелейді. Осылар¬а сЇйене отырып «Ає сауытты Алпамыс батыр» жырыныѓ ерлікке, еѓбекке баулитын Їзінділерін балалар¬а µсынылып отыр.

Ає сауытты Алпамыс батыр жыры

Бµрын¬ы Јткен заманда,
Жиделі Байсын жерінде,
јоѓырат деген елінде
БайбЈрі деген бай шыєты.
Соншама бай болса да,
Жоє еді оныѓ баласы…
Сексенге жасы то¬анда,
Кетем деп байыѓ арманда,
јай¬ылы боп єамыєты
Перзентсіз болып єал¬ан¬а…

БайбЈрі бала¬а зар болып жЇргенде, жµбайы Аналыє єµрсаќ кЈтереді.

То¬ыз ай,он кЇн біткенсіѓ,
Туатын мезгіл жеткенсіѓ,
БЎйбіше бір кЇн тол¬атты.
Арыстай єылып µл тапты.
јуанып бай¬µс кЈѓілі,
Бол¬ай дей µзаќ Јмірі,
Ана¬ан берді бір атты,
Мына¬ан берді бір атты.
Арт жа¬ы єызыќ той болып,
Сой¬ызды тоєсан єµр атты,
Екі жылы Јткесін,
°шінші жылы жеткесін,
Ай мен кЇндей єыз тапты…

БайбЈрі мен аналыє µлдыѓ атын Алпамыс, єыздыѓ атын јарлы¬аш деп єояды. Алпамыс кЇшті болып Јседі. Алпамыс келе жатып, Јрмек єµрып отыр¬ан бір кемпірджіѓ єасында µйыєтап жатєан баланы кЈріп: «Ей, бала, тµр ойнаймыз»-деп тЇртіп єалса, бала оны кЈтере алмай, талып єалады. Сонда кемпірдіѓ Јрмегінен тЇрегеп, Алпамысєа – єарап айтєан сЈзі еді:

«Далада мен отырмын єµрып Јрмек,

Жал¬ызды єасымда¬ы єылып Јрмек.
Баламды жал¬ыз мені¦ талдыр¬анша,
Алсайшы Гулбаршынды, єу жЇгірмек.
Бекерге жµрт баласын µрып жЇрсі¦.
Сарыбай єызын бермей кетті єашып,
Несіне ойын ойнап, кЇліп жЇрсі¦?»
Есіткесін бµл сЈзді,
Алпамыс берен тµрады.
Сµ¦єардай мойын бµрады:
«ТЇсінбедім шешежан,
јайтадан айт деп» - сµрады.
Сонда кемпір сЈйледі:
«Атадан жал¬ыз тµ¬ансы¦,
Тµ¬аннан белі¦ бу¬ансы¦…
Шекті деген елінде
Сарыбай деген бай еді.
Жал¬аз єызы Гулбаршын
Он бесте ту¬ан ай еді.
Жасы¦нан са¬ан айттыр¬ан
Гулбаршын сµлу жар еді.
Сарыбай бір кЇн ойлады,
Ал¬ыр єµстай бойлады:
«Жал¬ыз єызым бермеймін
Артынан бала тумады.
Алпамыс єыран Јледі,
Артында жоє кЈмегі.
Алпамыс батыр Јлгесін
јµл¬а єызым тиеді.
јµл¬а єызым тигесін
јандай єорлыє кЈреді?»
Осыны ойлап Сарыбай,
БЈліне кЈшіп жЈнеді.
КЇші¦ болса барса¦шы,
Гулбаршынды алса¦шы!
Намысы¦ды ойламай,
јай жерден кЇлкі¦ келеді?»

Шµбар ат

Есіткен со¦ бµл сЈзді
Алпамыс батыр єамыєты.
Жаман екен жал¬ыздыє,
Інісі жоє боп торыєты.
Ор текедей секіріп,
Жал¬ызбын деп Јкірді.
Аузын ашып келді де,

Жµдырыєпен бір µрып,
јырыє кез болат сандыєты¦,
Саймандарын сайланып,
Алтыннан кемер байланып,
Жылєы¬а єарай жЈнелді.
Мінейін деп тµлпарды.
ёстап алмай ешбірін,
Баланы¦ кЈ¦ілі торыєты.
¤стіп жылап тµр¬анда,
Ошаєтай бар бауыры,
Тартылып єал¬ан бауыры,
Жал-єµйрыєтан дымы жоє,
Шабатµ¬ын кЇйі жоє,
Заты арыє демесе¦,
Сµлулыєтан міні жоє.
јµнан тісін таста¬ан,
Шµбар дЈнен жолыєты.
ёстай алмай ешбірін,
Ер Алпамыс жылады.
јай¬ымен кЈзін бµлады,
Бая¬ы кЈрген Байшµбар,
Мені µста деген жануар,
КЈлдене¦ тартып тµрады.
Мінбеймін деп Алпамыс,
ЖЇгенмен басєа µрады,
ЖЇгенге деп басымды,
ЖЇгенге мойнын бµрады.
Ашуланып Алпамыс,
ЖЇгенімен басєа µрады.
Елемеді оны да,
јарсы алдынан тає тµрды.
Ашуланып Алпамыс,
јµйрыєтан алып лаєтырды.
Жы¬ылмады онымен,
Таєыр жерге тає тµрды.
Сол уаєытта Алпамыс,
јарадан шыєєан тЈре еді,
Не салса¦ыз да кЈнеді.
Шµбар атты абайлап,
Аєылмен ойлап біледі.
ёстайын деп жаєындап,
јасына таман келеді,
Мойынсµнып жануар,
ЖЇгенге басын береді.
Сол уаєытта Шµбар ат

ТЈрт ая¬ы те¦ болат.
Дµшпан µстап алар деп,
¤кіммен єµрыє салар деп,
Жасырып бойын жЇр еді.
ЖЇгендеп басын ала¬анда,
°стіне ер сал¬анда,
Сегіз жасар ат болды.
ДЈнен бесті бір еді.
Арєа басын сипалап,
Шµбарды бала µстады.
Ашуы жаман єыстады,
°йіне де келмеді,
Мен кетемін демеді,
Жал¬ыз бауыры јарлы¬аш,
Кетерін де білмеді.
Саймандарын сайланып,
Алтыннан кемер байланып,
Абжыландай тол¬анып,
јызыл найза єол¬а алып,
Шµбар¬а єар¬ып мінеді,
јµдайдан медет тіледі.
јар¬ып мініп жас бала,
Ашуы кернеп жЈнеді.
Тµлпар тартып келеді
Ауыздыєпен алысып,
ёшєан єµспен жарысып,
Кей жерде бала шоєытып,
Кей жерде басын тЈгеді.
Бір кЇн шапса Шµбар ат,
Бір айлыє жер алып береді.
Осыменнен µдайы
Он екі кЇн жЇреді.
Айналдырып санаса,
Он екі айлыє жер екен.
Бет алдында тЈбе бар
ТЈбеге шы¬а келеді.
Олай-былай єарады,
Сµ¦єардай кЈзін єадады,
јарай-єарай баланы¦,
Екі кЈзі талады.
Астында¬ы шµбар ат
СЇмбідей болып жарады.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1.Шешендік сЈздерді¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?

2.Батырлар жырыны¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?

3.Батырлар жырынан Їзінділер оєу жЎне оларды жаттау.

4.Балаларды ерлікке, батылдыєєа тЎрбиелеуде батырларды¦ ерлігін дЎріптейтін тцстарын жырлардан тауып олар¬а талдау жаса¦дар.

Тест сµраºтары

1. .«Бесік жырында» єазає єаумыны¦ бала¬а деген єандай єасиеттер бейнелеген?

   А) Халыєты¦ арманы, шындыєты а¦сау

   В) Халыєты¦ Ўдеті, салты, дЎстЇрі,¬µрыпы

   С) Бала Јсіруде, тЎрбиелеуде халыє Јзінде бар барлыє асыл cЈз, даналыє ойлары

   Д) Е¦ ізгі сЇіспеншілігі, тілегі, халыєты¦ шешендігі мен арманы, эстетикалыє идеялы

2. Маºалды толтыр.

   Ата – бала¬а …

   А) ºамºоршы

   В) ¯лгі

   С) сыншы

   Д) жолаушы

3. Ма¦-ма¦ басºан ма¦ басºан,

   Бµйдаларын ша¦ басºан.

   Алабота теріскен.

   Тілін тікен теспеген

   Мµрынды¬ы келіскен,

   «Ш£к» дегенде «быº» - деген

   Шешіп ¯йін ж¯ктеген – Бµл не?

   А) жылºы

   В) £гіз

   С) ºой

   Д) т¯йе

4. «¼ыры ºырыºтыº, сырыººырыºтыº» деген жа¦ылтпашта ºайсы ¡ріпті дµрыс айтуды к£здеп тµр?

   А) р

   В) º

   С) ы

   Д) с

5. Бір к¯ні к¯н шыººан со¦, та¦да тµрып,

   Ойыншыº резинка шар¬а мініп,

   Ж£нелдім ºуып екі жер серігін,

   Деем алдым Ай ºасында жолда отырып - ºандай туынды?

   А) £тірік £ле¦

   В) жµмбаº

   С) бесік жыры

Д) ертегі

6. Та¦дайлары¦ таºылдап,

С£йлегенде с£з бермей,

Шешен болар ма екенсі¦? – деген £ле¦ жолдары балалар¬а арнал¬ан жырды¦ ºайсы бірінде айтылады?

А) тµсау кесу

В) жар-жар

С) бесік жыры

Д) жµмбаº

7. Маºалды толтыр.

Білім - ºымбат, білу - ….

А) арзан

В) тегін

С) ºиын

Д) о¦ай

8. Жµмбаºты¦ шешімін тап.

«Айналада аº отау, аузы-мµрны жоº отау»

А) са¦ырауºµлаº

В) жµмыртºа

С) т£бешік

Д) киіз ¯й

9. «Жµмбаº - оºушы балалар мен жастар¬а білім берерлік т¡рбиелік м¡ні бар ºµралды¦ бірі» - деп айтºан ¬алым.

А) М.-абдуллин

В) М.¢уезов

С) А.Байтµрсынов

Д) Ы.Адтынсарин

10. «Боз інген» ертегісі ертегілерді¦ єай тЇріне жатады?

А) јиял-¬ажайып ертегісі

В) Хайуанаттар туралы ертегісі

С) Шыншыл ертегісі

Д) Тµрмыс-салт ертегісі

XIX ¬асырды¦ екінші жартысында¬ы єазає балалар Ўдебиетіні¦ дамуы
Махамбет ¤темісµлы
(1804 - 1846)

јазає балалар Ўдебиетінен орын ал¬ан аєындарды¦ бірі – Махамбет ¤темісµлы.

Махамбет ¤темісµлы єазіргі Орал облысы, Жаныбек ауданы, Нарында¬ы Бекетай єµмында ту¬ан. Махамбет бала кезінен бастап-ає Јле¦ айтып, ел ішіне Јзіні¦ дарынды аєындыє Јнеріментаныла бастайды. Бала кезінде Махамбет Јздігінен оєып, сауатын ашып, ескіше хат таниды. Жас Махамбетті¦ ата¬ына, аєындыє шешендігіне єызыєєан ЖЎ¦гір хан Махамбетті Јзіні¦ абырой-ата¬ын маєтайтын, мЎртебесін арттырып, да¦єын кЈтеретін сарай аєыны етіп ал¬ысы келеді. Бірає ЖЎ¦гір ханны¦ ол ойы орындалмайды. Бір беткей, Јр мінез, Ўділет пен еркіндікке талпын¬ан жас аєын ЖЎ¦гір ханны¦ жауыздыє Ўрекеттерін халыє алдында Ўшкерелеп отырады.

Махамбетті¦ «ЖЎ¦гір хан¬а айтєаны», «Ереуіл атєа ер салмай», «Тарланым», «Махамбетті¦ Байма¬амбет сµлтан¬а айтєаны», «Ерлерді¦ ісі бітер ме?», «јыз¬ыш єµс», «Толарсаєтан саз кешіп», «Айныман» деген Јле¦дері балаларды¦ ойына єоз¬ау салатын, о¦ мен солын танытатын, кЈтері¦кі кЈ¦ілмен айту¬а арналады. Мµнымен єатар балаларды¦ жаттап айтуына же¦іл, орамы кЇшті, Ўсерлі сЈздер мен жанды те¦еулер бар. ¤ле¦іні¦ єµрылысы Јлшемі ша¬ын, єысєалы¬ы жа¬ынан да балалар Їшін µтымды.

Махамбет Јле¦деріні¦ балалар Ўдебиетіне жаєын, µ¬ымына же¦іл тиетін бір ерекшелігі – онда аллитерация мен ассонастарды¦ жиі кездесуі деп ойлаймыз. ¤йткені єайталап айтыл¬ан сЈз кЈ¦ілге єандай єонымды болса, сЈз басында¬ы жеке дыбыстарды¦ єайталанып айтылуы да балалар¬а сондай Ўсер етеді. Бір дыбысты¦ еселеп, єайталап айтылуы сол сЈздерге Їстеме кЇшейткіш µ¬ым да береді.

Махамбет Јле¦дері балалар ойына єоз¬ау салып, оны¦ Јз басына тЇскен єу¬ын-сЇргін, азапты кісі µ¬ымына дЎл тиетін екінші бір жЎндіктер ортасында болатын оєи¬а¬а салыстыра суреттеу арєылы кЈрсетуінде дейміз. Оєу¬а да, тЇсінуге де, жаттау¬а да сондайлыє икемді жазыл¬ан. ТЎрбиелік ма¦ызымен єатар балалар Ўдебиеті мµрасына енетін Махамбет шы¬армаларында¬ы басты-басты

ерекшеліктері бар. Бµл Јле¦дер арєылы Їлкендер мен кішілерге бірдей єызмет ететін балалар Ўдебиетіні¦ ал¬ашєы даму, Јркендеу, Јсу кезе¦дері¦ єандай дЎрежеде бол¬анын айєын кЈруге болады.

Ереуіл атєа ер салмай

Ереуіл атєа ер салмай,
Егеулі найза єол¬а алмай,
Е¦ку-е¦ку жер шалмай,
јо¦ыр салєын тЈске алмай,
Тебінгі терге шірімей,
Терлігі майдай ерімей,
Алты малта ас болмай,
¤зі¦нен ту¬ан жас бала,
Саєалы шы¬ып жат болмай,
Ат Їстінде кЇн кЈрмей,
Ашаршылыє, шЈл кЈрмей,
¤зегі толып ет жемей,
Ер тЈсектен безінбей,
ёлы тЇске µрынбай,
ТЇн єатып жЇріп, тЇс єашпай,
Тебінгі теріс та¬ынбай,
Темір єазыє жастанбай,
ју тола¬ай бастанбай?
Ерлерді¦ ісі бітер ме?

¼ыз¬ыш ºµс

Ау, ºыз¬ыш ºµс, ºыз¬ыш ºµс,
¼анаты¦ ºатты, мойны¦ бос.
Исатайдан айрылып,
Жал¬ыздыºпен болдым дос.
Ау, ºыз¬ыш ºµс, ºыз¬ыш ºµс,
Ел ºоры¬ан мен едім,
Мен де айрылдым елімнен,

К£л ºоры¬ан сен еді¦,
Сен де айрылды¦ к£лі¦ненорпн
Аспандап µшºан ºыз¬ыш ºµс
Сені к£лден айыр¬ан-
Лашын ºµсты¦ тепкіні.
Мені елден айыр¬ан-
Хан ЖЎ¦гірді¦ екпіні.
Айтып-айтпай немене?
¼µсалыºпен £тті ¬ой
Махамбетті¦ к£п к¯ні !!!

Ба¬аналы Терек

Орай да, борай єар жауса,
іалы¦¬а боран борар ма?!
іаптай соєєан боранда
іаптама киген то¦ар ма?
Туырлыєсыз тµл Їйге,
Ту байласа¦ тµрар ма?
Ба¬аналы терек жарылса,
Баєыраш жаман болар ма?
іара¬ай¬а єарсы бµтає біткенше,
Еменге иір бµтає бітсейші!
јыран¬а тµ¬ыр єылар¬а,
Ханнан єырыє ту¬анша,
іарадан бір-ає тусайшы,
Халыєты¦ кегін єусайшы,
Артымыздан біздерді¦,
Аєырып те¦дік сµрар¬а.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Махамбет ¤темісµлы¦ы¦ єандай Јле¦дері бар?
2. Махамбет Јле¦дерiні¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?
3. «Ереуіл атєа ер салмай», «јыз¬ыш єµс» атты Јле¦дерін мЎнерлеп оєып, жатєа айту.
4. Махамбетті¦ Јле¦дерінен ассонанс пен аллитерация¬а мысалдар келтір.

Дулат Бабатайµлы

(1802 - 1871)

јазаќ Ўдебиеті тарихыны¦ кЈрнекті тµл¬аларыны¦ бірі – Дулат Бабатайµлы.

Ол 1802 жылы єазіргі Шы¬ыс јазаєстан облысыны¦ АякЈз ауданында ту¬ан. Ауыл молдасынан оєып, мµсылманша сауат ашады. Алайда, аєындыє Јнерді ерекше єастерлеген аймаєта Јмір сЇрген, кЈне аєын, жыраулар мµрасынан, ескі тарихи а¦ыздар мен эпикалыє жырлардан нЎр алып Јскен Дулат Јз заманында¬ы е¦ білімді адамдарды¦ бірі болды. ¤нер жолына ерте тЇскен Дулат XIX ¬асырды¦ орта шенінде Сарыарєада¬ы е¦ атаєты аєындарды¦ санатына єосылады.

Дулат Јз Јмір сЇрген уаєыт ахуал-жайын єаз-єалпында жырла¬ан, о¬ан Јзіні¦ азаматтыє ой-пікірін батыл білдірген кЇрескер аєын болды. Оны¦ Јле¦деріні¦ ішінде µзаќ арнау Јле¦дер, наєыл-Јсиеттер ретінде айтылатын дидактикалыє жырлар, ертегі-а¦ыздар сюжетіне жазыл¬ан тол¬аулар, мысал сЈздер жЎне та¬ы басєалары бар. Шы¬армаларыны¦ идеялыє мазмµны да Ўр алуан. Олар негізінен єазаќ єо¬амында¬ы белгілі бір кезе¦ні¦ тарихи шындыєтарын сЈз етеді.

Жастарды ерлікке, отансЇйгіштікке µмтылу¬а шаєырады. Ел єор¬аны болып Јсетін азаматтарды а¦сайды. Мµны біз оны¦ «Аєтан¬а» деген Јле¦інен кЈруімізге болады.

Аєындыє дЎстЇр арнасында е¦бек еткен, Јле¦ді ауызша да, жазбаша да шы¬ар¬ан Дулат єазаќ балалар Ўдебиетіне де Їлкен Їлес єосты. Ол Јле¦дерін мазмµн, таєырып жа¬ынан байыта тЇсті, кЈркемдік тЎсілдер тµр¬ысынан жа¦а саты¬а кЈтерді. Оны¦ балалар¬а арнап жаз¬ан тол¬ауларынан «Балам ма¬ан кейіме», «Орманшы а¬аш кесе алмас», «О, Аєтан жас, Аєтан жас» т.б. атау¬а болады.

Балам, ма¬ан кейіме…

Балам, ма¬ан кейіме,
ЖиЅан кезген нар жейді,

ўкем айтпай кетті деп.
Сырын білмей бой салма,
Атасы оны¦ текті деп.
Тµрлаусыздан сJз µєпа,
Аузы оны¦ епті деп.
Нашардан шыєєан жаєсыны
СJзін жерге тастама,
Атасы нашар Jтті деп.
Жапан¬а біткен жантаєты,
ТЎтті менен дЎмдіні,
јолында пµлы бар жейді.
јорєаєтыєты¦ белгісі
Арыєты да жар дейді.
Кертартпаны¦ белгісі,
Ке¦ дЇниені тар дейді.
јолында жоєтар тайлаєты,
Сылєылдає Jркеш нар дейді.

Орманшы а¬аш кесе алмас

Орманшы а¬аш кесе алмас,
Айбалтасын єайрамай.
Жорыєєа батыр аттанбас,
Жау жара¬ын сайламай,
Егшінші егін сала алмас,
јос Jгізді айдамай.
КJ¦ілмен єµр¬ає бос жЇрсе¦,
Алаєандай жер жЇзі
Аспан болар айнадай.
Істемей єолмен іс болмас,
јµр сJзде кЇш болмас.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Дулат Бабатайµлы шы¬армаларын єай таєырыпта жаз¬ан?
2. «Балам ма¬ан кейіме» атты туындысыны¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?
3. Дулат шы¬армалары єандай таєырыптарды єамтиды? Ата єоныс, ту¬ан жер туралы єандай Jле¦дерін білесі¦дер?
4. Дулатты¦ балалар¬а тиісті бол¬ан Jле¦дерін жаттау жЎне талдау жасау.

Ыбырай Алтынсарин

(1841 - 1889)

Ыбырай Алтынсарин – єазає халєынан шыєєан халыє а¬артушыларыны¦ бірі, ірі жазушы, тамаша педагог, єазає балалар Ўдебиетіні¦ атасы. Ыбырай Алтынсарин 1841 жылы 20 єазанда єазіргі јостанай облысы, бµрын¬ы Аманєара¬ай болысы, Затобол ауданында ту¬ан. Ыбырай Jз Ўкесі Алтынсарыдан тJрт жасында жетім єалды. ўкесі єайтыс бол¬аннан кейін Ыбырай атасы Балєожаны¦ тЎрбиесінде болады. Балєожа кішкентай немересі Ыбырайды 1850 жылы Орынбор єаласында жа¦адан ашыл¬ан мектепке оєу¬а берген. Ыбырай жас кезінен-аќ Jте зерек болып, сабакты Їнемі Їздік оєиды. Атасыны¦ о¬ан арнап жаз¬ан Jсиет Jле¦і де бар. Я¬ни ол «Балєожа бидін баласына

жаз¬ан хаты» деп аталады. Ыбырай мектепті бітірісімен, халыє а¬арту ісімен айналысады. Оны¦ бар ынтасы ауылда мектеп ашып, бала оєыту еді.

Ыбырай балалар¬а арнап бірнеше Јле¦дер мен Ў¦гімелер жаз¬ан, сонымен бірге орыс аєын-жазушыларыны¦ шы¬армаларынан аударма жасады.

Ыбырай Адтынсарин балалар¬а арнап 1879 жылы «јазає хрестоматиясын» Орынбор єаласынан басып шы¬арады. Ол жинаєєа Јле¦дер, ша¬ын Ў¦гімелері енген. ўрі ол мектеп ашумен де айналысєан.

Балаларды оєу¬а, Јнер-білімге шаєырып, олар¬а арнап «Кел, балалар, оєылыє!», «¤нер-білім бар жµрттар», «Ананы¦ сЇюі», «Жаз», «¤зен» атты Јле¦дермен єоса, «јыпшає Сейітєµл», «Бай баласы мен жарлы баласы», «ўке мен бала», «ўдептілік», «Мейірімді бала», «Таза бµлає», «¤рмекші, єµмырсєа, єарлы¬аш», «СЎтемір хан» атты Ў¦гімелерін жазды. Сонымен єатар Ыбырай орыс классиктеріні¦ балалар¬а арнап жаз¬ан шы¬армаларын єазаќ тіліне аударып, оларды жас µрпаєтар¬а Їлгі етіп кЈрсетті. Ол И.Крыловтан «Егінні¦ бастары», «јар¬а мен тЇлкі», «Силинші», Паульсонны¦ «Талапты¦ пайдасы», «°ш µры», «Асыл шЈп», «Білгенні¦ пайдасы», «Баєша а¬аштары» т.б. кЈптеген шы¬армаларды аударды.

Ыбырай балалар Ўдебиетіне тЎн кЈп шы¬армалар берді. Бµл шы¬армаларды жазуда алдына Їлкен маєсаттар єояды. «Мен єазаќ балаларын µєыптылыєєа, тазалыєєа, отырыєшылыє тµрмысты¦ артыєшылы¬ына Їйретуді¦ Јзі єазаќ даласына тЎрбиелік мЎні бар жµмыс деп білемін» дейді. Алтынсаринні¦ барлыє Јле¦дері мен Ў¦гімелерінде мазмµнында негізінен Јзі айтєан осы ой баяндалып отырады. Оны¦ балалар¬а арнал¬ан шы¬армаларында єандай таєырыпта жазса да алдымен нені мысал етіп кЈрсетуге болар еді деген мЎселеге тоєтайды. Бала¬а єызыєты материал іздейді. Жаз¬ан

Ў¦гімесін Јмірде кездесетін, баланы¦ Јзі назар аударатындай заттармен, іс-Ўрекеттермен байланыстырып отыр¬ан. јисы¬аш сияєты єы¦ырайып єалмай, тЇзу Јсу Їшін, алдымен ата-ананы¦, мектепті¦ айтєанына. тЎртібіне, тЎрбиесіне мойын µсыну керектігін ескертеді. Ыбырай шы¬армалырыны¦ барлы¬ы да кJркем, тілі же¦іл, Ўрі шебер жазыл¬ан.

Балалар¬а арнап жазыл¬ан Ыбырай Јле¦дері мен Ў¦гімелеріні¦ єайсысы болса да тЎрбиелік жаєтары мол, жас Јспірімдерді¦ Јмірге белсенділігін арттыра тЇсетін єµнды е¦бектер болумен єатар, оларды Јскеле¦ мЎдениетке жетелейтіндей Јмір оєулы¬ы болу¬а тиіс.

Кел, балалар, оєылыє!

…Оєыса¦ыз, балалар,
Шамнан шырає жа¬ылар,
Тілегені¦ алды¦нан
Іздемей-ає табылар.
Кел, балалар, оєылыє,
Оєы¬анды кJ¦ілге
Ыєыласпен тоєылыє…
Сиса кJйлек Їстінде,
Тоєуменен табыл¬ан.
Сауысєанны¦ тама¬ы,
Шоєуменен табыл¬ан.
¤нер-білім бЎрі де
Оєуменен табыл¬ан.
Кел, балалар оєылыє,
Оєы¬анды кJ¦ілге
Надандыєты¦ белгісі -
Еш аєыл¬а жарымас.
Жайылып жЇрген айуандай,
Ає, єараны танымас…
Кел, балалар, оєылыє,
Оєы¬анды кJ¦ілге
Ыєыласпен тоєылыє.

¤нер-білім бар жµрттар

¤нер-білім бар жµрттар
Тастан сарай сал¬ызды.
Айшылыє алыс жерлерден
КJзі¦ді ашып-жµм¬анша,
Жылдам хабар ал¬ызды.
Аты жоє єµр арбаны
Мы¦ шаєырым жерлерге
КЇн жарымда бар¬ызды.
Адамды єµстай µшырды.
Мал істейтін жµмысты
От пен су¬а тЇсірді.
Отынсыз тамає пісірді
Сусыздан сусын ішірді.
Те¦ізде жЇзді балыєтай
ДЇниені кезді жалыєпай.
Білмегенге таныєтай.
Біз де бекер жатпалыє
Осылар¬а таныспай,
Ат Јнері білінбес
БЎйгеге тЇсіп жарыспай.
Желкілдеп шыєєан кJк шJптей
Жа¦а Јспірім достарым,
јатары¦ кетті-ау алысєа-ай.
°мтылы¦ыз єалыспай!
Біз надан боп Јсірдік
Иектегі саєалды.
«¤нер – жігіт кJркі» деп
Ескермедік маєалды…
Біз болмасає, сіз барсыз,
°міт еткен достарым,

Білгендерге осылар –
БЎрі-да¬ы аныєтай.
Сіздерге бердім батамды!

Балєожа бидін баласына жаз¬ан хаты

°міт еткен кЈзімні¦ нµры балам,
Жаны¦а жЎрдем берсін єµдай-та¬алам.
Ата¦ мµнда ана¦мен есен-аман.
СЇйіп сЎлем жазады бЇгін са¬ан.
Ата¦ды са¬ындым деп асы¬арсы¦,
Сабаєєа кЈ¦іл берсе¦ басыларсы¦.
Ата-ана¦ды Јнер білсе¦ асырарсы¦,
Надан боп білмей єалса¦ аЅ µрарсы¦.
Шыра¬ым, мµнда жЇрсе¦ нетер еді¦,
јолы¦а єµрыє алып кетер еді¦.
Тентіреп екі ауылды¦ арасында,
ЖЇргенмен не мµратєа жетер еді¦.

Ананы¦ баласын сЇюі

Кім сендерді, балалар сЇйетµ¬ын,
јуанышєа єуаныП, єай¬ы¦а кЇйетµ¬ын.
ТЇн µйєысын тЈрт бЈліп, кірпік єаєпай,
Шеше¦ бай¬µс дамылсыз жЇретµ¬ын.
Кім сендерді, балалар, тербететін,
Еркелетіп, ойнатып, сергітетін.
Жалєау болса¦, балалар, жаман болса¦,
јамєор ана¦ кЈз жасын кЈлдететін.
Кім сендерді са¬ынар шетке кетсе¦,
Ғылым іздеп, тез єайтпай, кЈпке кетсе¦,
ёмытпа, е¦ кемінде жµлдыз сайын,
Хат жазып тµр тЈбесі кЈкке жетсін.
Кім са¬ынар сендерді келгені¦ше,
јµлындарын кЈзімен кЈргенінше,
Сендер єайтып келгенде адам болып,
Еш арманым болмас ед Јле-Јлгенше.

Бµл кім?

- Бала, бала, бала! деп,
ТЇнде шошып оян¬ан.
ТЇн µйєысын тЈрт бЈліп,
ТЇнде бесік таян¬ан.
Аялы єолда талпынтєан,
јаймаєты сЇттей єалєытєан.
Суыє болса жЈргегін,
јор¬асын оєтай балєытєан,
Айналасына ас єойып,
Изелі кЈлдей шалєытєан.
јолын єатты тигізбей,
Кірлі кЈйлек кигізбей,
Исін жµпар а¦єытєан.

Егінні¦ бастары

(И.Крыловтан)

Бір адам жас баласын жанына алды,
Екеуі сайран етіп кетіп єалды.
јыдырып Ўрі-бері жЇрді-да¬ы
Егінші егін еккен жерге барды.
Аралап, Ўр егінді єарап жЇрді,
Кезі еді пісіп тµр¬ан егін тЇрі.
Бастарын дЎнге толып тJмен салып,
Бидайлар бейне та¬зым етіп тµрды.
Жал¬ыз-ає бір бидай тµр кJкке єарап,
Бейне бір жал¬ыз Jзін кJпке балап,
Баланы¦ сол бидай¬а кJзі тЇсіп,
Білмекке кетті кJ¦ілі жJнін сµрап,
Бµл бидай кJтеріп тµр басын кJкке,
јарайды шекірейіп Jзге кJпке,
¤зі¦е Jзгелерін те¦гермейтін,
Соншама бµл бидайды¦ дЎні кJп пе?

Таза бµлає

Бір бµлаєты¦ басында Їш жолаушы бір-біріне кез болыпты. Бµлає бір тастає жерден шы¬ып жатыр екен. Айнала єалы¦ а¬аш, жапыраєтары бµлаєты¦ Їстіне тJгілген, суы мµздай салєын, шыныдай мJлдір, Jте таза бµлає екен.

Бµлаєты¦ єайнап жатєан кJзіне жаєын єазандай бір єара тасты єойыпты да тасєа:

- Ей, жолаукшы, болса¦ осы таза бµлаєтай бол, - деп жазыпты. °ш жолаушы бµлаєтан шJлдері єан¬анша су ішеді, таста¬ы жазу¬а кJздері тЇседі.

Сонда бір жолаушы тµрып былай дейді:

- Бµл жазыл¬ан аєыл сJз екен. Бµлає кЇні-тЇні а¬ып, алыс жерлерге барады. Бара-бара ке¦ейіп Їлкейеді. Бµ¬ан жол-жJнекей кішкене бµлаєтар єосылып, сJйте бара, Їлкен Jзен болып кетеді. Мµнан мынадай ¬ибрат алу¬а болады. Сондай адал єызмет єыл, еш уаєытта жалєауланып тоєталып єалма, сJйтсе¦, аєырында сен де Їлкейіп мµраты¦а жетесі¦ дегені деп білемін, - дейді.

Сонда екінші жолаушы басын шайєап:

- Жоє, мен олай ойламаймын, - дейді. Бµл жазуды¦ ма¬ынасы сізді¦ ойла¬ыны¦ыздан гJрі тере¦ірек соєса керек: бµл бµлає кім-кімге болса да даяр, ыстыєта¬анды салєындатып, раєаттандырады. Суса¬анны¦ шJлін єандырады. Оны¦ Їшін ешкімнен аєы дЎм етпейді.

Олай болса мµнан: біреуге жаєсылыє етсе¦, ол жаєсылы¬ы¦ды ешкімге міндет етпе дегені аєыл болады. Жолаушыны¦ Їшіншісі – кJркем жас жігіт Їндемей тµрды. Жолдастары сен не ойлайсы¦ деп сµрады. Жігіт айтты:

- Мені¦ ойыма бЈтен бір нЎрсе келеді. Бµл бµлаєты¦ суы бір орында тынып тµрып, шЈп – салам тЇсіп лай-єоєым болса бµ¬ан адамнан гЈрі айуан ынтыќ болар еді. Бµлаќ кЇні-тЇні а¬ып, тазаланып тµр¬аны Їшін бµ¬ан адам ынтыќ. Олай болса, бµл жазуды¦ ма¬ынасы мынау: кЈ¦ілі¦ді, бойы¦ды осы бµлаєтай таза саќта. Бµлаќєа єараса¦ кЇн тЇссе кЇнні¦, не шЈп тЇссе шЈпті¦ сЎулесін кЈреміз. Ендеше кЈ¦ілім сол сияќты сыртєа ашыќ кЈрініп тµрсын деген ¬ой деймін, - депті.

Мейірімді бала

јытай жµртыны¦ ескі за¦ы бойынша біреуді¦ алда¬анды¬ы мойнына тЇскен кісіні¦ єолын кеседі екен. Бір тЈре осындай іспен кінЎлі болып, Ўлгі айтыл¬ан жазаны Јтеуге тµр¬анда, кінЎлі тЈрені¦ жас єыз баласы:

- ўкем Їшін жауап беремін, - деп хан¬а мЎлім болыпты. јызды патша¬а алып келеді.

- Таќсыр. – деді єыз, - мені¦ Ўкем жаза¬а лайыќ бол¬аны рас, соны¦ Їшін єолынан айрылу керек болды. Мінекей,таќсыр Ўкемні¦ єолы деп, Јзіні¦ єолын кЈтерді. Мені¦ бµл єолымда жазыќ жоќ, жазыќты бол¬ан атамны¦ єолы, біраќ менімен салыстыр¬анда ол бала-ша¬аларын асырау керек. Бµйыры¦ыз, таќсыр, ол єолын кестіріп, жµмыссыз єарап отырса, бала-ша¬аларын кім асырайды. Сондыќтан бала-ша¬аларын асырайтын єолын єалдыры¦ыз.

Патша баланы¦ атасына, ту¬андарына мейірімділігіні¦ мµнша кЇштілігіне раєымы тЇсіп, тЈрені¦ кЇнЎсін кешіріпті.

ўке мен бала

Бір адам он жасар баласын ертіп, егіннен жаяу єайтып келе жатады. Жолда жатєан бір ескі та¬аны¦ сыны¬ын кЈріп, Ўкесі баласына:

- Балам, ана та¬аны ала жЇр, - дейді. Сонда баласы Ўкесіне:

- Сынып єал¬ан ескі та¬аны алып не єыламыз, - депті. ўкесі ешнЎрсе айтпай, та¬аны алыпты да, жЇре беріпті. јаланы¦ шетінде темірші µста¬а та¬аны Їш тиын¬а сатыпты. Ол аќшасына шие сатып, ормалына тЇйіп, Јзі шетінен бір-бірлеп алып жеп, баласына єарамай жЇре беріпті. Біраз жЇргеннен кейін Ўкесіні¦ єолынан бір шие жерге тЇсіп кетеді. ўкесіні¦ со¦ында шиеге єызы¬ып келе жатєан бала шиені дереу жерден алып, аузына салады. Шамалы жЇргеннен кейін Ўкесі та¬ы да бір шиені тастайды, бала та¬ы алып жейді. Та¬ы тастайды, та¬ы алып жейді. Сонда Ўкесі баласын тоќтатып тµрып былай дейді:

- КЈрді¦ бе, балам. Ба¬ана жамансынып, жерден бір ¬ана е¦кейіп алу¬а ерініп еді¦, енді сол ескі та¬аны¦ аќшасына ал¬ан шиені¦ жерге тЇскенін теремін деп бір е¦кеюді¦ орнына Їш е¦кейді¦. Мµнан былай есі¦де болсын: «Аз жµмысты єиынсынса¦, кЈп жµмысєа тап боларсы¦, аз¬а єана¬ат етпесе¦, кЈптен єµр єаларсы¦», - депті.

ўдептілік

Бір жұртты¦ Їлкен оєымысты кісісі екінші бір елді¦ байымен сЈйлеіп тұр¬анда, єасынан бір жарлы кісі Јтіп бара жатып, оєымысты¬а иіліп сЎлем береді. О¬ан єарсы Ўлгі оєымысты да онан да тЈменірек басын иіп, єайтара сЎлем береді. Сонда єасында¬ы бай тұрып:

- Таєсыр, осынша білімі¦із бар ¬алымсыз, сЈйте тұра осындай бір бейшара¬а соншама бас иіп, неге сЎлем берді¦із, - деп сұрапты. Сонда ¬алым кісі тұрып:

- Ешбір ¬ылым-білім Їйренбеген кісі сонша иіліп, Ўдептілігін кЈрсеткенде, мені¦ о¬ан Ўдепсіз болып кЈрінгенін лайыєсыз бол¬ан болар еді, – депті.

Сұраєтар мен тапсырмалар

1. Ыбырай Алтынсарин балалар¬а арнап єандай Јле¦дер жазды?
2. Ыбырай Ў¦гімелеріні¦ таєырыбы мен мазмұны єандай?
3. «Таза бұлає», «ўдептілік» атты Ў¦гімелерді оєып, баяндап бер. Ол туралы Јзі¦ні¦ пікірі¦ді білдір.
4. «Кел, балалар, оєылыє!», «¤нер-білім бар жұрттар» деген Јле¦дерін мЎнерлеп оєу, жаттау.

Абай јұнанбаев

(1845-1904)

јазає халєыны¦ а¬артушыларыны¦ бірі, XIX ¬асырды¦ ұлы аєыны, ойшылы, єо¬ам єайраткері – Абай јұнанбаев.

Абай јұнанбаев 1845 жылы єазіргі Семей облысына єарасты Шы¦¬ыс тауыны¦ бЈктерінде дЇниеге келді. Аєынны¦ Ўкесі јұнанбай ірі бай, Ўйгілі ру басы бол¬ан. јұнанабай бастапєыда, ауыл молдаларынан ескіше хат тани баста¬ан Абайды он жасында Семейге алып келіп, медресеге (діни оєу орнына) береді. Медреседегі дін сабаєтары араб, парсы, татар тілдерінде жЇретін. Мұны¦ Јзі жастайынан Јле¦-жыр¬а Ўуес жас Абай¬а шы¬ыс халыєтарыны¦ атаєты аєындары Фирдауси, Са¬ди, Низами, Физули, Науаи шы¬армаларын оєу¬а мЇмкіндік береді. Медреседе оєып жЇрген кезіні¦ Јзінде-ає Абай осы аєындар¬а еліктеп, бірен-саран Јле¦дер жазады.

Абай да Ыбырай Алтынсарин сияєты, баланы оєыту¬а, тЎрбиелеуге кЈп кЈ¦іл бЈлген, о¬ан зор мЎн бере білген аєын. Баланы оєытуды¦ да белгілі маєсаттары, алдарына єоятын тілектері барын айтєан.

Абай халыєты¦ болашає жа¦а єауымына, жас Јспірімдерге арнап бірталай Јле¦дер жазды, аєыл сЈздер айтты. Жас Јспірімдерді Јнер-білімге шаєырады. Абай Јз Јле¦дерін ерікенні¦ ермегі еткісі келмей, жастар¬а Їлгі-Јнеге кЈрсету Їшін жазатынды¬ын алдын ала ескертіп Јтеді.

Мен жазбаймын Јле¦ді ермек Їшін,
Жоє-барды ертегіні термек Їшін.
КЈкірегі сезімді, тілі орамды,
Жаздым Їлгі жастар¬а бермек Їшін, - дейді.

Абай Јле¦деріні¦ Ўрбір жолынан балалар¬а Їлгі-Јнеге аларлыє насихат белгілері кЈп табылады. Ол тек єµр¬ає насихат емес, Јмір шынды¬ына, Јмірді¦ єызы¬ы мен шынды¬ы, дЇниені¦ кілті орыс халєында, болашаєєа кЈзі¦ді ашатын да солар, сондыєтан олардан Їйрену керек деп ашыєтан ашыє айтты.

Осы ойды іске асыру Їшін мµны да Јз шы¬армасыны¦ негізгі арєауы етті.

Абай жылды¦ тЈрт мезгілін, таби¬атты¦ Ўсем кЈріністерін адам Јмірімен ты¬ыз байланыстыра суреттеу арєылы оны жастар¬а тіршілік тірегі деп тЇсіндірді. Адам Јзіне єажетті барлыє заттарды, жаратылысты зерттеу, игеру арєылы табатынын, адам Јмірі со¬ан байланысты екенін суреттейді. Сондыєтан балалар¬а арнап жаз¬ан «јыс», «Жаз», «КЇз», «Жаз¬ытµрым» деген Јле¦дерін аса єадірлеп, сЇйіп оєиды. Жылды¦ тЈрт мезгілі жЎне малды¦ тµл¬алыє, мінез Јзгешеліктері мен оны¦ асыл тµєымдылы¬ы жайында айтыл¬ан шы¬армаларынан басєа да балалар Ўдебиеті єорынан Їлкен орын алатын Абай Јле¦дері мен Ў¦гімелері, аєыл сЈздері Јте кЈп.

Абайды¦ жастарды Јнер-білімге шаєыратын мынадай Јле¦дерін атап Јтуге болады: «Жасымда ¬ылым бар деп ескермедім», «Мен жазбаймын Јле¦ді ермек Їшін», «ўсемпаз болма Ўрнеге», «Ғылым таппай маєтанбаа». «Талапты¦ мініп тµлпарын», «¤ле¦-сЈзді¦ патшасы, сЈз сарасы», «Интерната оєып жЇр» т.б.

МЎселен, «ўсемпаз болма Ўрнеге» деген Јле¦інен Абай жас Јспірімдерді Јнер-білімге шаєырады:

ўсемпаз болма Ўрнеге,
¤нерпаз болса¦, арєалан.
Сен де бір кірпіш дЇниеге,
Кетігін тап та, бар, єалан, -

деп жас Јспірімдерге аєыл айтып жЈн сілтейді. Бµл Јле¦де жас Јспірімдерді¦ ойына єоз¬ау саларлыє, аєыл берерлік, кЈ¦іл оятарлыє таре¦ ой жатыр. Оларды¦ жарєын болаша¬ына жЈн сілтейтін тамаша пікір бар.

Бала¬а єара¬анда Їлкен адамдарды¦ Јмірден кЈргені мен білгені, Їйренгені кЈп, тым болмаса соны¦ Јнегелі жаєтарын жас Јспірімдер Їйретіп отыру басты міндетке айналсын деген талаптар єояды. Сондыєтан да Абай:

Білімдіден шыєєан сЈз,
Талапты¬а болсын кез.
Нµрын, сырын кЈруге,
КЈкірегінде болсын кЈз, -

деп Їйретеді. ¤йткені бала Јздігінен білім ала алмайды. Олар ізгі маєсатєа – кЈру, Їйрену, оєу, жаєсы тЎрбиелену арєылы ¬ана жетілетін ата-ана¬а ескертеді: - «Ғылым, білімді Ўуел баста бала іздеініп таппайды, басында зорлыєпенен, яки алдауменен, Їйір єылу керек; Їйрене келе Јзі іздегендей бол¬анша, єанша ¬ылым-білімді махаббатпенен кЈксрлік бол¬анша, Їйрету керек», - дейді Абай.

Абай Јле¦дерінің Їлкендер мен жас Јспірімдерге бірдей єызмет ете алатын екі жаєты тамаша єасиеті бары осында.

¤ле¦дерімен єатар Абайды¦ оєуды, Јнер-білім мЎселесін толыє єамтитын, тЎрбиелік мЎні зор жастар¬а Їлгі-Јнеге кЈрсететін публицистикалыє єара сЈздері де балалар Ўдебиетінен Їлкен орын алады. Абайды¦ «Екінші», «Алтыншы», «Жетінші», «Сегізінші», «Оныншы», «Он сегізінші», «Жиырма бесінші», «Он жетінші», «Отыз екінші», «Отыз Їшінші», «Отыз сегізінші», «Отыз то¬ыз», «јырыє Їшінші» сЈздері халыє а¬арту мЎселесін кЈтереді.

јорыта айтєанда, Абай сЈздері мен Јле¦дерiнi¦ балалар¬а єымбатты да, єажетті жаєтары оны¦ осындай тЎрбиелік зор ба¬асы барлы¬ынан кЈрінеді. Ол – сондыєтан да єазає балалар жазба Ўдебиетiнi¦ негізiн єалаушы єаламгерлердi¦ бірі.

Жасымда ¬ылым бар деп ескермедім

Жасымда ¬ылым бар деп ескермедім,
Пайдасын к£ре тµра тексермедім.
Ержеткен со¦ т¯спеді уысыма,
¼олымды мерзімінен кеш сермедім.
Бµл махрµм ºалма¬ыма кім жазалы,
¼олымды д£п сермесем, £стер ме едім?
Адамны¦ бір ºызы¬ы – бала деген,
Баланы оºытуды жек к£рмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
¼ызмет ºылсын, шен алсын деп бермедім.
¤зім де басºа шауып, т£ске £рледім,
¼азаººа ºара с£зге дес бермедім.
Е¦бегі¦ді білерлік еш адам жоº,
Т¯бінде тыныш ж¯ргенді теріс к£рмедім.

Ўсемпаз болма Ўрнеге

Ўсемпаз болма Ўрнеге,
¤нерпаз болса¦, арєалан.
Сен де бір кірпіш дЇниеге,
Кетігін тап та, бар єалан.
јайрат пен аєыл жол табар
Алды¦ - жалын , арты¦ - мµз,
Барар еді¦ єай жаєєа!
Пайданы кЈрсе¦ бас µрып,
Маєтанды іздеп, єай¬ы алма.
Міні¦ді µрлап, жасырып,
Майдан¬а тЇспей бЎйге алма.
¤зі¦де бармен кЈзге µрып,
јашєан¬а да, єу¬ан¬а,
Ўділет шапєат кімде бар,
Сол жарасар ту¬ан¬а.
Бастапєы екеу со¦¬ысыз,
Біте єалса єазаєєа,
Артылам деме Јзгеден.
КЇндестігін єоздырып,
Азатєа єалма езбеден.
Аєырын жЇріп, аныє бас,
Е¦бегі¦ кетпес дала¬а.
ёстаздыє єыл¬ан жалыєпас,
°йретуден бала¬а.

Ғылым таппай маєтанба

Ғылым таппай маєтанба,
Орын таппай баптанба,
јµмарланып шаттанба,
Ойнап босєа кЇлуге.
Бес нЎрседен єашыє бол,
Бес нЎрсеге асыєбол,
Адам болам десе¦із.
Ғалым болмай немене,
Балалыєты єиса¦ыз?
Болмаса¦ да µєсап баќ,
Бір ¬алымды кЈрсе¦із.
Ондай болмаќ єайда деп,
Айтпа ¬ылым сЇйсе¦із.
Сізге ¬ылым кім берер.

Тілеуі¦,Јмірі¦ алдында,
О¬ан єай¬ы жесе¦із.
Еріншек, бекер мал шашпає-
Бес душпанны¦ білсе¦із.
Талап, е¦бек, тере¦ ой,
јана¬ат, раєым ойлап єой,-
Бес асыл іс кЈнсе¦із.
Жамандыє кЈрсе¦ нЎфрЎтлі,
Суытып кЈ¦іл тиса¦ыз.
Жаєсылыє кЈрсе¦ ¬ибрЎтлі,
Оны ой¬а жиса¦ыз.
Аят, хадис емес єой,
КЇпір болды¦ демесєой,
јанша єарсы келсе¦із.
КЈп кЈзіне кЈріне айтпа,
Бізді¦ сЈзге ерсе¦із.
Мµны жаз¬ан кісіні¦
Атын білме, сЈзін біл.
Осы жал¬ан дЇнйеден,
Шешен де Јткен не бµлбµл.
КЈсем де Јткен не дЇлдЇл.
СЈз мЎнісін білсе¦із,
Аєыл-мизан, Јлшеу єыл.
Егер єисыє кЈрінсе,
Мейлі¦ таста, мейлі¦ кЇл.
Егер тЇзу кЈрінсе,
Ойлап-ойлап, єµлаєєа іл,
Аєымає кЈп, аєылды аз,
Деме кЈпті¦ сЈзі бµл.
Жаєынны¦ сЈзі тЎтті деп,
Жаєыным айтты кЈрме.
Жанбай жатып сЈнсе¦із?
ДЇние де Јзі, мал да Јзі,
Ғылым¬а кЈ¦іл берсе¦із.
Білгендерді¦ сЈзіне
Махаббатпен ерсе¦із.
Аєыл сенбей, сенбе¦із,
Бір іске кез келсе¦із.
Аєсаєал айтты, бай айтты,
Кім болса, мейлі,сол айтты-
Аєылменен же¦се¦із.
Надандар¬а бой берме,
Шын сЈзбенен Јлсе¦із.
Надандыєпен кім айтса,
Ондай тЇпбіз сЈзге ерме,
Сізге айтамын, єаупім-бµл.
¤зі¦ Їшін Їйренсе¦,
Жамандыєтан жиренсе¦,
Ашыларсы¦ жылма-жыл.
Біреу Їшін Їйренсе¦,
Біреу білмес, сен білсе¦,
Білгені¦ні¦ бЎрі-тµл.
СЈзіне єарай кісіні ал,
Кісіге єарап сЈз алма.
Шын сЈз єайсы біле алмай,
ўр нЎрседен єµр єалма,
Мµны жаз¬ан білген єµл,
Ғµламахи, Дауани
Солай депті ол шыншыл.
СЈзін оєып жЎне ойла,
Тез Їйреніп, тез жойма,
Жас уаєытта кЈ¦іл-гЇл.

Талапты¦ мініп тµлпарын

Талапты¦ мініп тµлпарын,
Тас єия¬а Јрледі¦.
Бір ¬ылым еді і¦кЎрі¦,
ўр єия¬а сермеді¦.
КЈзі¦ді салды¦ тµ¬ыр¬а
Бейнетін єиын кЈрмеді¦,
Бірге оєы¬ан єµрбы¬а
Бас бЎйгені бермеді¦.
Бала болды¦, жас болды¦,
Жал¬андыєєа ермеді¦.
ТЈре болды¦, бас болды¦,
КЈкірегі¦ді кермеді¦.
Ел ішіне сау келсе¦,
Та¬лім айтпас ер ме еді¦?
Жол кЈрсетіп сонда Јлсе¦,
Арманым бар дерм е еді¦?
Іздеп табар жал¬аннан,
Бала берген бенде едім.
Бенде Јлмейді арманнан,
Мінеки, мен де Јлмедім.

¤ле¦-сJздi¦ патшасы, сJз сарасы

¤ле¦-сJздi¦ патшасы, сJз сарасы,
јиынынан єиыстырар ер данасы,
Тiлге же¦iл жЇрекке жылы тиiп,
Теп-тегiс жµмыр келсiн айналасы.

БJтен сJзбен был¬анса, сJз арасы,
Ол - аєынны¦ бiлiмсiз бейшарасы.
Айтушы мен ты¦даушы кJбi надан,
Бµл жµртты¦ сJз танымас бiр парасы…

¤ле¦ге Ўркiмнi¦-ає бар таласы,
Сонда да солардың бар та¦дамасы.
Iшi алтын, сырты кЇмiс сJз жаєсысын
јазаєты¦ келiстiрер єай баласы?

Бµрын¬ы ескi бидi тµрсам барлап,
Маєалдап айтады екен, сJз єосарлап.
Аєындары аєылсыз, надан келiп.
КJп-жердi Jле¦ єыпты жоєтан єармап.

јобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Маєтау Jле¦ айтыпты Ўркiмге арнап.
ўр елден Jле¦менен єайыр тiлеп,
Кетiрген сJз єадiрiн жµртты шарлап.

Мал Їшiн тiлiн безеп, жанын жалдап,
Мал сµрап бiреудi а□да□,□бiреудi арбап,
Жат елде єайыршылыє єылып жЇрiп,
¤з елiн бай деп маєтар, єµдай єар¬ап.

јайда бай маєтаншаєєа бар¬ан та¦дап,
Жиса да, бай болмапты, єанша малды ап.
јазаєєа Jле¦ деген бiр єадiрсiз.
Былжырає кJрiнедi бЎрi да¦дає.

Ескi бише отырман бос маєалдап,
Ескi аєынша мал Їшiн тµрамын зарлап.
СJз тЇзiлдi, ты¦даушы, сен де тЇзел,
Сендерге де келейiн ендi аяндап.

Батырды айтсам, ел шауып ал¬ан талап,
јызды айтсам, єылыєты айтсам, єыздырмалап.
ўншейiн кЇн Jткiзбек Ў¦гiме Їшiн,

Ты¦дар еді¦ бір сJзін мы¦¬а балап.

Аєыл сJзге ынтасыз, жµрт шабандап,
КJргенім-ає со¬ан деп жµр табандап,
Кісімсінген жеп кетер білімсіз кJп,
Жіберсем, Jкпелеме кJп жамандап,

Амалдап єара¬айды тал¬а жал¬ап,
ўркім жЇр алар жерді¦ ебін єамдап.
Маєтан єу¬ан мал єµмар нені µ¬а алсын,
Шыєпаса, мы¦нан біреу тал¬ап-тал¬ап.

Мал жиып арамдыєпен µрлап-єарлап
јусы¦ десе, єуанып жЇр алша¦дап.
јаєса-соєса бір пайда тЇсе ме деп,
Елді¦ байын Jлтіріп «жау мµ¦далап».

Ынсап-µят, ар-намыс, сабыр, талап,
Бµларды керек єылмас ешкім єалап,
Тере¦ ой, тере¦ ¬ылым іздемейді,
¤тірік пен Jсекті жЇндей сабап.

Аударма сипатта¬ы мысалдар
јар¬а мен бЇркіт

(Крыловтан)

јой жайылып, жаздыкЇн
Шыєєан екен єия¬а.
Аспаннан бЇркіт єµйєылжып,
Сор¬алап келіп ыра¬а.
Бір єозы іліп ап кетті
јµзда¬ы єиын µя¬а.
Екпіні кЇшті ер Їшін,
Е¦бек єылды жем Їшін,
ёяда¬ы бала¬а.
КJрді де мµны бір єар¬а
Желікті бір іс бастар¬а:
«јозыны да тамає деп,
Кім ап шыєсын тастар¬а.
Е¦ семізін ілейін
јызыє єылып ашар¬а», -
Деді-да¬ы аралап,
Жабысты келіп єошєар¬а.
јалшылдап, дірілдеп,
Тырна¬ын салады.

БЇркіттей емес екені
Кешікпей-ає білінді.
Жаба¬ы¬а тырна¬ы
Шыкпастай боп ілінді.
Жалпылдап, салпылдап,
јойшылар¬а кJрінді.
ўддін білмес шіркінді
јµдай Ўбден єар¬ады.
јойшылар кJріп кЇлісіп,
ёстап алды єар¬аны.
јµрысында шіркінні¦
Семіз єойды ал¬аны.
ёшпасын деп єима¬ан,
јанат, єµйрыє єалмады.
Бір жіпті берік бек байлап,
Ая¬ына жал¬ады.
Балалар¬а ойын боп,
јор болып сJйтіп єал¬аны.
Азат басы¦ болсын єµл,

јанатын єайєайтып, јолдан келмес іске µмтыл.
ўкетпек болады.

јара сЈздері
Алтыншы сЈз

јазаєты¦ бір маєалы: «¤нер алды-бірлік, ырыс алды тірлік» дейді. Бірлік єандай елде болады, єайтсе тату болады,- білмейді. јазає ойлайды: бірлік – ат ортає, ас ортає, киім, дЎулет ортає болса екен дейді. Олай бол¬анда, байлыєтан не пайда, кедейліктен не зиян? А¬айын єµрымай, мал іздеп не керек? Осы ма бірлік? Жоє, -бірлік- аєыл¬а бірлік, мал¬а бірлік емес. Малы¦ды беріп отырса¦, атасы басєа… кЇні басєалар да жалданып бірлік єылады. Бірлік мал¬а сатылса, ант µр¬андыєты¦ басы- осы. А¬айын алмай, бірлік, єылса керек, сонда Ўркім несібесін єµдайдан тілейді, Ўйтпесе єµдайдан тілемейді. ўуелі біріне-бірі пЎле іздейді. Не тЇсін, не ажарын, не Јкпесін бµлдап, ол болмаса бір пЎле салып, єор¬алатып, Ўйтеуір бірін-бірі алдауды¦ амалын іздеседі. Мµны¦ єай жерінен бірлік шыєты?

- «Ырыс алды- тірлік» дейді, ол єай тірлік? Ол осы жан кеудеден шыєпа¬андыє па? Жоє, ондай тірлік итте де бар.

Отыз Їшінші сЈз

Егер де мал керек болса, єолЈнер Їйренбек керек. Мал жµтайды, Јмір жµтамайды. Алдау єоспай адал е¦бегін сатєан єол Јнерлі, єазаєты¦ Ўулиесі – сол…

Екінші, ерінбей істей білу керек єой. Бір-екі єара тапса, мал¬а бЈге єал¬ан кісімсіп, «Ма¬ан мал жоє па?» дегендей єылып, еріншектік, жалєау, сал¬ырттыє, кербездікке салынады. °шінші,«дарєансы¦ ¬ой, Јнерлісі¦ ¬ой, шыра¬ым», немесе:« а¬еке, не¦ кетеді, осы ¬анамды істеп бер» дегенде,«ма¬ан да біреу жалынарлыєєа жеткен екен» деп маєтанып кетіп, пайдасыз алдау¬а, єу тілге алданып,Јзіні¦ уаєытын Јткізеді. ЖЎне ана¬ан дЇниені¦ єызы¬ы алдауды білген дегізіп, кЈ¦ілінде маєтандырып кетеді. ТЈртінші, тамыршылау келеді. Ба¬ана¬ы алдамшы шайтан, «тамыр болалыє» деп, бір болымсыз нЎрсені берген болып, артынан «Їйтемін, бЇйтемін», «єарыє єыламын» дегенге мЎз болып, тамырым, досым десе, мен де керектігін бірі болып єалыппын ¬ой деп жЎне жасынан іс істеп Їйден шыєпа¬андыє єылып, жоє-бар¬а тырысып, алдан¬анды білмей, дереу оны¦ жетпегенін жеткіземін деп,тіпті жетпесе,Јзінен єосып… кЇні Јтіп, е¦бек єылар уаєытынан айрылып, «жо¬ары шыєєа» єарыє болып, тамає, киім, борыш есінен шы¬ап кетіп, енді олар біреуді¦ малын бµлдап, єарыз¬а алады. «Соны єылып берейін, мµны єылып берейін» деп сонымен табысы єµралмай, борыш асып, дау¬а айналып, адамшылыєтан айырылып, єор болып кетеді…

Отыз то¬ызыншы cJз

Адам ата-анадан ту¬анда есті болмайды: естіп, кJріп, µстап татып ескерсе дЇниедегі жаєсы – жаманды таниды –да¬ы, сондайдан білгені кJргені кJп бол¬ан адам білімді болады. Естілерді¦ айєан сJздерін ескеріп жЇрген Jзі де есті болады. ўрбір естілік жеке Jзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп – білген жаєсы нЎрселерді ескерсе, жаман дегеннен саєтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады. Мµндай сJзді естігенде шайќаєтанып, не сал¬ырттанып естісе, не естіген жерде єайта єайырып сµрап µ¬айын деп тµшынбаса не сол сJзді¦ расына кJзі жетсе де, шы¬а беріп єайта єалпына кетсе есітіп- естпей не керек. «Осындай сJз танымайтµ¬ын елге сJз айтєанша, Jзі¦ді танитµ¬ын шошєаны баєєан жаєсы», - деп бір хакім айтєан екен, сол секілді сJз болады.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Абай јµнанбаев єазає балалар Ўдебиетіне єандай Їлес єосты?
2. Абайды¦ балаларды Јнер-білімге шаєыратын єандай Јле¦дері бар?
3. Абайды¦ балаларды Јнер-білімге шаєыратын єандай єара сJздерін білесі¦дер?
4. «Жасымда ¬ылым бар деп ескермедім» атты Јле¦ді жаттау.

Тест сµраºтары

1. Махамбетті¦ £ле¦ін тап.
   - А) ¤зен
   - В) Тарланым
   - С) -ылым таппай маºтанба
   - Д) О, Аºтан жас!
2. Ы.Алтынсарин Крыловтан ºайсы шы¬арманы аудар¬ан?
   - А) ¤гіз бен баºа
   - В) ¼ар¬а мен т¯лкі
   - С) Аººу, шортан ½¡м шаян
   - Д) Асыл ш£п
3. Ыбырайды¦ ¡¦гімесін тап.
   - А) Аю ж¡не б£рене
   - В) Баºташыны¦ баласы
   - С) Киіз ¯й мен а¬аш ¯й
   - Д) Т¯скі тамаº пен кешкі тамаº
4. Абайды¦ жастарды £нер-білімге шаºыратын £ле¦і.
   - А) К¯з
   - В) Жаз¬ытµры
   - С) Шоºпардай кекілі бар ºамыс ºµлаº
   - Д) ¢семпаз болма ¡рнеге

5. «Балам ма¬ан кейіме» £ле¦іні¦ авторы.

A) Махамбет
B) Ыбырай
C) Дулат
Д) Абай

6. Махамбетті¦ £ле¦дерін¦ таºырыбы.

A) ерлік туралы
B) достыº туралы
C) білімділік туралы
Д) адамгершілік туралы

7. «Жасымда ¬ылым бар деп ескермедім,
Пайдасын к£ре тµра тексермедім», - деген £ле¦ жолдары ºай аºында кездеседі?

A) Дулатта
B) Махамбетте
C) Абайда
Д) Ыбырайда

8. «Балам, ма¬ан кейіме,
ўкем айтпай кетті деп.
Сырын білмей бой салма,
Атасы оны¦ текті деп», - деген £ле¦ жолдары ºай аºынны¦ туындысында кездеседі?

A) Махамбетте
B) Абайда
C) Дулатта
Д) Ыбырайда

9. «Таза бµлаº», «¢дептілік» атты ¡¦гімелерді¦ авторы.

A) Ыбырай
B) Абай
C) Дулат
Д) Махамбет

10. «Адам к£¦ілі шын мейірленсе, білім-¬ылымны¦ £зі де адам¬а мейірленіп, тезірек ºол¬а т¯седі» - деген ¯зінді Абайды¦ нешінші ºара с£зінде айтыл¬ан?

A) 33
B) 8
C) 32
Д) 25

ХХ ¬асырда¬ы єазає балалар Ўдебиет
ШЎкЎрім јµдайбердиев
(1858-1931)

ХХ ¬асырды¦ басында¬ы єазає Ўдебиеті тарихында Абайдан кейінгі ірі аєын, ¬µлама ойшыл ШЎкЎрім јµдайбердиевті¦ орны Їлкен. ШЎкЎрім єазіргі Семей облысы Абай ауданында¬ы Шы¦¬ыс тауыны¦ бЈктерінде 1858 жылы 11 шілдеде дЇниеге келген. Жастайынан ауыл молдасынан сабає ал¬ан. Жеті жасынан бастап Јле¦ сЈзге бейімділігін танытады. ШЎкЎрім домбыра тарту, Ўн салу, гармонда ойнау, саятшылыє єµру та¬ы басєа Јнерлерге арнайды. Оны¦ Јнеге кЈрген тобы зиялы топ пен Абай та¬ылымы болды.

Аєынны¦ ал¬ашєы Јле¦дері жастыє, махаббат таєырыбына айналады. Ол Абайды¦ Јле¦ жазу Їлгісінен пайдаланады. Оны¦ тарихи дастандар¬а байланысты «Е¦лік-Кебек», «јалєаман-Мамыр», «Нартайлає-Айсµлу» атты дастандары бар. Аєынны¦ бµдан тыс бірталай Јле¦дері Јнер-білімге, а¬артушылыєєа байланысты жазыл¬ан.

Атап айтар болсає, олар мыналар: «Адамдыє борышы¦», «Жастар¬а», «Ашу мен ынсап», «Талап пен аєыл», «Насихат», «Сен ¬ылым¬а», «Адам немене?», «°ш-ає тЇрлі Јмір бар».

«Жастар¬а» деген Јле¦інде аєын Јзіні¦ ¬ибратты сЈздерін бірінші кезектес жастар¬а арнайды, жас Јспірім замандастарын ескіден арылып, жа¦амен жал¬асу¬а Їндейді. Ізгілік жолына тЇсуді¦ , арамдыє пен алдауды¦, єулыє пен сµмдыєты¦ зиянды екенін, білім мен ¬ылым Їйренуді¦ шексіз пайдасын тЇсіндіреді. Сол арєылы ол Јз заманыны¦ бейнесін жасайды. Бµл Јле¦інде ШЎкЎрім жастар¬а насихат айтады. Сонда¬ы айтыл¬ан аєылды дµрыс єаьылдап, тЇзетуге бет бµратын жастар¬а Їлгі болар жан бар ма деп ШЎкЎрім ой салады. Бµл Јле¦ єазає жастарына, сол арєылы бЇкіл єазає µлтына тЇзу ба¬ыт сілтеді.

јорыта айтєанда, ШЎкЎрім Јле¦дерінде Јмірді¦ мазмµны мен Јткіншілігі туралы, оны єайтсе мЎнді болатыны жайында¬ы ойлары мен жас Јспірімдерге Јнер, білім Їйрену, о¬ан жастайынан талаптану керектігін айєын кЈрсетіп берді.

Жастар¬а

Кел, жастар біз бір тЇрлі жол жабалыє,
Арам, айла, зорлыєсыз мал табалыє.
¤шпес Јмір, таусылмас мал берелік,
Бір білімді данышпан жан табалыє.

Ал енді, олай болса, кімді алалыє?
јазаєта єай жаєсы бар, кЈз саларлыє?
Шын іздесек табармыз, шыны ¬алым,
КЇнде кЇйлей бермелік бозбалалыє?

Сає болалыє, бір шоєып, бір єаралыє:
јарауылдар мезгіл ¬ой, тµр єаралыє.
ЖЇз айтєанмен Јзгені¦ бЎрі надан.
Жалыналыє Абай¬а жЇр баралыє!
Білімді сол кісіден ізденелік.
«ўдейі іздеп біз келдік сізге», делік.
«¤мір зиян болмастыє Јнер Їйрет,
Аєылы¦ды аяма бізге», делік.
«КЈп єу¬а кЈзі¦ді сЇзбе», делік.
ёєпас деп бізден Їміт Їзбе делік.
Залымдар за¦ Їйретіп адастырды,
Бізді сал жЈнделерлік ізге делік…

јµрбылары єулыєпен айла баєєан.
Олардан алдамшы деп кЈ¦ілі єайтєан.
Енді бізге аєылын кЈрсетіп тµр,
Алушы жоє па екен деп жастар жаєтан.

¤мір

°ш-ає тЇрлі Јмір бар: бЎрі де мас,
Бір реуішті болады шал менен жас.
Е¦ керекті дегені¦ - орташа Јмір,
ТЇгел єолы¦ жетпейтін бір жанталас.

јапы Јткізбе сол кезді¦ бір са¬атын.
¤кініші єалмайды, кетсе а¬аты¦.
КЇні-тЇні дей кЈрме, ¬ылымізде.

јалсын десе¦, арты¦да адам аты¦.

¤мірді¦ басы – бала, ортасы – адам.
јартайып шал бол¬ан со¦, кетті шама¦.
Маєтап жЇрген Јмірі¦ осы болса,
°ш-ає ауыз Јле¦мен болды тамам.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Ш.јµдайбердиевті¦ Јмірі мен шы¬армашылы¬ы туралы не білесі¦?
2. Ш.јµдайбердиев Јле¦дерін¦ таєырыбы мен идеясы єандай?
3. Аєын жастар¬а тиісті єандай Јле¦дер жазды?
4. ШЎкЎрім жастар¬а Абайды не Їшін Їлгі етті?
5. ШЎкЎрімні¦ єандай поэмалары бар жЎне оларды¦ мазмµны жайлы тЇсінік бер.
6. «Жастар¬а» атты Јле¦ін мЎнерлеп оєу, оны жаттау.

Ахмет Байтµрсынов
(1873-1937)

А¬артушылыє ба¬ытты ілгері жал¬астырушы, дарынды аєын, аса кЈрнекті ¬алым, тЇркітанушы, кЈсемсЈзді, педагог, аудармашы, є о¬ам єайраткері Ахмет Байтµрсынов.

Ахмет Байтµрсынов 1873 жылы 28 єа¦тарда єазіргі Тор¬ай облысы, Жангелдин ауданы СарытЇбек деген жерде дЇниеге келген. Ауыл молдасынан хат таниды, кейіннен мµ¬алімдер даярлайтын мектепте оєиды.

А¬артушылыє жол¬а тЇсіп, «єайтсем, халєыма пайдамды тигізем, єалай кЈзін ашам, µйєысынан єалай оятам» деген маєсат Ахметті Ўдебиетке алып келеді. Ол Јле¦дер шы¬ара бастайды. И.А.Крыловты¦ мысалдарын аударып Јзі де мысалдар жазды. Оны¦ 1909 жылы Петербургте «јырыє мысал» кітабы, 1911 жылы Орынборда «Маса» деген Јле¦дер жина¬ы басылды.

Ахмет Байтµрсынов – шы¬армашылы¬ы мысал жазумен басталды. јазає балаларыны¦ ана тілінде сауат ашып, білім алуына кЈп кЇш жµмсады Ўрі а¬артушылыєпен айналысєан ¬алым болды. Ол кейіннен «Оєу єµралы» (1912), «Тіл єµралы» (1914), «ўліп-би» (1924),

«Жа¦а Ўліп-би» (1926-28) атты оєулыєтарын, «Баяншы» (1926) Ўдістемелік нµсєауын жазды. Јзає грамматикасына єатысты теориялыє е¦бектерді¦, Ўдебиет тарихы жЈніндегі тµ¦¬ыш зерттеу «ўдебиет танытєыш» (1926) кітабыны¦ авторы. Оны¦ туындыларынан балаларды¦ окуына же¦іл, ойына єонымды, тЇсінікті де єызыєты болып келеді.

Јзає салты

Јаз едік єатар µшып єа¦єылда¬ан.
Сахара кЈлге єонып салєында¬ан.
Бір Јртке єаудан шыєєан дµшар болып,
Не єалды тЎнімізде шарпылма¬ан.

Алашты¦ □еш□а бЎрі мЎлім.
Кім єалды таразы¬а тартылма¬ан?
Дегендер мен жаєсымын толып жатыр,
Жаєсылыє Јз басынан артылма¬ан.

Таєылдап, єµр пысыєсып сЈйлейтін кЈп,
Екпіндеп, µшєыр атша єарєында¬ан.
Бос белбеу, боса¦ ту¬ан боз бала кЈп,
Киіздей шала басып єарпылма¬ан.

Е¦ке¦деп ет а¦ды¬ан шалдар кЈп,
Телміріп бір той¬анын ар єылма¬ан.
Ає кЈ¦іл, ала¦-бµла¦ адамдар кЈп,
Есептеп азын кЈпке а¦єылда¬ан.

Јайырсыз неше сара¦ байлар да бар,
Јайыєтай толєында¬ы єалтылда¬ан.
БЎрінен тыныш µйыєтап жатєандар кЈп,
ёмтылып, талап ойлап талпынба¬ан.

Соларды¦ єатарында біз де жЇрміз,
МЎз болып, єµр тЇймеге жарєылда¬ан.
Не пайда Јнері¦ мен білімі¦нен,
Тиісті жерлеріне сарп µрма¬ан?!

Аєєу, шортан SЎм шаян

ЖЇк алды шаян, шортан, аєєу бір кЇн,
Жегіліп тартты Їшеуі дЇркін-дЇркін.
Тартады аєєу кЈлге, шаян кейін

Жµлєиды су¬а єарай шортан шіркін.

Бµларды¦ машаєаты аз болмады,
Жµмысы орнына кеп мЎз болмады.
Тартса да бар кЇштерін аямай-ає,
Асылы жЇк орнынан єоз¬алмады.

Оншама ол жЇк ауыр емес,
јµр сыртынан пЎлен деу де тЎуір емес.
ЖЇк бірає Ўлі кЇнге орнында тµр.
Біры¦¬ай тартпа¬ан со¦ бЎрі тегіс.

Жігіттер мµнан ¬ибрат алмай болмас,
ўуелі бірлік керек болсає жолдас,
Бірі¦ні¦ айтєаны¦а бірі¦ кJнбей,
Істеген ынтымаєсыз ісі¦ о¦бас.

Тарту

Балалар,бµл жол басы даралыєєа,
Келі¦дер, тЇсіп, байєап, єаралыє та.
Бµл жолмен бара жатєан Jзі¦дей кJп,
Соларды кJре тµра єалалыє па?!
Даралыє – Jшпес жарыє, кетпес байлыє,
ЖЇрі¦дер, іздеп тауып алалыє та!

Жµбату

ўлди – Ўлди,ає бJпем,
Ає бесікке жат бJпем!
Жылыма, бJпем, жылама,
Жілік ша¬ып берейін.
(јазаєты¦ бала жµбату Jле¦і)

Аєын іниме

Азырає єµла¬ы¦ сал, аєын інім,
Ойымыз, рухымыз жаєын,інім.
«А¬алыє правосын єолыма алып,
Келемін айтайын», - деп аєыл, інім.
«¤зімді а¬а¦мын», - деп Їлкейтемін,
Онымды кJремісі¦ маєµл, інім.
Адасєан а¬а¦ызды¦ жері болса,
Тілеймін ете гJр деп ¬апу, інім.
Жай жатса¦, жа¦ылмайсы¦, адаспрйсы¦,
КЇресте кім кетпейді ¬апыл інім.
Ат єой¬ан аз – кJбіне єарамастан,
Аєыл¬а біздер жарлы паєыр, інім.

До¦ыздай тал¬амай жеп семіргендер,
Саналып аєылды¬а жатыр, інім.
СЇйікті миллЎті¦е болам десе¦,
Нашарды¦ кJбірек же хаєын, інім.
Сыйласын десе¦ жµрты¦ єадір тµтып,
Ай¬ырсып момындар¬а аєыр інім.
Білімді ел ішінде болам десе¦,
Шешенсіп, жоєты сJйлеп лапыр, інім.
јолынан мµны¦ бірі келмес болса,
Кісімсіп е¦ болмаса єаєыр, інім.
СJзі¦ді ты¦датайын десе¦ жµртєа,
Ет асып табає-табає шаєыр, інім.
Аузымен орає орып, бЎрін де етер,
јымызды шара-шара сапыр, інім.
Ет пене єымыз беріп сJйлеп кJрсе¦,
Айтєаны¦ жµртєа балдай татыр, інім.
Аєылы¦ Аплатондай болса-да¬ы,
јымыз бен еті жоє єµр татыр білім.

Бає

Бµлттар басын жасыр¬ан,
Ана тЇсіп басыл¬ан,
Та¦ шапа¬ы сJніп тµр,
Жа¦алан¬ан Jмірден
Жа¦а шы¬ып кJрінген
ГЇл єамауда семіп тµр.
Балалыєтан басталып,
(Тастаймын аз жасты алып,
Есім на¬ыз енгенше)
КJрдім єызыє, кJрмедім?
КJрсем – ба¬а бермедім,
Бозбала жас келгенше.
јµстай тЇлкі алатын,
Жайып алтын єанатын,
Уылжы¬ан от лепті.
Жігіттік жас келді де,
Ойды біраз бJлді де,
Тµра¬ы жоє ол Jтті.
јудым баєты, іздедім,
«Табамын ¬ой тез» дедім,
Азап шекті тЎн-жаным.
јарап жаєын жыраєты,
Жаєтым тЇрлі шыраєты,
Таптырмады єу¬аным.
°міт сЇйрер жыраєєа,

Жетесі¦ деп мµратєа,
Талыєсам да ізденіп.
јашан кJ¦іл жасарар,
Арєа-басы¦ босанар,
Раєатты жаз келіп?
јашан жанып шам-шырає,
СЎуле беріп жарєырап,
Болар жуыє тJрт тарап?
јашан ма¬ан іздеген,
КЇліп жылы жЇзбенен,
Болар серік бає єарап?!

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Ахмет Байтµрсыновты¦ бададар¬а арнап єандай Jле¦дер жазды?
2. Ахмет Jле¦дерiнi¦ мазмµны єандай?
3. Берілген Jле¦дерді мЎнерлеп оєып, жатєа айту.

Спандияр КJбеев

(1878-1956)

јазає балалар Ўдебиетіні¦ ірі Jкілдеріні¦ бірі – Спандияр КJбеев.

Спандияр КJбеев 1878 жылы јостанай облысыны¦ Ме¦дієара ауданында дЇниеге келген. Ол то¬ыз жасында ескіше оєу¬а тЇседі. Бірає молданы¦ соєєысына шыдамай жЎне ескіше діни оєуды¦ сЇрелеріне тЇсіне алмай тастап кетеді. Бµдан кейін 1887 жылы Ыбырай Алтынсарин ашєан екі жылдыє мектепке тЇсіп, оны бітіріп шыєєаннан кейін, ауылды бала оєытады. Одан ары оєы¬ысы келген Спандияр јостанайда¬ы екі жылдыє мµ¬алімдер даярлайтын курсты бітіреді.

јостанайда¬ы екі жылдыє педагогикалыє курсты аяєтап, бастауыш мектепке жолдама ал¬ан Спандияр Jз ауылына аттанар алдында: «Алдымда туып-Jскен ауылым – мЎдениеттен кенже єал¬ан єара¦¬ы ауыл. Мені¦ ендігі Jмірім сол ауылда Jтпекші. Сол ауылда єолымнан келгенше мЎдениет шам-шыра¬ын жаєпаєпын… Жас Jспірімдерді оєытып, оларды¦ кJзін ашып, ¬ылым жолына, мЎдениет соєпа¬ына тЇсірермін деп асы¬ып келемін», - дейді. ¤з µстазы Ыбырай Алтынсаринні¦ жолын єу¬ан Спандияр елге келісімен-ає бала оєыту єызметіне кіріседі. Оєыту жолдарын, Ўдістерін іздестіреді.

И.А.Крыловты¦ єырыє тJрт мысал Jле¦ін аударып, «°лгілі тЎржіме» деген атпен 1910 жылы бастырып шы¬арады. Осы арєылы жас µрпаєты Jнер-білімге, Ўділеттілікке, адамгершілікке тЎрбиелеуді маєсат етеді, мінез-єµлыєты тЇзетуді¦ єµралы етіп пайдаланады.

Спандияр КJбеев «°лгілі тЎржімеден» со¦, 1912 жылы «°лгілі бала» кітабын бастырып шы¬арды. Бірінші кітабында 62 таєырыпєа жазыл¬ан, екінші кітабында 32 таєырыпєа жазыл¬ан Jле¦ мен Ў¦гімелер бар. Бµларды¦ бір єатары аударма бол¬анмен балаларды оєыту тЎрбеилеу процестерімен ты¬ыз байланысты. Бµл жJнінде Спандияр КJбеев былай деген еді:

«°лгілі бала» хрестоматиясына Крыловты¦ Jзім аудар¬ан мысалдарын кіргіздім, орыс классиктеріні¦ балалар¬а арнап жаз¬ан єысєа Ў¦гімелерін Jзімшілеп єазає тµрмысына лайыєтап жаздым, сол сияєты єазаєты¦ бай ауыз Ўдебиетін сµрыптап пайдаландым. Осымен єатар, бµл кітапєа таби¬ат туралы, оны¦ Ўр алуан єµбылыстары туралы, география, Jсімдік, жануарлар туралы ма¬луматтар беретін, балаларды¦ µ¬ымына сыйымды жЎне єызыєты, єысєа – єысєа Ў¦гімелер, мысалдар кіргіздім. ўрбір Ў¦гімені¦ со¦ына сµраєтар єойдым.

Бала¬а жан-жаєты тЎрбие беру Їшін кітабына енгізген шы¬армаларыны¦ таєырыбы Ўр алуан болуын да ескерген. јазає даласына салына баста¬ан жа¦а типті мектептер Їшін мµны¦ Jзі ал¬ашєы адым, ал¬ашєы бастама ретінде Jте єажетті кітапєа айналды.

Спандияр КJбеевті¦ шы¬армалары ХХ ¬асырды¦ бас кезіндегі єазає балалар жазба Ўдебиетіні¦ єалыптасуы мен дамуына Їлкен Їлес єосты, ерекше рJл атєарды. Ыбырай Алтынсарин сияєты Спандияр КJбеев те халыє а¬арту жµмысына байланыстыра отырып, со¬ан єажет бол¬ан балалар Ўдебиетіні¦ тЎрбиелік орнын халыє игілігі дЎрежесіне кJтерді.

Оны¦ «°лгілі бала» атты жина¬ына «Балалар мен ¬алым», «ТЇскі тамає SЎм кешкі тамає», «Шал мен балалар», «јайырымды бала», «Аю жЎне бJрене» атты Ў¦гімелер єоса «Жетім», «Жетімні¦ Jле¦і» атты Jле¦дері де бар.

Спандияр КJбеевті¦ «Орындал¬ан арман» атты кітабында¬ы «Тойда естіген Ў¦гіме», «Молда алдында», «Зорлыє», «°міт сЎулесі», «јµлає естігенді кJз кJреді», «БJлтіріктер», «Ауыр єаза», та¬ы басєа Ў¦гімелері ауылда¬ы бµрын¬ы мектеп Jмірі мен ауыл жайын толыє таныстырады.

Балалар Ўдебиетіні¦ єамєоршысы, дарынды педагог Спандияр КJбеев µзає науєастан со¦, 1956 жылы, 2 декабрьде, 78 жасында єайтыс болды

јорыта айтєанда, бар Jмірін халыє а¬арту жµмысына сарп еткен, єазаєты¦ жа¦а типті µлт мектептері Їшін оєулыєтар жаз¬ан, бала тЎрбиелеу, оєыту саласында Їздік кJзге тЇскен, республикамыз¬а е¦бегі сі¦ген мµ¬алімні¦ Ўдеби мµралары єазає балалар Ўдебиеті тарихынан Jшпестік орын алады. Сонымен єатар, Спандияр КJбеевті¦ «°лгілі бала», «°лгілі тЎржіме» атты кітаптарында¬ы е¦бектері балалар Ўдебиетінде єойылатын тілек-талаптар¬а берілген шы¬армашылыє жауап деуімізге болады. Спандияр КJбеевті¦ балалар сЇйіп оєитын Jмірше¦ шы¬армалары е¦ жо¬ар¬ы єµрметке ие боп єала бермек.

«°лгілі тЎржіме» атты кітабынан

Аєєу,Шортан hЎм Шаян

КJп кіріскен іс Jнбес ынтымаєсыз
КJп малды¦ керегі не болса баєсыз
Таудай талаптан да, баєыт артыє,
Болса да єара жаяу жал¬аз атсыз.
Ынтымає жоєты¬ынан бізді¦ єазає,
Кем жµртєа Ўрбір тЇрлі болды мазає,
Зияны толып жатєан бастан артыє,
Кемітіп ¬азиз басын кJріп єазає.
Мысалы, бірліксізді¦ ¬ибраты,

Пайдалы салдырса¦ бар лµ¬аты,
Ке¦есінен аєєу, шортан, шаянменен,
Ты¦дайсыз тЎржіме етіп жаз¬ан хаты.
Бір аєєу, шортан, шаян бµрынырає,
Ке¦есін еттім бЎйіт, салса¦ єµлає,
Тарту¬а жЇкті арбаны міндеттеген,
О¦аша кЈл басында тµр¬ан жырає.
°шеуі кЎдімгідей жегілісіп,
јайтсе де тартамыз деп ерегесіп,
Тырмысып бейшаралар азаптанды,
Пайдасыз мехнаттанып терге тЇсіп.
ЖЈнелді шу деп аєєу кЈкке таман,
Сµ¦єылдап Їсті – Їстіне достан жаман,
Жайда да кесел шіркін жЈнге жЇрмес,
Тырмысып кейін єарай жатыр шаян.
Тартады дем алысып кезек-кезек,
Арбаны єоз¬алталмай кЇдер Їзіп,
Тапырлап су¬а єарай бетіменен,
Шамасы келмей жатыр шортан шыдап.
Кіріскен ынтымаєсыз Ўуел баста,
Ерлерді¦ болмай бірлік жолдасында,
Бетімен Ўр тарапєа тартєаннан со¦,
јоз¬алмай арба єалды кЈл басында.

«°лгілі бала» атты кітабынан

Жетімні¦ Јлімі

Жетімні¦ кЇні єµрысын жастай єал¬ан,
ўкесін шешесімен єµдай ал¬ан.
КЇтетін анасындай жаєын єайда,
Деген сЈз осы емес пе «дЇние жал¬ан».
Бетімен іс-істеуге аєылы¦ кем,
Бой Јсіп, жас жетпеген, білмейсі¦ жЎн.
Мал-басы¦ а¬айынны¦ талауында,
Ендеше осы емес пе дЇние деген.
КЈзі¦нен жас а¬ады єан аралас,
Биліктен малы тЇгіл, шы¬ап тµр бас,
Сµраусыз малы¦да єµрає, басында сырає,
јама¬ан арыстан, єабылан мµндай болмас.
Сау басы¦ □еш□а болар Јскені¦ше,
КЇш жетіп «Ў» десе, «мЎ» дескені¦ше.
А¬айынны¦ тЎлкегінде иттей бол¬ан
Жетімдер толып жатыр Ўлденеше.
ШЈлдесе¦ сусын болар кЈлдер єайда?
јарын ашса, тамає болар жерлер єайда?

ja¦¬ырып, жЇдеп-жадап жЇргені¦де
Сипайтын ма¦дайы¦нан ерлер єайда?

Балалар мен ¬алым

Екі бала келе жатып, бір кітап тауып алыпты. Бірінші бала:

- Бµл кітап менікі, неге десе¦, мен сенен бµрын кЈрдім, - дейді. Екінші бала:

- Жоє, бµл кітап менікі, неге десе¦, мен сенен бµрын жерден кЈтеріп алдым, - дейді.

Екі баланы¦ таласыны¦ Їстінен шыєєан ¬алым олар¬а:

- Сендер хат танисы¦дар ма? – депті. Балаларды¦ екеуі де шынын айтып:

- Жоє, хат танымаймыз, - дейді. Сонда ¬алым:

- Кітап сендерге не керек? Бµл кітапты мен алайын. jай бµрын оєу білгенге беремін, - депті.

Орындал¬ан арман

(Їзінді)

Молда алдында

Сауытбай елден жинап ал¬ан єаржы, малды шы¬арып, мектеп Їшін Їй салдыруды кешіктіре берді. СЈйтіп жЇргенде, оны¦ туысы – Сандыбай молда жалдап, ауыл балаларын мµсылманша оєыту¬а кірісті. ўрине, байлар Їшін мµсылманша оєу пайдалы еді. екі жылдыє мектеп салынбай єалды.

ўуелден оєытєысы келіп жЇрген Ўкем мені сол молда¬а оєу¬а берді. Сабає бастарына жиырма тиын кЇміс беріп отырып:

- Молдеке, балам оєу¬а ынталы. Тентек те емес, Јзі тіл ал¬ыш. Бірає титтей нЎрседен кЈ¦ілі єалып, Јкпелеп єалатын мінезі бар, соны ескерерсіз, я¬ни µрып-со¬ушы болма¦ыз, - деді Ўкем.

Сабає бастар Їшін елден ерекше жиырма тиын берген Ўкеме ризалыє білдіріп:

- Яри-яри, иншалла єинамиша оєытарбыз, - деп, молда уЎде берді.

Сонымен мен то¬ыз жасымда молда алдын кЈрдім. Бірає Ў дегеннен молда екеуімізіді¦ жµлдызымыз єарсы болды. Татар молданы¦ тіліне тЇсіне алмай, не айтса, соны єайталап айтатын болдым. МЎселен, ол ма¬ан:

- А¦ла, хайван, - дейді.

- А¦ла хайван, - деймін мен де о¬ан.

Ал¬ашєы кЇнде-ає єайы¦ны¦ єаба¬ына «Ўліп», «би», «ти», «си» деген «сабаєтарды» жазып беріп жаттау¬а бµйырды. Осы тЈрт Ўріпті танып, айыра білетіндей жаттап алуды¦ Јзі бір апта¬а жуыє созылды.

Бір кЇні сЎске тЇс кезінде єал¬ып кеткем екен, солєылдає шыбыє шып етіп жонымды осып Јтті. Арєам удай ашып, мен баєырып, жылап тµрдым. Молда жылама деп µрысты.

- Жазы¬ым не? – дедім Јксіп тµрып.
- Шаярма, до¦ыз баласы, - деді. Мен де о¬ан:
- Шаярма, до¦ыз баласы. – дедім.

Молда та¬ы да шыбыєпен осып-осып єалды. јолынан шыбы¬ын жµлып ала єаштым. Молда тµра µмтылды. Ол кебісін кием дегенше Ўу дейтін жерге зытып кеттім. Ол сыртєа жЇгіріп шыєты. ма¬ан жете алмайтынды¬ына кЈзі жетсе керек:

- Тµт хайван, - деп Їйдегі балалар¬а айєайлап бµйрыє берді. Балалар шы¬а-шы¬а жЇгірді. Сауытбайды¦ иттері де шЎуілдесіп єосылды. екі Јкпемді єолыма алып, єояндай зырєыратып жЇгіріп отырып, бес шаєырымдай жердегі Їйіме лезде жетіп келдім. Е¦ірей кіре, кЈйлегімді шешіп арєамды кЈрсеттім, Ўкем мен шешем айналып, тол¬анып Ўре¦ уатты.

- КЈрмегенім молда болсын, - дедім.

- Молдадан оєымаса¦, оєымай-ає єой, шыра¬ым. БЇйтіп сабай беретін болса, - Ўбден кеще болып кетерсі¦ деді Ўкем. Анам да осыны маєµл кЈрді. Мені¦ мµсылманша оєуымны¦ бсы да, ая¬ы да осы болды.

Оєуым керек деген ой ма¬ан жансерік болды. Бірає єайда оєимын. Осы Ўкем мен шешеме де арман болып єала берді.

«еша єайнап, оєи алмай єалмаса игі еді» - десіп єынжылды. Мен де єынжылдым. Бірає, амал єайсы, ауылда басєа мектеп жоє еді. Не істеу керек. Бµл жµмбає еді.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Спандияр КЈбеев балалар¬а арнап єандай шы¬армалар жазды?
2. Спандиярды¦ «°лгілі бала» атты жина¬ына єандай шы¬армалар енген, мысалдар келтір.
3. «°лгілі тЎржіма» атты е¦бегінен мысалдар келтір.
4. «Орындал¬ан арман» атты туындысынан Їзінді оєу жЎне баяндап беру.

Сµлтанмахмµт Торай¬ыров
(1893-1920)

Кейбір аєын-жазушыларды¦ Јнер-білімге іздену сапары, сол жолда¬ы кЈрген єиын-єыспає кездері мен табыстары, тіпті оларды¦ Јмірбаяны да балаларды єатты єызыєтырады. ¤з Јмірлеріне Їлгі, Јнеге етеді. КЈргені мен білгені аз, Јмір тЎжірибесі кем жастар Їшін аєын-жазушыларды¦ єызыєты шы¬армалары Јмір мектебіндей кЈрінеді. Талаптану, Їздіксіз іздену, ойла¬ан маєсатєа жетуді¦ єиын-єыстау кездеріне єарсы тµрып, тЈзе білу жолдарын Їйретеді.

Балаларды єызыєтыратын осындай ерекшеліктер, Сµлтанмахмµт Торай¬ыровты¦ шы¬армаларынан да, Јзіні¦ Јмірбаянынан да кЈп кездеседі.

Сµлтанмахмµт Торай¬ыров 1893 жылы 28 октябрьде Омбы уезіні¦ Ша¬ырай болысында јарауыл Шабар аулында (єазіргі КЈкшетау облысы јызылту ауданында) ту¬ан. ¤зі кедей шаруаны¦ баласы. Бір жасында шешесі Јліп, жетімдік пен жоєшылыєты¦ єасіретін кЈп кЈреді. Сµлтанмахмµт алты жасар кЇнінде Ўкесінен оєып, хат таниды. Бµдан кейін ол Ўулелі аулында¬ы молдадан оєып, бертін келе Троицк, Семей, Томск єалаларынан білім іздеп сапар шегеді. ауыр азаппен кЈп єиыншылыєтар¬а тЈзген, тµрмыс Јгейлігін кЈп кЈрген болашає жас аєын ауру-сырєаулы да болады. Бірає Сµлтанмахмµт мµны¦ бЎріне де мойымады, тµрмысты¦ жарєын болаша¬ын а¦сап, соны кЈруге Їміттенді.

Сауат ашу, хат тану барысында Сµлтанмахмµт алдымен Јзіні¦ ана тілін єадірледі, соны¦ барлыє ерекшеліктерін танып білді. Ана тіліні¦ асыл мµрасын бойына сі¦іріп, жаєсылы¬ын маєтан етті.

СЇйемін ту¬ан тілді, анам тілін,
Бесікте жатєанымда-ає берген білім.
Шырє етіп жерге тЇскен минутымнан,
јµла¬ыма сі¦ірген таныс Їнін.
Сол тілмен шешем мені Ўлдилеген,
Еркелеткен «єµлыным, жаным» деген.
Е¦ бірінші сол тілмен сыртєа шыєты,
СЇйгенім, жек кЈргенім, µнатєаным.

Ол Јзіні¦ аєыл-парасатыны¦ єандай дЎрежеде екенін осындай дана пікірлерімен-ає таныта ал¬ан. Ана тілін єµрметтеп, сол тілде сЈйлей алу, хат тану, сауат □еш, жазу-сызуды Їйренуді¦ бЎрі де со¬ан, тек єана со¬ан байланысты екенін бой¬а сі¦іріп айта алу, оєушы¬а тЇсіндіру аєындыє єасиетіні¦ е¦ жо¬ар¬ы сатысы дарындылы¬ы деп айту¬а болар еді. јазає балалар Ўдебиетіне жа¦а ба¬ыт, жа¦а тудыруда жас Јспірімдер арасында Сµлтанмахмµт шы¬армалары ерекше рЈл атєарды. Біріншіден, ол – жас Јспірімдерді Јнер білімге, оєу¬а

шаєыруда балалар Ўдебиетін жалынды кЇрес майданына айналдырып жіберді. Екіншіден, Сµлтанмахмµт Јз шы¬армалары арєылы Јнер-білімге, жа¦а типті оєуды¦ іске асуына єарсы бол¬ан жЎне µлт араздры¬ын тудыру¬а кЇш жµмсап келген алдамшыл, ел бЇлдіргіш сµмдар¬а, діни схоластика ашыєтан-ашыє аяусыз кЇрес жЇргізді. Оны¦ зиянды жаєтарын Ўшкере етушілерді¦ алды¦¬ы єатарында болды. °шіншіден, µлы орыс халєыны¦ Јнер – білімін, мЎдениетін игеруге, тілін Їйренуге, география, тарих пЎндерін білуге шаєырды. ТЈртіншіден, оєып білім алуды¦ тЇп маєсаты – ел Їшін, халыє Їшін е¦бек етуге жµмсалу¬а тиіс деп, Сµлтанмахмµт жас Јспірімдер арасына µран тастады. Сµлтанмахмµт «Талаптылар¬а», «Шы¬армын тірі болсам адам болып», «ШЎкірт ойы» сияєты Јле¦дерінде Јнер – білім, оєу жайын кЈп мадаєтайды. «Аєтармын оєып шы¬ып адам атын» деп Јзіне-Јзі сенім білдіру арєылы, басєаларды да еліктіреді. Сµлтанмахмµтты¦ бµл Јле¦дері балаларды білім алу, іздену жолында єажырлылыєєа, тЈзімді болу¬а, єиыындыєты же¦е білуге Їйретеді, оларды халыє алдына єызмет етуге міндеттейді. Сµлтанмахмµт оєуды¦, Јнер-білімні¦ пайдасын, баєыт адамны¦ білімінде екенін сипаттап тЇсіндіруге кЇш салды.

Сµлтанмахмµтты¦ жастар¬а арнап жаз¬ан мына тЎрізді Јле¦дерін айту¬а болады: «Оєу», «Бір баланы¦ тілек батасы», «Шы¬армын тірі болсам адам болып», «Талапты ерге нµр жауар», «Тµрмысєа», «ШЎкірт ойы», «Бір адам¬а». Баланы Јз отаныны¦ Јмірлік да¦єы Їшін кЇресетін, Јз халєы алдында адал єызмет ететін азамат етіп тЎрбиелеуде Сµлтанмахмµт Јле¦дері¦ мЎні, оны¦ балалар Ўдебиеті мµрасынан алатын орны Їлкен.

Балалар Ўдебиетінен орын алатын Сµлтанмахмµт Јле¦дері¦ тЎрбиелік жаєтары мен мазмµндылы¬ы, кЈркемділігі жЎне жа¦а ба¬ыты осы дЎрежеде деп єарау керек.

Ендігі бет алыс

«Кірді ¬ой тЇстен кейін тентек аєылы,
Серті¦ні¦ бµл Јмірлік е¦ аєыры,
Адам єµл Јзі¦ же¦іп µстама¬ан!»
Деген бір Сократты¦ бар наєылы.
Тµрмысты Їмітім кЈп же¦ем деген,
Же¦уге жігеріме сенем деген ,
Ырєыма мені¦ жЇрер єай дЇние,
КЈнбесе Јз ырєыма Јзім денем.
ўрине, шыдар-аєпын Јлуге мен
Баспаспын жаман жол¬а кЈ¦Їге мен,
Аєтармын оєып-жетіп адам атын,
Басєа¬а жоє ыєылас бЈлуге мен.
Менде жоє єажу деген, □еш деген,
Тары¬ып болымсыз¬а жасу деген.
Ісіне єµрт-єµмырсєа ілтипатсыз,
Ойымда тек сол белден асу деген.
Шындыєты¦ ауылын іздеп тЇстім жол¬а,
Разымын не кЈрсем де осы жолда.
Шаршармын, адасармын, шалды¬армын,
Бірає бір табармын деп кЈ¦лім сонда.

ШЎкірт ойы

јара¦¬ы єазає кЈгіне
¤рмелеп шы¬ып, кЇн болам!
јара¦¬ылыєты¦ кЈгіне
КЇн болма¬анда кім болам?
Мµзда¬ан елді¦ жЇрегін
Жылыту¬а мен кірермін!
Е¦бек, бейнет тарауы
Раєатєа сарєылар:
јыздырып кЇнні¦ єарауы,
Надандыє те¦ізі тартылар.
Орны отайыє, кЈгерер
јызы¬ан жайлап ел кЈрер.
Тµрмыс та¬дыр бЎріде,
Бµл маєсаттан бµра алмас.
јаһарман,РЇстем,ўлі де,
Бµрам деп жолда тµра алмас.
Сылан¬ан жарды¦ кЇлкісі,
Алдандырмас бірісі.

Шы¬армын тірі болсам адам болып

Шы¬армын тірі болсам адам болып,
ЖЇрмеймін бµл жиЅанда жаман болып.
Жатєаным кЈрде тыныш жаєсы емес пе,
ЖЇргенше Јмір сЇріп надан болып.
Мен бала¦, жарыє кЇннен сЎуле єу¬ан,
Алу¬а кЇнді барып белді бу¬ан.
Жµлдыз болып кЈрмеймін елді¦ бетін,
Болмасам тол¬ан айдай балєып ту¬ан.
Бµл сЈзім асып айтєан асылыє емес,

Ойында оты барлар асылыє демес,
Тебем деп, тірі болсам надандыєты,
Серт етіп, Јз-Јзіме еткен егес.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Сµлтанмахмµт Торай¬ыровты¦ Јмірі мен шы¬армашылы¬ы туралы тЇсінік бер.

2. Аєынны¦ жастарды Јнер-білімге шаєыратын єандай Јле¦дерін білесі¦дер?

3. «ШЎкірт ойы», «Шы¬амын тірі болсам адам болып» атты Јле¦дерін мЎнерлеп оєу, жатєа айту жЎне оны¦ мазмµнын тЇсіндіріп беру.

4. Сµлтанмахмµтты¦ асєає арманына, зор талабына назар аудары¦дар.

СЎбит ДЈнентаев

(1894-1933)

ХХ ¬асырды¦ бас кезіндегі єазає балалар Ўдебиетіні¦ кЈрнекті єайраткерлеріні¦ бірі – аєын, жазушы СЎбит ДЈнентаев 1894 жылы Семей губерниясы, Кереку уезі, Аєсу болысында (єазіргі Павлодар облысы Аєсу ауданы) кедей шаруаны¦ отбасында ту¬ан. Ол жас кезінен ауыл молдасынан хат таны¬ан. СЎбит жастайынан зерек болып Јсті. Оны¦ оєу¬а деген єµштарлы¬ы арта берді. СЎбит Јз бетінше оєып, орысша хат таниды, газет – журналдар оєи бастайды. Ғабдолла Тоєай мен Абайды¦ Јле¦дерімен танысады, солар¬а еліктеп, медреседе жЇргенде ал¬ашєы Јле¦дерін жаза бастайды.

Медресені бітірген со¦ СЎбит ауылдыє мектепте мµ¬алім болады. Осы кездерден бастап балаларды¦ µ¬ымына же¦іл, тЇсінуіне о¦ай Ўрі єызыє, Ўрі кЇлдіргі,оларды¦ білімін толыєтыру¬а септігін тигізерлік мысал Јле¦дер жазады. Оны¦ Јле¦дері¦ тµ¦¬ыш жина¬ы 1915 жылы Уфа єаласында «Уає-тЇйек» деген атпен басылып шыєты. ¤з Јмірі¦ кЈбін бала оєыту, бала тЎрбиелеу жµмысына арна¬ан СЎбитті¦ ауыр тµрмыс салдарынан денсаулы¬ы нашарлап, ауруы асєына береді. Ол сонда да болса Јзі µнатєан маманды¬ын таста¬ан жоє. ¤мірі¦ аєырына дейін єызмет Їстінде болады. Халыє а¬арту жµмыстарыны¦ алды¦¬ы єатарында жЇрген СЎбит ДЈнентаев асєын¬ан ауруыны¦ салдарынан 1933 жылы 23 мамырда Семей єаласында єайтыс болды.

СЎбит ДЈнентаев Јзіні¦ ал¬ашєы жµмысын Ўрі педагог, Ўрі балалар жазушысы ретінде бастады. СЎбитті¦ балалар Ўдебиетіне єосылатын шы¬армалары єысєа Ўрі мазмµнды, тЇсінуге же¦іл болып келеді. Аєын Јле¦дері єысєа жазылса да, белгілі оєи¬алар¬а єµрыл¬андыєтан, Јзіне лайыє кейіпкерлері, типтік образдары бар. ¤тірік, Јсек, жа¬ымпаздыє, мен-мендік жЎне тЎкаппарлыєты Ўшкере ету – СЎбит ДЈнентаев жаз¬ан мысал Јле¦дерді¦ е¦ басты таєырыптары болды. Оны¦ «јожа», «Ауыр¬ан арыстан», «КЈзі тойма¬ан ит», «Екі теке» Јле¦дері кейбір адамдарда болатын а¦єаулыє, Јрескел єылыєтардан, Јсек – ая¦, Јтіріктен, жа¬ымпаздыє немесе бірді – бірге со¬ыстыратын айлакер сµм істерден аулає болу¬а Їйретеді. Ондай жа¬ымсыз Ўрекеттерді¦ адам баласына жат жаєтарын Ўжуа, мазає етіп, мейлінше Ўшкерелейді. Мµны¦ балалар Їшін єызыєты¬ы сол – адамда болатын а¬ат мінездерді, ашєараєтыєты немесе озбырлыєты, єулыєты хайуанаттарды¦ іс – Ўркетімен кЈрсетуінде. СЎбитті¦ мысал Јле¦деріні¦ єайсысында болса да Јзінше єорытынды жасап, шешімін айтып, аєыл парасатына салып, єисынсыз єы¦ыр жаєтарын кЈрсетіп отырады. Адам єылыєтарына жат нЎрселерді¦ бЎрінен де аулає болу¬а Їгіттейді. ¤тірік, Јсек айтуды¦ ая¬ы Ўрєашан адамды жексµрын етіп жіберетінін нанымды тЇрде дЎлелмен суреттейді. Мµны¦ балалар Їшін тЎрбиелік мЎні зор жЎне аса єажетті.

СЎбит ДЈнентаевты¦ мысал Јле¦дерінде бір-біріне мЇлде жанасымы жоє, мінез Јзгешеліктері басєа-басєа кейіпкерлер арасында¬ы тартыстарды шебер суреттейді. Солар арєылы адамдарды¦ басында болатын Ўр єилы мінез-єµлыєтарды баян етеді. Мµндай Јле¦дер балаларды єызыєтыра отырып, оларды¦ ойлау єабілетін, санасын шы¦дайды, ішкі дЇниесіне єоз¬ау салады.

СЎбит ДЈнентаев жас Јспірімдер мен балаларды Јнер-білімге шаєыр¬анда, оларды¦ алдарына белгілі максат єояды. Оєып, білім

алуды¦ тЇп маєсаты халыє алдында єызмет етуге тиіс екенін айтып Јтеді. Оны¦ мынадай Јле¦дері мен мысалдарын тілге тиек етуге болады: «Замандастар», «Ерікті Айша», «Балалыєты са¬ыну», «Балалыє», «КЈ¦іл мен тіл», «Талап», «КЈзі тойма¬ан ит», «Екі теке», «У жеген єасєыр¬а», «Ауыр¬ан арыстан», «ЖЎмила єыз».

јорыта айтєанда, єалжы¦-келекелері мол, Јткір сатира¬а єµрыл¬ан СЎбит ДЈнентаевты¦ жел єанатты, ашыє Їнді Јмір елегінен екшелеп алын¬ан мысал Јле¦дері мен Јле¦дерінен жас Јспірімдер кЈп нЎрсені Їйренуге болады.

Балалыєты са¬ыну

Ой, заманым балалыє!
ўр ісі¦ бір даналыє.
Алды-артыма єарасам,
Кетіп єапсы¦ тазарып,
¤зі¦ тЇгіл ізі¦ жоє,
јарасам да єадалып,
Сен бір шала кЈрген тЇс,
Отырар сорлы¦ єамалып.
- Кет, деп сені кім айтты,
јалмай жµ¬ын таралып.
Неден кЈ¦ілі¦ єалды екен,
Раєым етпей сазарып?
Са¬ынам да жоєтаймын,
Келмес пе деп оралып,
Сонда-да¬ы хабар жоє,
Хан, єараны те¦ кЈрген,
Асыє, топай Ј¦герген,
Анау-мынау ойда жоє,
Жан біткенді ел кЈрген:
Десе біреу «єара¬ым!»
ГЇл-гЇл ойнап Ј¦і Јнген:
јайда єалды тал аты¦,
јоразданып, єамшылап,
ўн дауыстап , дем берген,
Оза єалсам жарысып,
«ПЎлен ат!»-деп сын берген.
Соны да тастап кеті¦ бе,
Жаны¦ менен те¦ кЈрген,
Шын єµрдастан айрыл¬ан,
Сен деген бір єаріп,
Сен барда¬ы уаєыттай,
ЕшнЎрсеге єаєтыєпай,
Сµм жЇрегім бір минут,
Тµрар ма екен а¬арып?!
јµшаєтасєан, сЈз берген,
Ойдан єыр¬а шапсам да,
јанша абырой, бає тапсам да,
Мы¦нан бірін кЈрмедім.
Мерекені¦ сен кЈрген
Тапєанын Їркітті іздеп,таппа¬анын,
Шыєєанын ішкі мµны¦, шыєпа¬анын
Білмеймін Ўлі кЇнге естігем жоє,
Жатєанын жан тыныш, жатпа¬анын.

КЈ¦іл мен тіл

Тіл – кЈ¦ілді¦ тілмашы,
КЈ¦ілді¦ жоє сырласы.
Тілмашымды о¦ жµмсап,
Теріске, кЈ¦лім, бµрмашы.
Тілім, єарап тµрмашы!
А¦¬ырттанып бет алды,
Масєара мені єылмашы.
Тым єµтыртпай, тыя µста

Айтєанын єып єожа¦ны¦,   Тілмашы¦ды, мырзасы.

Балалыє

Алдау ін кJз жµм¬анды «Jлді» деп,
јуансын деп µмсын¬анды «берді» деп,
КJ¦ілін жыртпай шµл¬ы¬анды «сенді» деп,
Нені кJрсе со¬ан ерген балалыє!
Ыстыє µрттап, аузы кЇйген «салєын» деп,
Иегіне шµл¬ау орап «шарпым» деп,
Жылтыраса санын со¬ып «алтын» деп,
Сыртєы кJзбен ба¬а берген балалыє.
Шы¬ын демей єира¬анды, кЇйгенді,
Тек отыр деп дµшпан кJріп тигенді,
јµбыжыє деп бJркін теріс кигенді,
Жы¬ыл¬анын жµрттан кJрген балалыє!
«Ел єыдыртам, мінгіземін тай¬а» деп,
«јаймаєпенен той¬ызамын май¬а» деп,
Алда¬анны¦ бірін µєпай айла деп,
јолда¬ысын бЎрін берген балалыє!..

КJзі тойма¬ан ит

КJпірге тЇсті бір ит сЇйек тістеп,
Ойы бар кJпірменен дария кешпек,
КJрінді су бетінде бЇгін бір ит,
Бµнда да бір сЇйек бар, баєса тЇстеп.
Суда¬ы ит бµл бейбаєты¦ кJле¦кесі,
Білерлік кJле¦кені болмады есі,
Толымды кJрінген со¦ анау сЇйек,
Ол иттен тартып алмає бар дЎмесі.
Сол оймен атты су¬а айбаттанып,
Бар кЇшін жинап бой¬а єайраттанып,
ТЇскен со¦ жойєын су¬а, ол батырды¦
Ісіні¦ не болма¬ы айдан жарыє.
ўрєайда аш кJздіні¦ олжасы осы,
Байєаса¦ іс тЇбіне кJзі¦ салып.

Екі теке

Екі теке келіп тЇсті кJпірге,
Біреуі Ўрі, бірі бері Jтуге,
КJпірді¦ дЎл ортасында килігіп,
Біріне бірі баєырды кейін кетуге.
Шайєасып бас, біріні¦ тілін бірі алмай,
СЇзіспекке кірісті, єарап тµра алмай.
Тар кJпірді¦ секірісті Їстінен,

Бірінен бірі єояр ма, сірЎ, кек алмай.
Екеуі де су¬а єµлап тыныш тапты,
Жігіттік єып кЈпірді тезден босатты.
Ерегісті¦ нЎтижесі осы да,
Таласєандар мµнан артыє не тапты?!

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. СЎбит ДЈнентаев балалар¬а арнап єандай Јле¦-мысалдар жазды?
2. «Балалыєты са¬ыну», «Балалалыє» атты Јле¦дерді¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?
3. СЎбитті¦ оєу-білімге шаєыр¬ан Јле¦дерін талда¦дар.
4. СЎбитті¦ сыншылдыє Јле¦дерiнi¦ мазмµнын ашы¦дар.
5. СЎбит Јле¦дерінi¦ кЈркемдік ерекшеліктерін айтып бері¦дер.
6. СЎбитті¦ мысалдарын оєып, талдау жаса¦дар.

Ма¬жан Жµмабаев

(1893-1938)

Ма¬жан Жµмабаев – єазає Ўдебиеті кЈгіндегі ХХ ¬асырды¦ басында жарєырай жан¬ан жарыє жµлдыздарды¦ бірі., текті аєыны. Ту¬ан жері - єазіргі СолтЇстік јазаєстан облысы Булеев ауданы. Ма¬жан жастайынан ауыл мµ¬алімінен хат танып, сауатын ашєан. Со¦ 1905 жылы јызылжарда¬ы медресеге оєу¬а тЇсіп, оны жаєсы Їлгіріммен аяєтайды. Бірає бµл жас талапты онша єана¬аттандырмайды. Содан ол Уфа¬а оєу¬а барады. Ол оєуын Ўрі єарай жал¬астырады.

Ма¬жанны¦ тµ¦¬ыш жина¬ы «Шолпан» деген атпен жарыє кЈреді. Жастайынан орысша оєып, орыс мЎдениетіне ерте жеткен Ма¬жан єазає поэзиясына Јзіндік ерекшеліктерімен дарынды болмысымен келеді.

Ма¬жанны¦ адамны¦ жастыє сезіміне жаєын аєын екендігі Ўр Јле¦інен танымал. Оны¦ «Бесік жыры», «Ту¬ан жер», «Бала мен єµс», «Жµмбає», «Мен кім?», «Мен жастар¬а сенемін» сияєты Ј¦ше¦ ойнаєы, тілге же¦іл, ой¬а єонымды Јле¦дері балалар Їшін сµранып тµр. Жас аєын жастыє єуаты мен жігерін, лапылдап тµр¬ан сезімін, жандырып жіберердей лебін асыра жеткізеді.

Алтын хакім Абай¬а

Шын хакім, сJзі¦ асыл-ба¬а жетпес
Бір сJзі¦ мы¦ жыл Jтсе дЎмі кетпес
јарадан хакім бол¬ан сендей жанны¦
ўлемні¦ єµла¬ынан Ўні кетпес!
СJзі¦е єµлыає салып, ба¬а бермей,
јисайып, єарайды жµрты¦ ниеттес!
Бµртиып, теріс єарап: «Аулає—жЇр» -деп,
Болды ¬ой жаєын, ту¬ан бЎрі кектес.
Тыныш µйыєта єабірі¦де, уайым жеме:
«јор болды єайран сJзім басєа»-деме
Арты¦да єазає жас балаларымен,
СJзі¦ді кJсем єылып жЇрер мЎ¦гі!

Балалыє шає

Балалыє ша¬ы –
Патшаны¦ та¬ы.
Тіл жетпес оны ба¬алап.
КJп Jтпей жыл,
Тек жЇрмей, біл
Ілгері кЇнді са¬алап.
°йрен білім жастыєєа.
Білмей Jс жан¬а єастыєєа.

Білімге кJ¦іл
Жоє Їйден тЇ¦іл-
Ерікке єоймай ентелеп:
јайтпас уаєыт
јал дЎмін тартып,
Босєа Jткізбе, еркелеп!

Жастыє деген ба¬асыз.
јадырын білмес санасыз.
Жастыє алтын
јµрып єал салтын.
Салты оны¦-Їйрену
¤нер єуып,
Бел бекем буып,
Надандыєтан жирену.
Тµрма, єара¬ым, µмтылып!
Аты Jшкірден єµтыл!

«Білімсіз- есек,
Опасыз» десек,
СJйлеп,кЇліп жЇрсе де.
¤лікпен те¦.
Ит-єµсєа жем.
Тірі болып жЇрсе де!

Сондай болма, єара¬ым,
Даяр болсын жара¬ы¦!

Білген адам кJсем!
СJйлесе – шешен,
Жµртты аузына єаратар.
Істегені – Jрнек,
јор єылмас Jрмек.
НЎрсені іске жаратар.
Білімдіні¦ сJзі – ем
Мейірімі кJп, Jзі ке¦!

Мен жастар¬а сенемін

Арыстандай айбатты
Жолбарыстай єайратты
јыра¦дай кЇшті єанатты
Мен жастар¬а сенемін
КJздегені кJк аспан
Мен жастар¬а сенемін.
Жµмсає мінез жібектер,
СЇттей таза жЇректер,

КЈздерінде ой ойнар
СЈздерінде жалын бар
Жаннан єымбат олар¬а ар
Мен жастар¬а сенемін
Жас єыра¦дар - балапан
Жайып канат µмтыл¬ан.

јасиетті тілектер,
Мен жастар¬а сенемін.
Тау суындай гЇрлі дер
Айбынды алаш елім дер.
Мен жастар¬а сенемін.
јажу бар ма тµлпар¬а?
Талу бар ма сµ¦єар¬а?

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Ма¬жан Жµмабаев єандай аєын?
2. Ма¬жан не Їшін жастар¬а сенім білдіреді?
3. Аєын неліктен жастар¬а сенемін дейді? Жастардан єандай Їміт кЇтеді?
4. Халыєты¦, елді¦ та¬дыры жастарды¦ азаматтыє єасиетінде деген аєын ойын жеткізіп айты¦дар.
5.«Мен жастар¬а сенемін» атты Јле¦ін мЎнерлеп оєып, жатєа айту.

ЖЇсіпбек Аймауытов

(1889 – 1931)

ЖЇсіпбек Аймауытов – єазає халєыны¦ кЈрнекті жазушысы, єазає Ўдебиетін єалыптастырушыларды¦ бірі. Сонымен бірге балалар¬а, жастар¬а да арнап Јзіні¦ тЈл туындыларын шы¬ар¬ан жазушы.

Жазушыны¦ туып-Јскен жері Павлодар облысыны¦ Баянауыл ауданына єарасты жерде дЇниеге келген. Ол ал¬аш ауыл молдасынан оєып сауат ашады. 1907 жылдан бастап Баянауылда¬ы орта мектепте, Керекудегі (Павлодар) єазыналыє ауыл шаруашылыє сыныбында оєиды.

Кейіннен Семейдегі мµ¬алімдер семинариясын бітіреді. Семей губерниялыє оєу бЈліміні¦ ме¦герушісі, «јазає тілі» газетіні¦ редакторы, јарєаралыда мектеп мµ¬алімі, Ташкенте шы¬атын «Ає жол» газетіні¦ бЈлім ме¦герушісі, Шымкент педагогикалыє оєу орындарында єызметтерін атєар¬ан.

Ж.Аймауытов аз ¬ана ¬µмырында Ўдебиетті¦ Ўр тЇрлі жанрларында Јнімді е¦бек етіп, єµнарлы шы¬армалар єалдырды. Бес томдыє шы¬армалар жина¬ына оны¦ Јле¦дері мен «Нµр кЇйі» поэмасы, «Раби¬а», «Мансапєорлар», «Ел єор¬аны», «јанапия-Шарбану», «Шернияз» атты пъесалар, кЈптеген Ў¦гімелер мен бірге «јартєожа»,

«Аєбілек» атты романдары, «КЇнікейдi¦ жазы¬ы» атты повесі, балалар¬а арнал¬ан ертегілері мен аудармалары енген. Соны¦ ішінде балалар¬а арнап жаз¬ан «Жаз¬ытµрым», «Жаз¬ы шілде», «Шµбар тайым табылды», «Ит пен бала» атты туындыларын айту¬а болады.

Жаз келді

КЇн жылынып, єарда еріп дЇрілдеп,
Сай – саладан сулар а¬ып, кЇлілдеп.
Ой мен єырда басєызбайды еш балшыє.
Ўлем - топырає жерді¦ беті ірі¦деп.
Аспан жЇзі µшпалы бµлт сЎуірді¦,
Жылы желі бетті сЇйген тЎуір кЇн.
јыс єысыл¬ан кЈтерем мал жал¬ыздап.
ТЇс – тµсынан шы¬ып жатыр ауылды¦.
Аунап – єунап ауасына са¬ын¬ан.
Ыз¬ыр суыє ає кебіннен арыл¬ан,
Ойдым – ойдым єара жерге кЈз ойнап,
БЎрі бірдей басын єойып жабыл¬ан.
Шаруалар да єуанышты кЇлімдеп.
Ептеп Јтті алты ай¬ы єыс кЇлімдеп,
Балаларда лек – лек болып, доп єу¬ан,
Жала¦ аяє, жала¦ бас жЇр дірілдеп.
Мал да, адам да не бар жЎндік мЎз болды.
јатар тЇзеп, Їйрек,аєєу, єаз келді.
Жерді¦ жЇзін бейне µжымаєєа те¦ейтін,
Алаєай, алаєай – ау, жаз келді.

Жаз¬ытµрым

Ой, балалар, балалар!
Жылы – жылы жел соєты.
Жыл¬алардан су аєты.
ја¦єыл – єа¦єыл єаз кепті.
Желкілдейді кЈк майса.
Желіндейді мал жайса.
Ауыл кЈшті єыстаудан,
Ўне, апамдар єой сау¬ан.
јµс µясын тЇзеді,
Тайымды а¬ам кЇзеді.
Ел ешкісін єырєыпты.
Егіндерін жыртыпты.
Ой, балалар, балалар.
Ойналыє та єЇлелік.

јос басына мінелік.

Жаз¬ы шілде

Ой, балалар, балалар!
Шілдем – шілдем шілде айым,
Шырлап тор¬ай кЇн сайын.
Шµбар ала шешектер,
Шудалан¬ан кЈк шЈптер,
Жапыраєтар жалпайды.
Жас єозылар марєайды.
ёшты кЈкек єуалай.
Сайда пісті та¦ єурай.
јµрт, ірімшік єайналды.
НЎйім-нЎйім бауырсає.
А¬ын су¬а шомылсає.
Ой, балалар, балалар.
Ойналыє та кЇлелік.
°йретіп тай мінелік.

Ша¬ын Ў¦гімелері

Шµбар тайым табылды

КЈкем алып келген єамыс єµлає шµбар тайым болатын. Ша¦ тиместі¦ тµєымы. ¤зі єойдан жуас. КЇнде Їсті-басын сипап, кешке Јзім суарып тµрамын.

Асєар байды¦ ауылында «бЎдік» бар екен. бізді¦ ауылды¦ боз балаларын шаєыр¬ан. Тайымды суарып мен де бЎдікке бармаєпын.

јап-єара¦¬ы. КЈзге тЇртсе, білмейсі¦. Тек аспанда жµлдыздар моншаєтай жылтырайды, тым-тырыс. јµзды¦ етегінде бµлає салдырайды. Бµлаєєа єиялап тЇсетін тар соєпаєпен келе жатырмын. Екі жа¬ым єµз. °стіме тЈніп тµр. Бµ бір – єорєынышты жер еді. јорыєєаннан јорыєєаннан денем тЇршігіп кетті. ТЈменде суды¦ толєыны тасєа со¬ылып, шулап жатыр.

Бір уаєытта астымда¬ы шµбар тай едірейіп, пысєырып кейін шегінді. КЈзім шарасынан шыєты. Басым ду етті. ЖЇрегім бал¬амен µр¬андай тез соєты. Екі кЈзім алда. Не де болса тез болса екен деп Јліп барамын. Бір нЎрсе єорс етті. Тайым мЈ¦кіп єалды. Топ Јттім. Басым шы¦ ете тЇсті: жер єатты еді. Жамбасым ауырып єалыпты. Мешел адамдай орнымнан зор¬а кЈтеріліп, кейін жЇрдім. ўрі тайымнан айырылып, Ўрі бЎдіктен єал¬аныма ыза болып, жасымды тыя алмай, Їйге бардым, кЈрген – білгенімді айттым.

Ерте¦іне тайыма ішім єазандай єайнады. Тайымды іздеп Јлейін деп, айдала¬а єа¦¬ып кеттім. КЇні бойы іздедім, табылмады. Кеш болды. јорыєтым. Жаспын ¬ой. Бар бітіргенім – жылау. јас єарая Їйге єайттым.

Келсем, тайым єазыєта байлаулы тµр. ЖЇрегім аспан¬а кJтерілді. јуанышым єойныма сыймай кетті. Сµрастырсам, тайым Jзі келіпті,неткен аєылды! Сонан былай тайымды бµрын¬ыдан да жаєсы кJретін болдым.

Ит пен бала

Ауылдан аулає, Jзен жиегінде о¦аша диірмен. Жа¬алай тау, таудан єµла¬ан кJбікті Jзен диірмен дJ¦гелегін кЇ¦гір – кЇ¦гір айналдырады. Диірмен алдында, ит єора жанында бала отыр. Ма¦айда диірменшіні¦ тЎукеншік Їйінен Jзге тЇк жоє. Баланы жал¬ыз серігі – Жолдыаяє. Ол шынжырлаулы. Басын баланы¦ тізесіне салып балдырла¬ан. Аузына єарап, сJзін ты¦да¬андай болады.

Ал сонда шойын єара бµлт кJрінді. Тал тЇсте жан¬ан кЇн тµтылып, жерді єара¦¬ылыє басты. Бала Їйге, Жолдыаяє Їйшігіне µмтылды. Жайды¦ оты жарыє-жµрє . Аспан салдыр – гЇлдір. Жа¦быр шЇмектеп,таудан тасєын сарєырауда. Диірменні¦ єылдырыє Jз кЇрілдеп, кЇшеюде. Буырєан¬ан ылай толєын дJ¦бекті жµлып, а¬ашты а¬ызып диірмен дJ¦гелегін талєандауда. Су молы¬а – молы¬а єора¬а толып, Їйге кіреді. Бiрає єµрыш тастан єалы¦ со¬ыл¬ан Їй тырып етер емес. Ўкесі нЎрселерін тJбеге тасып жЇріп, баласына бажылдайды: « јапты ала шыє!»-дейді.

Шешесі жан таласып Ўкесіне нЎрсе Ўперуде. ТJбеге дJ¦деп шы¬арып алды. Бала Ўйнектен єарап Жолдыаяєты¦ Їйшігін толєын єиратып жатєанын кJрді. Жолдыаяє бай¬µс шынжырдан босана алмай, жалын¬андай бала¬а єарады.

Енді болмаса, Жолдыаяє су¬а кететін. Баланы¦ □еш□ ашып кетті. Ата – анасы абыржып жатєанда, жалма – жан сатымен жерге тЇсіп, суды белуарынан келтіре кеше жJнелді. Бара шынжыр¬а шап берді. јуан¬ан ит еркелеп, єолын жалауда. Шынжырды а¬ытып, екі дос Їйге єарай салды. Бір-ає су кJтеріліп, тасєын кЇрілдеп, баланы есікке жеткізбей Ўкетті. Кетіп барады… Jлді-ау енді…

Жоє, баланы¦ бає еткенін Жолдыаяє естіді де, дереу бµрылып досына єарай жЇзді. Суды єаба, єапыл-єµпыл жалдап, баланы¦ кJйлегінен тістеп, сЇйретті.Бермен баланы¦ ай¬айын естіп жан µшырып Ўкесі де келді, тілімен баласын Їйіне алып келді. біраз уаєыт Jткен, єµтыр¬ан тасєын сабасына келді.

Ит пен бала талай жылдар бірге жасады.

Бірін – бірі Jлімнен єµтєар¬аны Jмірі естерінен єалмады.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1.ЖЇсіпбек Аймауытовты¦ балалар Ўдебиетіне тиісті єандай туындылары бар?

2.Аймауытов Ў¦гімелеріні¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?

3. Аймаутов Jле¦дерінен мысалдар келтір жЎне оларды жаттап алы¦дар.

4. «Жаз¬ытцрым», «Жаз¬ы шілде» атты Јле¦дерінде автор таби¬атты єалай суреттеген?

СЎкен Сейфуллин

(1894 – 1937)

јазає балалар Ўдебиетіні¦ негізін єалаушы, балаларды¦ сЇйікті жазушы - СЎкен Сейфуллин.

СЎкен Сейфуллинні¦ «Маузер», «Бандыны єу¬ан Хамит», «Балалар», «Келіншекті¦ бесік жыры», «Ананы¦ хаты», «Анаа¬а жауап» деген Јле¦дері мен Ў¦гімелері тЈ¦керіліс орна¬ан жылдарынан бастап-ає балаларды¦ сЇй1п оєитын шы¬армаларына айналды. ¤йткені балалар¬а арнап Јмірімізді¦ шынды¬ын жан- жаєты бейнелеп е¦ ал¬аш Јле¦дер мен Ў¦гімелер жаз¬ан СЎкен еді.

СЎкенні¦ шы¬армалары жас жеткіншектерге тЈ¦керілісті¦ ал¬ашєы жылдарында¬ы кЇрестерді «Маузер», «Бандыны єу¬ан Хамит» деген шы¬армаларымен суреттеп берді. Сонымен єатар же¦іс жолында ал¬ашєы даму кезе¦дерін Ў¦гіме етеді. СЎкенні¦ шы¬армалары балалар Ўдебиетіне жа¦а таєырып, жа¦а мазмцн енгізді. Жа¦а идеялармен жандандыра тЇсті. Баллалар¬а арнал¬ан СЎкенні¦ бцл шы¬армалары 1959 жылы «Маузер» деген атпен Јз алдына жеке кіиапша болып єайта басылды. СЎкенні¦ бцл атал¬ан шы¬армалары балалар Ўдебиетіні¦ дамы¬ан жа¦а дЎуіріні¦ беташары болды. ёлы кЇрестерде шынысєан халєымызды¦ же¦істерін кЈкем Ўдеби тілмен тЇсінікті етіп, Јзіні¦ жас жеткіншектеріне айтып береді.

Балалар¬а арнал¬ан СЎкен Јле¦дері бцл тек жас Јспірімдерді тЎрбиелеуді¦ проблемасын шешуге кЈ¦іл аудар¬ан жазушыны¦ ал¬ащєы адымы деп єана єарау¬а болмайды, бцл сонымен єатар басєа жазушылар¬а Їлгі болатындай реализм тцр¬ысынан жазыл¬ан жа¦а ба¬ыт жа¦а жол, жа¦а бет алыс деп єарау¬а тиіспіз.

СЎкенні¦ «Маузер» атты Јле¦ін оны¦ кЈз єарасын танытатын басєа шы¬армаларыны¦ єайсысымен болса да єатар єою¬а болады. Бµлай деп отыр¬ан себебіміз СЎкенні¦ бµл Јле¦і балалар¬а кездейсоє жазыла сал¬ан.

СЎкенні¦ Јле¦деріні¦ єай – єайсысын алсає та алдымен кЈз алды¦а болашаєты¦ жарєын бейнесі, еркін Јмір сЎулеті елестеп, єол бµл¬ап Јзіне єызыєтыра шаєырып отыратынын сезінеміз. Сонымен єатар тілінде де єарапайымдылыє кЈрініп тµрады. Халыєты¦ кЎдуілгі байыр¬ы сЈздерімен жазыл¬анын білеміз.

СЎкенні¦ «Балалар», «Келіншекті¦ бесік жыры», «Ананы¦ хаты», «Ана¬а жауап», «јазає саба¬ы», «Інішегіме» атты Јле¦дері бар. Ал¬а єой¬ан ізгі маєсаттар мен арман¬а жетуді кЈздеу керектігін Ўрєашан-ає жас Јспірімдерді¦ есіне саоып отырады. ¤йткені Јнер-білім алу¬а єолдары жа¦а жеткен µрпаєєа оны¦ пайдлаы жаєтарын айтып отыру ол кезде аса єажет те міндет бол¬ан.

СЎкенні¦ балалар¬а жаз¬ан шы¬армалары оны¦ поэзия саласында¬ы е¦бектерімен ¬ана шектелмейді. Проза жанрында 1922 жылы жаз¬ан «Бандыны єу¬ан Хамит» атты Ў¦гімесі бар. Бµл Ў¦гіме момын шаруаларды¦ берекесін алып жЇрген бандыларды¦ єараєшылыє саясатын Ўшкерелеуге арнал¬ан. Мµнда Јкіметті ішкі жауларынан тазартып, кЈзді¦ єарашы¬ындай єор¬ай білу керектігін айту, соны жас Јспірімдерімізге тЇсіндіру маєсаты кЈзделген.

јорыта айтєанда, СЎкен Јзіні¦ балалар¬а арнал¬ан бардыє шы¬армасымен жас Јспірімдерге отан¬а деген сЇйіспеншілікті жЎне оны кЈзді¦ єарашы¬ындай єор¬ай білуді, халєына адал єызмет етуді Їйретуге тырысады. Сонымен єатар Јнер-білімге Їйреніп, е¦бек ету – адам баласы болаша¬ыны¦ баєыты екенін тµсіндіруге кЇш салды. СЎкен шы¬армаларыны¦ айєын идеясы балаларды тЎрбиелеу маєсатын кЈздеп єана єоймай, сонымен бірге жазушылар¬а балалар

Ўдебиеті таєырыптарына єалай жазу керектігін, єандай таєырыптар¬а жазу¬а болатынына жол салып берді.

јазаќ саба¬ы

Иесі болса-да¬ы алтын таќты¦,
КЈнеді бендесі жал¬ыз хаќты¦.
Та¬дыр¬а мойын сµнып, елден безіп,
Мен жЇрмін ортасында бЈтен – жатты¦.
Сары єазы, сары єымыз тама¬ы боп,
ЖЇргенімде жастары бізді¦ жаќты¦.
¤лшеулі ет, єара шайды тамаќ єылып,
¤ткізіп жЇрмін уаєытын жастыќ шаќты¦,
Ас-тойда мендей жастар салтанатпен,
јызы¬ын кЈргенімде мінген атты¦,
Ша¦ жµтып, кЈше кезіп, та¦дай кеуіп,
Мµршасын алып жЇрмін екі аяќты¦.
Биєам боп ата-ананы¦ єастарында
Талайы жЇргені¦де мендей затты¦,
Са¬ынып Ўке-шеше, єµрбыларды
Мен жЇрмін ортасында єасіретті¦.
јыз ойнаќ, жиын-тойда мендей жастар,
ЖЇргенде істеп дауасын кЈ¦іл шатты¦,
Са¬ынып ойын-кЇлкі,мерекені,
Бетіне мен отырмын єарап хаќты¦.
Мені ешкім зорла¬ан жоќ шетте жЇр деп,
Не єасірет болса-да¬ы Јзім таптым.
Шалєамнан жатар едім мен де Їйде,
Мен-да¬ы µрпа¬ы деп аруаќты¦.
«¤нер тап, жолдасты¬ы жоќ, - дейді ойым,
Атадан єал¬ан артта малмен баќты¦».
Я, □еш□! Жеткізе кЈр мµратыма,
рахаты бар деуші еді михнатты¦.

Інішегіме

Ойы¦ды єой, інішегім ал¬а бас!
Жарєыратып аќ нµрменен кЈ¦ілді аш!
Балалыєєа жас миы¦ды алдатпа,
Ғылым µйрен нµр¬а толсын кеуде¦ жас.
Бµл заманда ¬ылым білу – Јгер алды,
А¬алары¦ оны білмей артта єалды.
Шыр¬а єылып єызыртєан¬а алданып,
ўр харам¬а ысырап єылып біткен малды.
јамсыз жатып, артта єалып бµ кЇнде,

Я, шыраєсыз, я сЎулесіз єара¦¬ы Їйде.
Сырттан єарап □еш□ ашитын адам жоє,
А¬алары¦ жатыр, єалєам, бµ кЇйде.
Біз єара¦¬ы Їйде отырмыз, єара¬ым!
Басєа жЇрттар жап-жарыє єып шыра¬ым,
Солардай боп біз де жарыє кЈрейік,
Сендер де кеп шырає жаєшы, шыра¬ым!

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. СЎкен Сейфуллин Јле¦деріні¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?

2. СЎкен Сейфуллинні¦ «Бандыны єу¬ан Хамит» атты Ў¦гімесі єай дЎуірді єамтиды жЎне онда¬ы оєи¬аны¦ єµрылысы єандай?

3. СЎкен Јле¦деріні¦ таєырыбы мен мазмµны жайында Јз пікірлері¦ді айтып бері¦дер.

4. СЎкенні¦ «Інішегіме», «јазає саба¬ы» атты Јле¦дерін мЎнерлеп оєып, оны¦ мазмµнын айтып бері¦дер.

Бейімбет Майлин

(1894-1938)

јазає Ўдебиетінде кЈркем сЈзді¦ шебері деп таныл¬ан Бейімбет Майлин баллар Ўдебиетіне де мол Їлес єосты. Жазушыны¦ «Байшµбар», «ТЎй, тЎй, єаз, єаз», «ўлди – ана жыры», «јa¬ын¬ыр ананы¦ ашуы», «Жас єыран тЇлектер», «јос жетім», «Кемпірді¦ ертегісі», «¤тірікке бЎйге», «Бекберген мектебі» деген Јле¦дері мен Ў¦гімелері балалар Ўдебиетінен елеулі орын алады.

Бейімбет Майлин іздену жолында балалар¬а арналып, саяси таєырыптар¬а жазылатын шы¬армаларды¦ да о¦ай тЇсіндіру жолдарын тапты. Балаларды¦ µ¬ымына же¦іл тиетін жЎне Јздерін єызыєтырып, Їлкен ой¬а шомдыратын, ойдан – ой тудыратын бір тЎсіл – ол сµрау жауап методын єолдану жолы еді.

- Майлин Јз творчествосында осы методты єолдана отырып, «Кемпірді¦ ертегісі» (1916 жылды¦ єанды оєи¬асынан бір сурет) деген поэмасынды жас Јспірімдерге Їлкен саяси ма¦ызы бар тарихи мЎселені Јте єызыєты да кЈркем етіп, оп – о¦ай жолмен тамсандыра айтып берген.

Балалар¬а арналып, саяси таєырыптар¬а жазыл¬ан бµл сияєты шы¬армалар Бейімбетте аз бол¬анмен шындыєты єамту ше¦берімі¦ ке¦дігімен ерекше кЈзге тЇсті.

Бейімбетті¦ балалар¬а арнал¬ан шы¬армалары тек єана саяси таєырыптар тЈ¦ірегінде жазылма¬ан. Оны¦ «ТЎй, тЎй, єаз,єаз», - «ўлди», «ја¬ын¬ыр – ананы¦ ашуы» деген Јле¦дері ана єамєорлы¬ы мен бала тЎрбиесі арасында¬а бір кездегі типтік жЎйттерді суреттейді. Сонымен єатар балалыє шаєты еске тЇсіреті¦ о¬ан соншалыє сЇйсінетін де кЇлетін жайттарды шеберлікпен таба білген.

Ол кезде балалар¬а лайыєты єазіргідегідей неше алуан ойыншыє та, жасаулы дайын тµр¬ан єуыршає та болмапты. Оларды¦ ойыншы¬ы Јле¦де айтыл¬андай жіптен ноєта, талдар єамшы жасатып, Ўйтеуір болымсыз бір нЎрселерімен алдандыра берген. Балаларды¦ санасына Ўсер етерлік ол кездегі ойыншыєтарды¦ ешєандай тЎрбиелік мЎні де болма¬ан. Бірає болашаєтан Їміт еткен ана тілігі ¬ана бала¬а Ўсер етіп оны ал¬а тек єана ал¬а єарай талпынта береді. Ананы¦ ойнатуы, Ўлпещлен жµбату бір мезгіл баланы мЎз – мейрам етерлік єуанышєа, шексіз кЇлкіге бЈлейтіні олар¬а Їлкен Ўсер єалдырады.

Балалар¬а арнал¬ан Бейімбетті¦ шы¬армалары мµнымен шектелмейді. Бастан аяє єызыєты оєи¬а¬а єµрыл¬ан оны¦ «Байшµбар», «¤тірікке бЎйге» деген Јле¦дері мен поэмалары негізінен аєыл – парасатєа сЇйенген тапєырлыє пен батылдыє, ерлік мЎселесін Ў¦гіме етеді. Тапєырлыє, ерлік мЎселесін жырлайтын Бейімбетті¦ «Байшµбар» атты Јле¦і 1923 жылы баспадан шыєты. Басєа шы¬армалармен єатар кЈрнекті жазушымызды¦ бµл Јле¦і де єазає балалар Ўдебиетіні¦ алтын єорына єосыл¬ан Їлкен Їлесі деуімізге болады.

Балалар ыєыласын Јзіне лезде баурап алатын Јле¦ сюжетіндегі осындай драмалыє тартыстар мен пікіріні¦ теріндігі жас Јспірімдерді Їлкен ой¬а єалдырды. ¤здеріні¦ кЈз – єарасын, адал пікірін айту¬а жЎне

Јздерін белгілі бір єорытынды¬а келуге Їйретеді. Сонмен єатар адал Јмір сЇруге, Јз бетінше ойлап, шын ма¬ынасында жµмыс істеуге баулиды.

Бейімбет Майлин дЎуірінде пайда бол¬ан осындай жа¦а тілектер мен жа¦а идеяларды тез сезіп, соны Јз шы¬армаларына пайдаланып, жас Јспірімдерге µсынып отыр¬ан. Ол сонымен єатар єазає балалар Ўдебиетін одан Ўрі дамыта беру саласында кЈп е¦бек сі¦ірген жазушы.

ТЎй, тЎй… јаз, єаз…

ТЎй, тЎй, тЎй… јаз, єаз, єаз…
јара¬ым… Апыл-тапыл басєан¬а мЎз.
јосылып балалармен ойнауына,
Жарєырап кЈкорайлы келді ¬ой жаз.
МЎ, таяє… істеп юерем жіптеп ноєта,
јамшы єыл мына талды… єалєам тоєта…
Есейсе¦, Ўке¦дей боп шаруа іздеп,
Сен-да¬ы жарбаясы¦ мініп атєа.
КЈз нµрым, кЈ¦ілімні¦ єуанышы,
Кейпі¦ді жаман дейді єандай кісі…
¤зімнен басєа жері айны¬ан жоє,
Мµрныны¦ Ўкесіне тартєан µшы…
ТЎй, тЎй, тЎй… јаз, єаз, єаз…
Ая¬ын апыл-тапыл басєан¬а мЎз,
Шаршаймын, белім талып, Ўсіресе,
Ойнатып жетелеумен жЇрсем біраз…
јаншама кЈрдім, єалєам, бейнеті¦ді,
ТЈрт бЈліп, бір сен Їшін тЇнгі µйєымды.
«јµдай¬а» жатсам-тµрсам зар етемін,
јалєама жолатпа деп пЎле тілді…
Берсем де жµрт секілді бала тауып,
ўке¦ні¦ жыны µстаса ауыє-ауыє,
КЈ¦ілді суытатын айтып сЈздер,
ёрады, Їйлеспейтін жала жауып:
јайтейін бір сен Їшін жЇрмін кЈніп,
Осыдан жігіт болса¦ єµдай беріп,
Шырадай сорлы кЈзім бір ашылар
ўке¦ді билеп – тЈстеп алса¦ ерік.
Молда¬а оєытармын тілі¦ шыєса,
Шы¬арсы¦ білікті боп оєу жµєса,
Дабылы¦ аєыр¬анда жерді жарып,
Дµшпаны¦ айбаты¦нан басып ыєса…
ТЎй, тЎй… тЎй… јаз, єаз… єаз…

јуанып Ўже¦ сонда болмай ма мЎз.
ўлдилеп немеремді алдыма алып,
Отырсам келі¦ жµмсап, оєып намаз…

ўлди

(Ана жыры)

ўлди, Ўлди… ўуп бЈпем, Ўлди-ай,
Сорлы Ўке¦ді малайлыєєа салды бай.
Жарыє сЎуле кЈрсетпеді¦ Јмірге,
јандай Јші¦ болды бізде Ўй, єµдай
¤рім-Јрім Їстімдегі кигенім,
¤мірімде бір бЇтінді кимедім.
ўлди-Ўлди, єойшы єалєам, жылама…
Шандыр емшек, неге, адыра, имеді¦.
јарны¦ ашты, єаймає єайда беретін.
БЎйбіше ме – берсем тЎуір кЈретін,
Жаз да Јтер, єабає тЇйіп єыс жетер,
Сен сорлы¬а кЇн ілгері Јлетін.
јалєам… єалєам… неге безді¦ бесіктен.
Бай Їйінен са¬ан осы бесік ке¦.
«Сорлы кЇ¦…» деп бЎйбіше айєай салар-ау.
Даусы¦ды жоє єой Ўлі есіткен.
ўлди, Ўлди… кЇюін-ай етіні¦,
Мына жері ісік пе, ойбай, бетіні¦.
Тезек тер деп та¬ы иазаны алады,
Шырылдатып єиын тастап кетуім…
Жылай-жылай Јкпе¦ та¬ы Јшіпті.
ўне, ойбай, даусы¦ды бай асітті.
Келіп єалып µрсам ма екен бЎйбіше…
Бµл кім келген, сыєырлатып есікті…
јойшы, єалєам, емші мына мама¦ды.
Сен де аяшы сорлы бол¬ан ана¦ды,
Деп кЇйдірер єµдай ¬ана атєырлар:
«Ерте¦ді-кеш Ўлдилейсі¦ бала¦ды…»
Істесе¦ де бітер емес жµмысы,
Бірі бітсе, дайын тµрар бір ісі.
Бізді¦ былай жЇруіміз кЇ¦дікте,
јµдай берген бЎйбіше¦ді ырысы.
Текке істеп жЇргеніміз бейнетті,
Бір тоста¬ан саумал берсе міндетті,
Сорлы жідеп жЇрген шы¬ар ыстыєта.
Келмегелі ЎжептЎуір кЇн Јтті.
Айєай дЎурен. Билік болса басы¦да,
«ўй..»деп жµмсап ер отырса єасы¦да.
¤сірмес пе ек єолдан бір кез тЇсірмей,

јалєатайды сылап, сипап жасында…
ўлди, Ўлди… Ўуп бЈпем, Ўєуп-пай.
Келе жатыр µрсасы¦ - ау, бЎйбіше-ай.
јойшы, єалєам, мЎ, мама¦ды еме єой.
ўлди-Ўлди, Ўлди-Ўлди Ўлди-ай…

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Бейімбет Майлинні¦ балалар¬а арнал¬ан єандай шы¬армаларын білесі¦дер, оларды жеке-жеке атап Јті¦дер.
2. Майлин Ў¦гімелеріні¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?
3. «ўлди», «ТЎй, тЎй… єаз, єаз…» атты Јле¦дерін оєу жЎне оны¦ мазмµнын айтып беру.

Ілияс ЖансЇгіров

(1894-1938)

јазає балалар Ўдебиетіні¦ Јсуіне бар ыєыласымен єатысып, со¬ан е¦ Їлес єосєан аєындарды¦ бірі - Ілияс ЖансЇгіров.

Ол Јзіні¦ бір сЈзінде: «Бізде балалар Ўдебиеті жасалма¬ан. Сондыєтан мені¦ бір ойым осы Ўдебиетті¦ бізде кЈмектесу еді. Бµл туралы біраз е¦бектерім бар: «Балалар¬а тарту», «Балалар¬а базарлыє» т.б. Бізде, Ўсіресе техника Јнер жайында шы¬армалар ту¬ан жоє. Енді бµл кетікке кірпіш єалауымыз керек дейміз.»,-дейді Ілияс ЖансЇгіров 1931 жыл¬ы «Мен єалай жаздым» деген маєаласында.

Балалар Ўдебиеті саласында Ілияс кЈп е¦бек етіп, Јз сЈзін орындап шыєкан. Атап айтєанда Ілиясты¦ балалар Ўдебиетіне єосєан мынадай кЇрделі е¦бектері бар. «Жалпы жасєа» (1921), «А¬ынды мені¦ Аєсуым», «Бµлт», «Жаз¬ытµрым», «Жаз¬ы шілде», «КЇз», «Ає сабан», «Жауында», «Жастар», «Желді єара¬ай», «БЈбек бЈлеу», «Жетісу жЎндігі». «Тас шешей», «Баласынан анасына хат» та¬ы басєалар. Бµл єазає балалар Ўдебиеті саласында ауыз толтырып айту¬а тµрарлыє елеулі е¦бектер.

Ілиясты¦ Ўсерлі Јле¦дері мен єызыєты Ў¦гімелері жЎне мектеп сахнасына лайыєтап е¦ ал¬аш, тµ¦¬ыш жазыл¬ан пьесасы єазає балалар Ўдебиетіні¦ алтын єорынан берік орын алды.

ТЎрбие мен білімні¦ жЎне оєытуды¦ арасында¬ы процесс бала¬а жас кезінен Їйретілуі тиіс. Ілияс осы маєсаттарды тіпті бесікте жатєан бЇлдіршінге де Јле¦мен, Ўнмен айтып жеткізуді шарт етіп єояды. Сол арєылы баланы¦ кЈ¦іл кЇйі мен ойын сергітіп, тезірек жетілуіне, дµрыс Јсуіне жЎрдем етеді. Ілияс «БЈбек бЈлеу» («Ана жыры») деген Јле¦інде осы пікірді жаєтайды.

Ілияс ЖансЇгіров 1927 жылы «Баласынан анасына хат» деген Јле¦ жазды. Бµл «БЈбек бЈлеу» Јле¦іні¦ жал¬асы сияєты кЈрінеді. Мµнда ана Їмітін аєта¬ан бала сЈзі айтыл¬ан. Ілияс – Ўрі аєын, Ўрі Їгітші. Сондыєтан оны¦ балалар¬а жаз¬ан Јле¦дері жас Јспірімдерге тЎрбие беру жЈнінде олар¬а мінез-єµлыєты¦ элементтері болып табылатын да¬дылар мен Ўдеттерді Їйретуге ба¬ыттал¬ан.

Балалар¬а жазыл¬ан Ілияс Јле¦деріні¦ ендігі бір таєырыбы – Јз елі, Јз жеріні¦ байлы¬ы мен сµлу таби¬атыны¦ Ўсем кЈріністерін суреттеуге арнал¬ан. Бµл салада оны¦ Јле¦дері: «А¬ынды мені¦ Аєсуым», «Жетісу суреттері», «Тау суреті», «Жетісу жЎндігі» деп аталады.

Ілияс е¦бек таєырыбына байланысты шы¬армалар да жазды, я¬ни Ташкенте, Алматыда басылып шыєєан «Малта», «ШЎркей» деген суретті кітапшаларын атау¬а болады. Сонымен бірге ол балалар¬а арнап Јле¦ де, Ў¦гіме де, пъеса да жаз¬ан. јазає балалар Ўдебиетіне пъеса жанрыне¦ бірінші болып енгізген де Ілияс еді. О¬ан дейін бµл єазає балалар Ўдебиетінде болма¬ан жанр. Бала¬а айєын Ўсер етіп оларды¦ Јздерін де оєи¬а¬а тікелей араласып жіберетіндей болатын жЎне соны бастарынан Јткізетіндей етіп ыєпал жасайтын оєи¬а желісі кЈбіне пъеса арєылы беріледі. ¤йткені баланы¦ таби¬аты. жастыє ерекшелігі наєты мЎселені сЇйеді. Онда¬ы оєи¬аны Ўрі естіп, Ўрі кЈріп онда¬ы кейіпкерлермен Јздері сЈйлесіп отыр¬андай сезінеді.

Ілияс єазає балалар Ўдебиетіні¦ дамуына єосєан Їлесі кЈп салалы, кЈп тармаєты болып келеді. Ол єазає балалар Ўдебиетіне е¦ ал¬аш

драматургия жанрын ендірген новатор деп саналады. Оны¦ жас Јспірімдерге арна¬ан Ўдеби мµралары балалар¬а Їлкен білім беріп, тЎрбиелеумен єатар, оларды¦ кЈркем Ўдебиетке деген ыєыласын арттырып, шы¬армашылыє єабілетін ояту¬а жЎне оны дамыту¬а септігін тигізеді.

БЈбек – бЈлеу

БЈл-бЈл бЈбек, бЈл, бЈбек,
БЈлейін бері кел, бЈбек.
Бедерлі бесік, тЈрт есік,
ТЈгілте салдым тЈр тЈсек.
БЈпешім, бесік – отауы¦.
Отауы¦а кір, бЈбек.
БЈл-бЈл бЈбек, бЈл, бЈбек,
БЇлдіршін шЇмек бЎйтерек.
Балалы Їйрек, бас бармає,
Кішкене бЈбек, бес бЈбек.
Саусаєайы салбырап,
БЈлене єойсын єос білек.

БЈл-бЈл бЈпем, бЈл, бЈпем,
БЈлесем жЈнге кЈн, кЈке¦
КЈк ала жылєы кЈлде екен
КЈк ала тайы¦ сонда екен.
Торсы¬ы¦ды тосайын,
Тµмсыє тЈсей сор, кЈкем.
БЈл-бЈл бЈпем, бЈл, бЈпем
БЈлейін бері кел, кЈкем.
Жµлдызы¦ды жµм, кЈкем.
Жуынып ерте тµр, бЈпем.
Алшая атєа мін, бЈпем
Аєтан єара біл, кЈкем.

БЈл-бЈл бЈбек, бЈл, бЈбек,
БЈлеке¦ єон¬ан кЈк Јзек.
КЈк Јзекте кЈбелек,
КЈбелектей кЇл, бЈбек.

БЈл-бЈл, бЈбек, бЈл, бЈбек,
Боларсы¦ бЈпем, єол кЈмек:
ўлпештеген ата-ана¦,
Бола єалса мЇгедек.
Танайын, µйыєта, та¦ атсын.
ТЇнде оянба, тЇн тЇнек.

БЈл-бЈл бЈбек, бЈл, бЈбек,
БЈріден бЈстек єи, бЈбек.
Ерінбей е¦бек ететін,
Елі¦е бол егезек.
Елгезек болса¦ иісін,
Ендеше са¬ан екі емшек.

БЈл-бЈл бЈбек, бЈл бЈбек,
БЈгелмей білім біл, бЈбек.
Білмесе¦ білім бекерсі¦,
Бет алды¦а кетерсі¦,
Елге есті ар керек,
Ер жет! Есей ертерек.

Жаз¬ытµрым

Ой, балалар, балалар!
Жылы-жылы жел соєты,
Жыл¬алардан су аєты.
ја¦єыл-єа¦єыл єаз кепті,
Жер єарайды-жаз кепті.
Желкілдейді кЈк майса,
Желіндейді мал жайса.
јµс µясын тЇзеді,
Тайымды а¬ам кЇзеді.

Ел ешкісін єырєыпты,
Егіндері жыртыпты.
Ой, балалар, балалар,
Ойналыє та кЇлелік,
јос басына мінелік.

Ауыл кJшті єыстаудан,
ўне! Апамдар кой сау¬ан.

КЇз

Ой, балалар, балалар,
јо¦ырєай кЇз болыпты.
јурап жапырає солыпты,
Ел егінін алыпты.
Ає Їздіктер жауыпты.
Ел кЇйекті шешіпті,
«Есепші айтты» десіпті,
Ел мектебін кЇтіпті.
Енді мая салыпты,
Ел кЇзекке єоныпты.
Койшы єойды то¬ытты.
Ауыл кЇзем алыпты,
Тоєтышає тон бітіпті.
Ой, балалар, балалар,
Ойналыє та кЇлелік.
Енді оєу¬а кірелік.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Ілияс ЖансЇгіров балалар Ўдебиетіне єандай Їлес єосты?
2. Ілиясты¦ таби¬атєа байланысты жазыл¬ан Jле¦дерін білесі¦?
3. Балалар¬а арнал¬ан Ў¦гімелерінен мЎлімет бері¦дер.
4. «КЇз», «Жаз¬ытµрым» Jле¦дерінен балалар єандай Ўсер алады?
5. Ілиясты¦ шы¬армаларын толыє оєып, талдау жаса¦дар.

Мµхтар ўуезов
(1897 – 1961)

Мµхтар Омарханµлы ўуезов єазає балалар Ўдебиетін дамыту саласында кJп е¦бек етті. Ол Jзіні¦ «Ертегілер» деген ¬ылыми е¦бегінде халыєтыє шы¬армалар ішінде балалар Ўдебиеті мµрасыа єандай топтары жататыны жайында соны¦ жігін ашып, саралап айтып берді. Балалар Ўдебиетіні¦ ар¬ы тJркіні халыєтыє шы¬армалардан туатыны Ў¦гіме етіледі.

Мµхтар ўуезов єазає балалар Ўдебиетіні¦ мµрасына єандай шы¬армалар енетінін айєындап айтып берумен єатар, «ўр жылдар ойлар» деген ¬ылыми е¦бегіндежастар мен жас Jспірімдерді¦ оєитын кітаптары тобына жататын шы¬армаларды да атап кJрсеткен.

јазає балалар Ўдебиетіні¦ ¬ылыми тµр¬ыда зерттелуіне зор кJ¦іл бJлген Мµхтар ўуезов Jзі де балалар¬а арнап повестер мен Ў¦гімелер жазды. Оны¦ «Сµр», «КJксерек» атты шы¬армаларын атау¬а болады. Бµл шы¬армалар єазає прозасында жануарлар тіршілігін суреттейтін тµ¦¬ыш шы¬арма деуге болады. Бµл айуанаттар жайында жазыл¬ан

а¦шылар Ў¦гімесі, Ўсіресе жас Јспірімдерді¦ аса сЇйіп оєитын шы¬армаларыны¦ тобына жатады. Бµл шы¬армаларды¦ оєи¬а желісі жас оєушыны єызы¬а ты¦датумен єатар, оларды¦ ой-єиялыны¦, Јз пікірлеріні¦ дамуына жол ашады. Кейіпкерлерді¦ мінез ерекшеліктерін жаратылысын тЇсінуге баулиды. Оларды ойлау¬а да бµл жайында Јз пікірін айту¬а Їйретеді. «КЈксерек» Ў¦гімесі жас Јспірімдерге Јмір танытарлыє оєи¬аларды суреттеп берумен єатар, олар¬а єазає халєыны¦ ана тіліндегі бай мµра мен оны¦ сµлу да кЈркем єµрылысымен таныстырады, оларды¦ ана тіліне деген сЇйіспеншілігін арттырады жЎне сЈз байлы¬ын кЈбейтуге жЎрдемдеседі.

К£ксерек

(¯зінді)

I

¼ара адырды¦ ºара¬анды сайы елсіз. Айналада ºабат - ºабат шµбар адырлар. Жаºын т£белерді¦ барлы¬ын аласа боз ºара¬ан, тобыл¬ы басºан.

Сай бойында май айыны¦ салºын лебі еседі. Бастары к£геріп, б¯рленіп ºал¬ан ºалы¦ ºара¬ан жел лебімен сыбдыр – сыбдыр ºа¬ып те¦селіп, ыр¬алып ºойады. Ма¦айдан жуаларды¦, жас ш£птерді¦ иісі келеді.

¸зын ке¦ £лкені ºаптай басºан ºара¬аны¦ ортасында тере¦ ºор жар бар. Соны¦ бас жа¬ында итмµрынды ºалы¦ арасында ºасºыр іні бар. Жаºын елге м¡лім ін. Жаз¬ы салымнан бері соны екі ºасºыр мекен етті. Бµрын итмµрын жанында¬ы кішкентай ала¦да ке¦дігі кісі сый¬андай ¯ш ¯лкен ін болатын. Биыл жаз топыра¬ы жа¬асында д£¦киіп, та¬ы бір жа¦а ін шыººан.Б¡ріні¦ ауданы бір, жер астынан ºатынасы бір.

Ма¦айы ºасºырды¦ ойна¬ы. Жас ш£птер басылып, тапталып ºал¬ан. Жаºында¬ы ºара¬андарда ºасºырды¦ аº ж¯ндері к£рінеді. ¼ыстан ºал¬ан т¯беті ºазірде ¡р жерде с£йтіп жµлынып ºалып ж¯р. Індерді¦ орта жерінде екі ºалы¦ сасыр шайºалып £сіпті. ¼азірде соны¦ т¯бінде ж¯ні ¡бден т¯леп болма¬ан аº ºасºыр жатыр. Бауырында кішкентай к£к к¯шіктері ºыбырлайды. Жарºыра¬ан ºызулы к¯н бойын ерітеді. К£зі бір сы¬ырайып ашылып,áið жµмылып ºалу¬а кетеді. Иіген емшектері жыбыр – жыбыр тартылады. Т£бесінде сасыр шайºалып ыр¬алады. Ма¦айында¬ы ºара¬ан мен итмµрын бастары ºоз¬алаºтайды.

Бір мезгілде бас жа¬ынан сатыр – сатыр, сырт – сырт сын¬ан ши, тобыл¬ы,ºу ш£мшектер келеді де, есін жи¬анша ºасына тасырлатып келіп ºалды. Атып тµрды… Бауырында¬ы к£к к¯шік шашалып – т£гіліп,

µмар – жµмар домалап ºалды. Тµр¬ан да «арс» етіп, азу тістері аºсиып ырылдай т¯регелді.

Д¡л сол кезде т¯п ºара¬аннан аса бере, алдына жас ºызыл ºозы тап ете т¯сті соны¦ артынан секіріп шыººан – к£к шолаº. Ентіккін к£бік аººан тµмсы¬ымен аº ºасºырды айнала иіскеп, ¡р жерін жалап алды. Содон со¦ жерде ¯йелеп ºалып, топырлап жатºан ºозыны к£ре сала – «ырр» етіп барып бас салды.

¼озы екі ºома¬ай ауызды¦ кергісінде ºан жоса болып дар – дар айырылды. Сырт –сырт етін жас с¯йек сынды. ¼апаш - ºапаш, ºорº - ºорº етіп ºома¬ай ºанды ауыздар асайды. Тµмсы¬ы мен бастары, мойын ж¯ндері ºып - ºызыл бол¬ан ºасºырды¦ жасыл к£здері от шашады.

Аз уаºытта екеуі ºозыны¦ орнын ¬ан иіскелеп ºалды. Енді біразда к£к ш£пте ¡рлі - ¡рлі аунап – аунап, керіліп тµрып, жегендерін ºµса бастады.

Алдымен ту¬ан, к£зі ашыл¬ан к¯шщіктер жемденіп жатыр.Е¦ со¦¬ы екі к¯шікті бауырына алып емізе бастады.

II

Ерте¦іне т¯сте жат иіс шыºты, алыстан ¡лдеºандай дыбырла¬ан да уыстар естіліп, жаºындап келе жатты. К¯шіктерді жоталарынан тістелеп, індерге ты¬ып – ты¬ып тастап, аº ºасºыр ºара¬ан ішіне кірді.

Ін ¯стінде м¯йіз тµяºтар тасырлап, д¯бірлетіп келеді, айºай – дабыр молайды. Бірі ¯стіне бірі келіп, жиын к£бейді. Жерге ат ¯стінен таста¬ан а¬аштар сарт – сарт т¯сіп жатты. Ін аузына екі аяºтылар жыбырлады. К£ргіш к£здер ін т¯біне ºадалды. К¯шіктер бірі ¯стіне – бірі ¯йіліп, бауырын к£теріп ºыбырлай алмай, жаºын жерде жатыр еді.

Жып – жылы мыºты тµсаулар мойынан, жотадан µстап бар к¯шікті сыртºа алып шыºты. Жеті к¯шікті¦ бесеуін к£здеріне ºарап отырып £лтірді де, екі кішкенесін тірі ºалдырды. Кетерде, бµны¦ біреуіні¦ терісін ºиып ºалдырды да, екінші біреуін – е¦ кенжесін алып ж¯ріп кетті. ¼ал¬ан жал¬аз к¯шікті тістелеп алып, екі ºасºыр жоº болды. Ін ºа¦ырап ºалды.

Осыдан со¦ бір жµма бойы ма¦айда¬ы ел к¯ндіз – т¯ні у – шу болып жатты. ¼ой жараланды. ¼озы алып ºашылды. Бµзаулар £лтірілді. Далада ºµлында¬ан биелерді¦ бірнеше ºµлындары желінді.

Тµтºын болып кеткен к£к к¯шік ауыл тµр¬аны болды.

III

К£зін ауыл¬а келгесін екі º¯ннен ср¦ ашты. Жµрт асырау¬а к£неді десті. Кішене ¼µрмаш К£ксерек □еш□ат ºойып алды. Ертенді Кеш айналасынан шыºпады. ¤зіне жеке ас ºµй¬ыш – итаяº ¡зір болды. Бауырын к£теріп, тырбанып ж¯руге айнал¬ан со¦ мойнына жіп та¬ылды.

°й ішінен шыºпады. Т¯н баласында ¼µрмаш ºасына алып жатады. Сол ¯шінг к¡рі ¡жесіні¦ ºойнынан да шы¬ып кетті. Б£лек жатады. ¼асында не аяº жа¬ында к£рпені¦ астында К£ксерек жатады.

Жаз ортасына жаºында¬ан кез болды. К£ксерек ¯лкейді. Семіріп жондан¬андай да болды. Біріº ¯лкейісі далада¬ыдай емес, б¡де¦деу. Ауылда¬ы £зі ºµрбы к¯шіктерден сонша ¯лкен емес.

Бµл уаºытºа шейін К£ксерек ауыл итінен к£ресінін к£рді. Бірде – бір ит мµны дос к£рмеді, ма¦ына жаºындатпады. ¼асºыр¬а шабатын батыл т£беттер бµны талап та тастады. ¤зге к£п ит те ырылдап ¯ріп, кейде тап беріп, ¡р жерінен тістеп тартып кетеді.

¼µрмаш ºасында бол¬анда таяº жемейді. Біраº ержете баста¬ан сайын бµдан иесі к£з жазып ºала берді. Сондай кезде К£ксерекке ыл¬и жау иттер кездеседі.

Бір уаºыт ¯лкен ¯йді¦ ¯лкен ºара ала т£беті о¦ашада бµны алып со¬ып, к£п езгіледі. Бµны талап жатºанын к£ріп, £зге иттер де келіп шабынан алып, борбайынан соз¬ылап £лтіруге айналып еді. Ша¦ - шµ¦ мен балалар, ¯лкендер жиналып кеп, иттерді µрып, зор¬а айырып алды.

Біраº К£ксерек ¡лі к¯нге ешбір уаºытта «ºы¦º» етіп ауырсын¬ан дыбысын шы¬ар¬ан емес. Талаймын де ит µмтылса, жота ж¯ні ¯рпейіп ¯дірейіп тµрып алады. Тісі батып, ºинап бара жатса, дыбыссыз ¬ана езуін ыржитады.

- К¡пір, ºырыс, та¬ы емес пе! Кеудесін бермейді, жасымайды! – деп ауыл а¦ыз ºылады.

Сонымен ºатар К£ксерек жайында ауыл - ¯йді¦ ºатындары ¡р алуан £сек те таралып ж¯рді.

- ¸ры. Асыраса¦да мал болмайды. Тµºымы жау емес пе! – десті.

Кейбіреулер: «Т¯нде ºозыны¦ ºµйры¬ын иіскелеп ж¯реді. ¼ойды ¯ркіте береді. Т¯нде даланы жаºсы к£реді. Иттен º£рыººанынан ¬ана ¯йде жатады » деседі. ¼µрмаш бµл £секті¦ б¡рін елемейді.

Шынында К£ксерек тамаººа £лгенше ашºараº еді. Алдына ºµйып ºой¬ан асты ¡лі к¯нге кісі ºадалып тµрса, жаламайды, жемейді. Жал¬ыз – аº кісі к£зі тайса болды - ºазір жоº ºылады. Біраº егер аш ºалса, £зіне бермеген аста да жеп ºояды. К£рнеу ши ішіне кіріп кетіп, керегеге асулы тµр¬ан, ет болса, жас тері болса, ºазанда іркіт, ºатыº болса – барлы¬ын да £зіні¦ ыдысына ºµйып ºой¬андай к£ріп, иіскелеп жалап, жеп кетеді.

Кейде сондай жерде µсталып таяº та жейді. Талай реет оºыста т£бесіне та¦º етіп тиген оºтау мен бойын тызылдатып, шыпыртып тиген ºамшыны да тартты. Бµны¦ жауабы – езуін ¬ана ыржитады.

¼µрмаш ºанша т¡рбиелесе де, К£ксерек µрлыº пен адал асты¦ айырмасы не екенін µ¬а алмады. Біресе £здері беріп тµрып: «же» - дейді. Біресе сондай тамаºты £зі тауып алып жеп жатса, µрып салады. Сол себепті кей кездер алдына дайындап ºой¬ан тамаºты да жемей, к£зіні¦ астымен жалт – жалт ºарап жатушы еді.

¼алай да болса, ¯зіп – жµла жµріп, К£ксерек аш болмайтын. К¯ніне екі мезгіл тамаº ішу, - мµны¦ шарты болып алды. Екі реет ºолдан ас ºµйылмаса, ол к¯ні К£ксерек £з бетімен барып бірдемені жеп жататын.

Осымен ж¯ріп жаз ортасы ау¬ан кезде К£ксерек зінгіттей к£к шолаº ºасºыр болып шыºты. Енді ºарала т£бет те талай алмайды. Жота ж¯ні ¯рпиіп, к£здері жасылданып, бар тістерін к£рсетіп, аузын аºситып ашып жіберіп – тап бергенде талай бµралºы т£бет, быжыл ºаншыº ºа¦сылай, ш¡уілдей ºашатын болды.

Мынадай кезде ¼µрмашты¦ £зі де ºорºаºтай барып, ºой - ºойлайтын еді…

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Мµхтар ўуезов балалар ауыз Ўдебиетіне єандай Їлес єосты?
2. Мµхтарды¦ «КЈксерек» атты Ў¦гімесін оєып, онда¬ы кейіпкерлерге талдау жаса¦дар.
3. Мµхтар ўуезовті¦ балалар ауыз Ўдебиетіне байланысты єандай ¬ылыми зерттеу е¦бектерін білесі¦дер?

СЎбит Мµєанов

(1900-1973)

ўазає Ўдебиетіні¦ іргетасын єаласып, оны¦ дамуына зор Їлес єосєан СЎбит Мµєанов єазає балалар Ўдебиетіні¦ Јркендеп Јсуіне де кЈп е¦бек етті. СЎбитті¦ балалар¬а арнап ша¬ындалып жазыл¬ан «Мені¦ мектептерім», «Патшаны єу¬ан арыстан» атты ертегісі, «Баєташыны¦ баласы», «Батыр єыз» атты Ў¦гімесі мен °ндістан жазушысы Навтежден аудар¬ан «Балалар» атты Ў¦гімелері єазає балалар Ўдебиеті мµрасына єосыл¬ан зор Їлес болды. СЎбитті¦ «Баєташыны¦ баласы» деген повесі: «ўаза¬а µшыра¬ан єµнан», «ўаєпанда¬ы єасєыр», «Аянышты лає», «Жаралы єµлын», «БЈлтіріктер», «КЈк шолає», «А¦ды адам же¦еді» жеті бЈлімнен тµрады. Онда оєи¬аны¦ балалар¬а тЇсінікті де же¦іл болып келуі байєалады. Сонымен бірге Ўрбір бЈлімдегі оєи¬а желісіне байланысты соны¦ е¦ тЇйінді мЎселесін тауып, о¬ан таєырып єоя білуге Їйрету жа¬ы кЈзделген. ЖЎне таєырып оєи¬а¬а, мазмµн¬а сЎйкес єойлатынын Їйрету ескерілген. Онда¬ы таєырыптарды¦ бЎрі дерлік баланы кЇн ілгері алда¬ы болатын оєи¬а¬а еліктіре баулу¬а жЎне оны¦ себептерін іздестіруге да¬дыландыру

жа¬ы ескерілгендігі байєалады. Бµларды¦ бЎрі е¦ алдымен балалар Ўдебиеті таєырыбына єалай жазу керектігін ойластырып алу єажет екенін білдіреді. Балаларды Јзіне еліктіре, єызыєтыратын шеберлік осындай ерекшеліктерден кЈрінеді.

Балалар¬а жаєсы тЎрбие берумен єатар СЎбитті¦ шы¬армаларыны¦ басты ерекшеліктеріні¦ та¬ы бір жаєсы кЈрінісі оны тіліні¦ кЈркемдігі мен айєынды¬ында демекпіз.

Балалар¬а Јзіні¦ озат тЎжірибесін, халыє Јмірін жЎне е¦бек адамдарыны¦ Їздік табыстарын Їлгі етіп µсынады. Жас Јспірімдерге Ўр алуан мамандыєта істейтін адамдарды¦ е¦бегін, ісін ба¬алауды, оларды сыйлай білуді Їйретеді. Сонымен єатар Јздерін де е¦бекті сЇйе білуге, е¦бек етуге єµмартып отыру¬а баулиды. Отан алдында адал єызмет ету – Ўрбір жас азаматты¦ рухани азы¬ына айнал¬анды¬ын естеріне салады.

Баєташыны¦ баласы

(Їзінді)

јаза¬а µшыра¬ан єµнан

1929 жылды¦ кЇзі еді. Сабає жЇре баста¬ан кезде мµ¬алім Ўлдеєалай сырєаттана єалды. Басында тµмау ¬ана болар деп елемеген оны¦ температурасы бірер кЇнде жо¬арылап єырыєєа жетті. ¤ткен жылы ¬ана єµрыл¬ан бµл артельде Ўлі аурухана жоє еді. Жаєын жердегі аурухана аудан орталы¬ында ¬ана, оны¦ алысты¬ы – бµл арада єырыє-елу километр. Егін жинау науєаны єызу жЇріп жатєан кез бол¬анымен, артельді¦ прецедателы Шымболат мµ¬алімді пар ад пен аудан ауруханасына апарып салды. Онда¬ы дЎрігерлерді¦ айтуынша, мµ¬алімні¦ Јкпесі єабыр¬ан, сауы¬ып шы¬уы Їшін оншаєты кЇн керек.

Артельді¦ мектебі тЈрт кластыє єана болтын, Їй саны аз, сондыєтан бірден артыє мµ¬алімні¦ бµл мектепке керегі жоє. Былтыр ¬ана ашыл¬ан бµл мектепті, жо¬арыда атал¬ан тЎжірибелі мµ¬алім еркін ме¦геріп, саны ша¬ым балалар тЇгелімен жаєсы оєып келе жатєан. Мµ¬алім жазыл¬анша, Шымболат балаларды¦ ересек жа¬ан егін жинау жµмысына шаєырды. ¤зге бала бару¬а ынта білдіргенде, Жандос дейтін бала Шынболатєа Јз Јтінішін айтты. Оны¦ ту¬ан апасы Јткен жазда кЈршілес колхоз¬а µзатыл¬ан еді. Араларында оншаєты жасєа жаєын айырмашылы¬ы бар Жандос, апасымен Јте тату болып Јскен. Жаз, оєудан єолы бос кезінде, екі кЇнні¦ бірінде ол ретін тауып апасына барып єайтатын. КЇз болып шаруашылыєты¦ єауырт жа¬ы бастал¬аннан кейін, апасына барудан єал¬ан. Жеке барайын десе Ўрі

Јзіндік кЈлік жоє, Ўрі жал¬ыз бару¬а Ўзірге жасыра – жасы онда ¬ана, єарт атасы Бектас єой ба¬у жμмысында, Ўкесі јамбар жайлауында жатєан жылєыны¦ баєташысы, ол Їйіне келмейді, Ўжесі БЇбі орталыєты¦ сиырлаын сауады. Шешесі – БЎтия егін жинау жμмысында. Бμ Їйдегі бар жан – осылар ¬ана. Апасыны¦ шектен шы¬а са¬ын¬ан Жанбос мμ¬алім ауыр¬аннан кейін атасын да, Ўжесін де, шешесін де барып єайту¬а Їгіттеп еді, ешєайсысыны¦ да атєарып жЇрген ісінен єолы тимейтін болды. Ол жаєєа баратын басєа адамны¦ жобасы кЈрінбеді. Жандосты¦ жеке бару¬а ойы кетті. Бірає апасыны¦ ауылы жаяу баратын жер емес. Жандосты¦ ауылынан апасыны¦ ауылы онбас-жиырма шаєырымдай жер, о¬ан атпен бару керек, ал тік тμйаєты жылєы бμл Їйді¦ Јз меншігінде жоє, бірає єажетті жμмыстары бола єалса артельді¦ председателі бμл Їйді¦ кЈлік бермей бетін єайтар¬ан емес. Бμл жолы да солай болды. °й ішінен еріп ешкім бармайтынына кЈзі жеткен ол артель председателі Шымполатєа жай-жапсанын айтып еді:

- Жаєсы, -деді Шымболат, - єорады тμр¬ан мі¦гі, жуас бір єμнан бар, шЈп салып берейін, бірає бар¬ан жерінде єона єалса¦, шЈп салып єорасына байла. Тμсап жіберсе¦ не бетімен кетіп таптырмай Ўуере єылар, не ит-єμсєа кезігіп жазым болар.

Жандос апасыны¦ Їйінде екі кЇн єонып, Јз Їйіне Їшінші кЇні і¦ірде келді. терлеп келген єμнан ауыл жатєа жатєанша суып байлауда тμрды. Келе-сала ойын¬а кетіп, ￼еш орал¬ан Жандос суын¬ан єμнанды жатар алдында отєа єояйын десе μйінде шЈп жоє. Артельді¦ ауыл ма¦ына μйілген маясынан сμраусыз шЈп Ўкелуге болмайды. Сμрап алу¬а басєарма мЇшелерінен ауылда кісі жоє. Оларды¦ кейбірі егінні¦, кейбірі мал шаруашылы¬ыны¦ жμмысымен ат Їстінде жЇр. јμнанды тμсап жіберейін десе, ауылды¦ ма¦айы таєыр шає. ёзатып апарып тμсайын десе, Шымболатты¦ «ит-єμсєа кезігіп жазым болар» деген сЈзі есінде. Бос жіберейін десе ауылда¬ы жылєы атаулы тμнгі Јріске кеткен. јμнан оларды таба алса жаєсы, таба алмаса, бетімен єа¦¬ырып кетуі мμмкін ¬ой: оты бар жерге тоєтай єалатын жасаныс жылєы емес, жас жылєы Їйір таппай тына ма…

Не істеуге білмеген Жандос, єойдан келіп і¦ірде μйыєтап єал¬ан Бектасты оятып сμрап еді, шала μйєылыєты¦ салдыры ма, немесе ерінгендіктен бе, - дала¬а шыєєысы келмеген єалпын кЈрсеткен шал керіле, есіней сЈйлеп:

- Ая¬ына Јре салып єоя бер, бЈтен жер емес, Јз жері, μзає ешєайда бармайды, - деді. Бала ит єμс жайын ескертейін деп еді, ерінген шал, - «алладан … жібере бер» деді де μйєы же¦іп єисая кетті.

- СЈйте сал, балам, - деді μйєыдан оян¬ан Ўжесі. – Ата¦ды мазаламай – ає єой. јойдан бЇгін єалжыра¦єылап келді Јзі ескі теріде μстайын деп жатырма Јзіні¦ немене, біраз ы¦єылдап жатып Ўре¦ μйыєта¬ан еді…

ўжесіні¦ со¦¬ы сJзіне Жандосты¦ єµла¬ы еле¦ ете єалды. Ес білгелі байєауымша, былайша дені сап – сау атасыны¦ кейбір кезде «тері¦ µстады» деп жатып єалатыны бар. Оны¦ не сырєат екенін Жандос білмейді. тек єана оны¦ білетіні – егер «тері µстаса – ає» аhылап – Їhілеп Jле жаздайды, аласµр¬ан шалды¦ саонауы кейде шектен шы¬ып, айы¬ы сандыраєєа айналып кетеді. Солай арпалысып жатып терлейді де, тер єµйыла келе сарнауы бЎсе¦деп, біраздан кеін µйыєтайды. Бір ¬ажабы – егер терлесе – ає, сол кЇні єµлан таза сауы¬ып кетеді. Атасын жаєсы кJретін Жандос, «Тері µстауынан» Jте єорєады да, шарлы аяйды да Ўжесі «ескі тері µстайын деп жатыр ма Jзіні¦ немене» дегенде Жандосты¦ денесі тЇршігe єалады да, єисайа беріп єорылдау¬а айнал¬ан атасын та¬ы да мазалау¬а Ўрі батылы жетпеді, Ўрі аяды.

- СЇйте ¬ой, кЇнішегім, - деді Ўжесі немересі Їнсіз отырып єал¬ан со¦, - жер єара,кЇн жылы да ит – єµс мал¬а тие єоймас, µзап кетер десе¦, ая¬ына шідер сал.

Суып та ашы¬ып та тµр¬ан єµнан Жандосты оєыранып єарсы алды. °стін сипаса тері єµр¬ап, денесі салєындап болыпты. Шідерді ол Їйден ала шыєєан еді. Байлаудан шешкен єµнанны¦ тізгінін бір єолына, µстап шідерді бір єолына µстап, ол ауылдан былай шы¬а єµнанны¦ Їш ая¬ын тµсады. Сµйтіп жЇгенін сыпырып еді, таєырлау бол¬ан мен, кJктеп тµр¬ан жерге єµнан басын алмай, жан – жаєєа єµла¬ын тіге кісінеп, Їйір іздеген єалпын кJрсетті. Ыєтиярына сала, єµнанны¦ бµл ма¦ай¬а тоєырар тЇрі жоє, єµйры¬ын тігіп ап бір – ає тартєалы тµр. ¤туге Їш ая¬ы бірдей тµсаулы. Сонда да тµр¬ысы келмеген єµнан ыр¬ала єимылдап, ілгері жылжымає болды, бірає шідер мен жЇруге Їйренбеген жас жануар кібіртіктеп жЇнді жылжи алмайды.

Жандос єµнанны¦ єасында біраз тµрды. °йрсірген єµнанды ая¬ан ол шідерін алап босату¬а бір ы¦¬айланды да есіне «ит – єµс» тЇсіп олай Їстеуге жЇрексінді. јайта жЇгендеп,шідерін алып, алысырає жерге апарып, отын єандырып Ўкелуге бір ойлап еді, бЇгінгі тЇн тастай єара¦¬ы, Ўрі желкем екен, - о¬ан да батылы жетпеді. °йге апарып єайта байлап єойу¬а, - кісінеп мазаны алатын… Не істерге білмей да¬дар¬ан Жандос аздан кейін атасы¦ын аєылын есіне тЇсірді де, єµнанны¦ бір ая¬ын босатып, алды¬ы жЎне артєы бір ая¬ынан шалыс Jре салып єоя берді. Аяєтарын те¦селе басєан єµнан ше¦гірленіп бір екі рет кісінеп алды да ілгері тартты. Жандос сол орнында тµрып єалды.

Аузын жерге салмастан, анда – санда кісінеп єойып, єµнан єара¦¬ы тЇнні¦ тЇкпіріне єара¦ сЇ¦гіп кетіп бара жатыр: Ойында Ўлдене єауіп тЇсіп, бала єµнанды аяп тµр, бірає со¦ынан µмтылмайды, алыстап бара жатєан єµнанды єуу¬а єара¦¬ы тЇнде жЇрексінеді Ўрі «єорєан¬а єос кJрінеді» дегендей, єµнан¬а єарай жЇрейін десе, алдын¬ы жа¬ынан Ўлденелер єара¦дап єоз¬ал¬ан сияєтанады…

Аздан кейін єµнан µзап кетті. Енді єарап тµру¬а ма¬ына жо¬ын кЈрген бала, амалсыздан Їйіне єайтты. Ойдан єалжыра¬ан бала, се¦ соєєан балыєтай, Їйіне сЇлдері єµры¬ан єимылмен Ўре¦ жетті де меншікті кереуетіне єисайды. Бірає ол, кЈпке дейін кЈзін жµма ал¬ан жоє. Жµмайын десе – ає, Ўлденендей єорєынышты бірдемелер елестеп, денесі тЇршігe єалады.

СЈйтіп жатып єалай µйыєта¬анын ол білген де жоє. МЇмкін ол солайша µзає µйыєтар ма еді, єайтер еді, егер біреуді¦ ай¬ай сал¬ан дауысынан оянып кетпесе.

Жандос кЈзін уєалай тЇрегелсе, мезгіл – кЇндіз. °йде Јзінен басєа ешкім жоє. ўлдекім, терезені¦ алдында «кім бар бµл Їйде?» деп ай¬айлап тµр. ТЇрегеп барып єараса, жайлауда¬ы жылєыда, Ўкесі – јамбар мен бірге жылєы ба¬атын, јалєаман дейтін жас жігіт.

Жандос Їйден жЇгіріп шыєты…

- Жан жоє екен десем, біреуі¦ Їйде бар екенсі¦ ¬ой, - дейді јалєаман, - я амансы¦дарма?

- јашан келді¦ ? – дейді Жандос.

- Келе жатєан бетім осы. ўке¦ні¦ айтєан сЎлемі бар еді жолшыбай айта кетейін деп ем.

- ТЇс, Їйге.

- ТЇспеймін, асы¬ыспын.

- Неменеге асы¬асы¦? – дейді Жандос.

Олай деуі, јалєаманны¦ жаєын ешкімі де жоє, ол жал¬ыз. ўке – шешесінен кішкене кезінде жетім єал¬ан ол мектептен бастауыш єана білім алды да одан кейін жылєы ба¬у жµмысына араласып кетті.Жазы – єысы жылєыны¦ басында болатын ол егер ауыл¬а келе єалса, серіктеріні¦ біреуіні¦ Їйіне тЇсетін, сондай Їйді¦ біреуі Жандостікі. СЈйтіп јалєаманны¦ сырттан сЈйлесіп тµр¬анына Жандос єайран єалды. Бірає, јалєаман Жандосты¦ «неге асы¬асы¦» деген сµрауына, мана¬ы жауабын єайтарып, та¬ы да асы¬ыспын деді.

- Немене¦е асы¦асы¦? – деді Жандос.

- Басєарма¬а барам.

- Артанан барасы¦.

- Жоє, Јте ты¬ыз жµмысым бар.

- Не жµмыс еді? – деді Жандос јалєаман¬а та¦дана єарап.

- Артельді¦ бір єµнанын єасєыр жеп кетіпті…

Жандосты¦ жЇрегі тас тЈбесінен шы¬а келді… «јандай єµнан?» деген сЈзге, денесі дірілдеген оны¦ аузы Ўре¦ келді.

- Ауылда жЇретін кЇре¦ єасєа єµнан бар еді ¬ой? – деді јалєаман, - біреу со¬ан шідер салып жіберген екен, єасєыр жарып жеп кетіпті…

- јайда?! – деді Їрейі µша тЇскен Жандос.

- Балыєты кЈліні¦ жа¬асында…

Жандос е¦іреп жылап жіберді…Аттан секіріп тЇсе єал¬ан јалєаман¬а оны уату же¦ілге тЇскен жоє. ёзає уаєыт Ўуреленіп тілге Ўре¦ келтірсе, єµнанны¦ Јліміне айыпты Жандосты¦ Јзі екен.

Жандос расында єатты кЇйзелді: егер ол єµнанды Шымболаттан сµрап мінбесе, мінген єµнанды тЇнде тµсап жібермесе, єµнан мµндай єаза¬а µшырамас еді. Енді міне, єµнан сµрап мінуді¦ ая¬ы мына¬ан кеп соєты. ¤зінікі болса бір сЎрі, онда да аянышты болар еді, бірає дЎл мынадай ауыр болмас еді.

Соны айтып, Жандос єайтадан Јксіп жылау¬а айналды…

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. СЎбит Мµєанов єазає балалар Ўдебиетіне єандай Їлес єосты?
2. «Баєташыны¦ баласы» атты шы¬армасынан єандай Ўсер алды¦?
3. СЎбит шы¬армаларыны¦ отансЇйгіштікке, е¦бектенуге шаєыратын єандай шы¬армалары бар?
4. СЎбитті¦ жо¬арыда аты атал¬ан шы¬армаларын оєып, мазмµнын айтып бер.

Асєар Тоєма¬амбетов

(1905 - 1995)

јазає балалар Ўдебиетіні¦ кЈрнекті Јкілдеріні¦ бірі – Асєар Тоєма¬амбетов. Оны¦ Їгіттік мЎні зор, Јзіне тЎн кЈркемдік, идеялыє Јткірлігі, Ўр алуан шеберлігі, жанрлыє ерекшелігі бар туындыларыны¦ єазає Ўдебиеті поэзиясы тарихында алатын орны ерекше.

Асєар Тоєма¬амбетов 1905 жылы єазіргі јызылорда облысы Тере¦Јзек ауданында дЇниеге келген. Молданы¦ алдын кЈріп, хат таны¬аны болмаса, тЈ¦керіске дейін жЈнді білім ала алмайды. Кейіннен ол Ташкент, МЎскеу єалаларында білім алады. ¤ле¦-жыр¬а поэзиялыє Јнерге жастайынан єызы¬а беріліп, ауыл салтыменаєындар айтысына тЇседі, ойын-сауыєтарда Ўн салып, жыр, таєпає айтады, Ўзіл, єалжы¦ Јле¦дер шы¬ара бастайды. Асєарды¦ жастайынан Јле¦-жыр¬а Їйір болуына Јзі Јскен Сыр бойыны¦ аєындыє ортасы мен дЎстЇрі игі Ўсер етті.

Асєар Тоєма¬амбетов шы¬армашылы¬ында жастыє дЎуренні¦ дарєан єызы¬ын, оєушы шЎкірттерімен мектеп балаларыны¦ ой-сезімдерін Ўдемі ететін Јле¦, жыр, таєпаєтары да бар.

Талантыны¦ ал¬ашєы кЈрінуінен бастап-ає жастар жазушысы атан¬ан Асєар балалар Ўдебиетіні¦ мµрасына да мол Їлес єосты. Оны¦

«Оєушы», «Шылымшы», «Тапєаны ¬ылым емес пе?», «жа¦а жылда», «Батиманы¦ хаты», «А¬асыны¦ жауабы», «Е¦бек жыры», «Шойын єараны¦ ойын єара», «Алыптар туралы ертегі», «Балалар», «јарындаш», «Балалар¬а базарлыє» та¬ы басєа кЈптеген шы¬армалары тек єана балалар мен жас Јспірімдерге арнал¬ан.

Балалар¬а арнал¬ан Асєар поэзиясыны¦ кЈркемдік негізі кЈбіне орыс Ўндеріне мЎтін сияєты Їлгісінде жазылады, Јйткені Ўнмен єосып айту¬а арнала жазыл¬ан Јле¦ кЈбіне жас Јспірімдерді¦ санасына тезірек Ўсер етіп, оларды¦ айтып жЇруіне єолайлы жа¬дай тудырады. ўнмен єосып айту¬а арнала жазыл¬ан Јле¦дерімен-ає Асєар жас Јспірімдерге Јмірде бастан кешірген кЈптеген тарихи оєи¬аларды тЇсіндіреді. Сонымен єатар ойыны¦ жинаєты¬ы мен айєынды¬ы да, оны¦ идеялыє мазмµндылы¬ы да, сезім дЇниесіні¦ жарєынды¬ы мен мейірбандылы¬ы да – бЎрі де Ўнге єосып айтылатын Јле¦дерінен айєын кЈрініп отырады.

Асєар жастарды Јнер-білімге шаєырып, мЎдениеттілікті¦ тетігі білімділікте екенін тЇсіндіреді. Ол Јзіні¦ «Тапєаны ¬ылым емес пе?», «Шойын єараны¦ ойын єара» та¬ы басєа Јле¦дерінде Јнер білімні¦ жетістік жаєтарын айта келіп, енді соны тез игеруді жас Јспірімдерге Їлгі етіп кЈрсетеді. «Білім» деген Јле¦інде Асєар:

Білген сайын келеді біле бергім,
Біле беру емес пе тілегі елді¦.
Белден асса¦, алды¦да бел кЈрінсе,
јызыєєаннан келмей ме жЇре бергі¦?
Сондыєтан да келеді біле бергім,
Білімдіні сЇйерін білем елді¦,

- дейді. Бµл Ўрине зор талап, «Талапты ерге нµр жауар» деген сияєты мµндай талап адамды Јзіні¦ алда¬ы ойла¬ан маєсатына жеткізеді. Мµны¦ Јзі бµрын єанауда болып, е¦сесі тЈмен тЇскен Ўрбір жас азаматты¦ Јнер-білімге деген деген ынта-жігерін, ыєыласын, талабын жандандыра тЇсуге зор ыєпал етеді.

Асєарды¦ балалар¬а µсын¬ан Јле¦деріні¦ та¬ы бір єызыєты Їлкен саласы халыє ертегілеріні¦ желісіне сЇйене жаз¬ан шы¬армалары деуімізге болады. Асєар толыє ертегілерін Јле¦мен жазып, оны жас Јспірімдерге Ј¦деп µсын¬анда, тек оны¦ єызыєты оєи¬асына, не асыра суреттелетін ¬ажайып кейіпкерлеріне сЇйеніп єана єоймайды, ол сонымен єатар ертегілерді¦ халыє мЇддесінен ту¬ан шындыє аєиєатты негізге алатынына кЈбірек кЈ¦іл бЈлетінін байєаймыз.

Асєарды¦ «Алыптар туралы ертегі» деген поэмасы керемет Їлкен алыптарды суреттей келіп, жас Јспірімдерге, алыптарды¦ алыбы єайсысы деп сµрає єояды. Бµл сµрає жас Јспірімдерді¦ ойлануына, ойлану арєылы ертегідегі мазмµн¬а тере¦ тЇсінуге, алыптарды¦ Ўрєайсысына саралап байєау¬а жол ашады. Сонымен єатар саналы тЇрде тЇсініп оєу¬а ынталандырады.

јорыта айтєанда, Асєарды¦ жас Јспірімдерге арнап жаз¬ан шы¬армаларыны¦ тілі жатыє, ойы аныє болып келеді. Оны¦ тЎрбиелік те, эстетикалыє та кЇш-єуаты мол Јле¦дерінде со¦¬ы кезде дидактикалыє сарын¬а ден єойып келе жатєан шындыє. Сонымен бірге Асєар оєушыны¦ кЈкейіне єонатын , сана-сезіміне µялайтын жыр шумаєтарын Јрнектей білген, Ўрі шы¬армаларыны¦ кЈркемдік сипаты, тЎрбиелік мЎні, жас Јспірімдерді Ўрєашан єана¬аттандырып, серпілтіп отыратын айєын идеясы осындай дЎрежеде бол¬андыєтан, оєушылар аєынны¦ шы¬армаларына зор єµрметпен єарайды.

Алыптар туралы ертегі

јай ¬асыр. єай мезгілде, єай заманда
Бол¬аны аныє емес, ол ма¬ан да.
Ертеден Ў¦гіме боп келе жатєан,
Бµл Јзі ертегі екен ел аузында.
Ертегі шыєєан емес еріккеннен,
Ертек бар сЈз асылын теріп берген.
Ажарлап, Ўсірелеп, Ўдемілеп,
јазнасын ел ертекпен беріп келген.
Бµл-да¬ы сол сыєылды бір єазына,
јазынаны¦ єарама¦дар кЈп, азына.
Дегендей «аздан алтын, кЈптен кЇміс»,

Ты¦дарлыє болса – єымбат, бой жазыла.
… Біреуді¦ болмаса да µл мен єызы,
Болыпты жµрт та¦ єалар бір Јгізі,
¤гізді¦ Ј¦ін, сиєын суреттеуге,
Тоєталдым болмаса да сЈз негізі.
ТЇксиген тЇгі тауды¦ тЇнегіндей,
Адамны¦, жЇні жµмыр білегіндей.
КЈлшіктей дЈ¦геленген кЈз жанары,
јойнауды¦ єос желбезек тЇбегіндей.
Арєаны¦ жотасындай жоны жалпає,
Ке¦ кеуде, кемдігі жоє, жатыр шалєає.
јос мЇйіз, жота жар¬ан шы¦ сыєылды,
Арасы ат шаптырым біткен алшає.
- Етже¦ді ерні тауды¦ етегіндей,
јойнау бар, єоян жортса неше кЇндей…
Бµ¬а¬ы бµйрат єµмны¦ кыртысындай,
Айтєанда дЎл аны¬ын жете білмей.
јµла¬ы єµлама жар єµз¬а тЈнген,
Демі ыстыє жанар таудай жа¦а сЈнген.
Келместей Сырды¦ суы сира¬ынан,
Бар екен, сірЎ, мµндай Јгіз кЈрген?!
јыруар єырыс мойын, жойєын желке,
Алпыс єой жайыл¬андай, жетпіс серке.
Жайлаудай жазыє жатыр жауырыны,
СЇбелек сЇрлеу тартєан бір ке¦ Јлке.
Сыйымсыз сыртєы сымбат, сияєтары,
Сом біткен Їй орнындай тµяєтары.
Ат сыйып, ашасынан адам Јтер,
Асырып айтєаным жоє, бµяєты Ўлі.
ШЈмиіп, шЈмелелер жесе жылжып,
КЈл суын шЈлдегенде бір-ає єыл¬ып.
Тµрыпты кЇтуінде алпыс адам,
Айтєанда Ўсерлемей аныє сыр ¬ып…
ДЇниеге сирек келер мµндай Јгіз,
¤зі алып, Јзі сµлу, Јзі семіз.
Мен емес, осылай деп ел айтады,
Деме¦дер: «¤тірікші, айтушы сіз?»
…Жегіліп жетпіс жігіт жетегіне,
Бір кЈлді¦ кепті бір кЇн етегіне.
КЈл суын азсын¬андай Јгіз тµрды,
Дегендей: «бір ішуге жетеді ме?»
Сіміріп озбыр Ј¦еш тартты суды ,
јаз, Їйрек, єу єиєулап ысырылды.
КЈз тартып, кЈлемі зор жатєан бір кЈл,
Екі µрттап, кЈтермеді бір жµтуды.

КЈл суын Јгіз тµрды ішіп алып,
Топырлап табанында єалды балыє.
НЎн жайын жел аударѓан дЈ¦бектей боп
Абыржып, аласµрды, сусыз єалып.
Жер сабап, желбезегі желпе¦ каѓып:
«Айрылдым єапелімде кЈлден неѓып?»
Дегендей, єµйрыѓымен єуа серпіп,
КЈл орнын осып жатыр ойран салып.
Жарланып жа¦са-жая, тЇкті жалы,
Жебесі тЇксиді ашу шаєырѓалы.
Жанданып тауды¦ тарѓыл тЈбесіндей,
КЈз тартып жатты тЇгі єµбылмалы.
јайырып єµрыѓымен соєты Јгізді,
¤кіріп Јгіз жарды єµлай сЇзді,
Лебімен жайын тартып, бір-ає єылѓып,
Тамаша та¦ єалдырып тµрѓан бізді.
КЈл, Јгіз екі алыпты жµтты єоса,
јысылып, єиналѓан жоє жµтуѓа онша,
ДЈ¦бекшіп, тЈ¦кеҏіліп, тояттанып,
Жарєырап, алып жайын жатты о¦аша.
…Кенеттен дЇлейленіп, дауылдатып,
Селдетіп, нЈсерленіп, жауындатып.
Екпіні Эльбрусты екілентіп,
БЇріккендей бµршаєтата тауды да атып…
Канаты кЇнні¦ кЈзін єармаѓандай,
Мµзбалає, єанды єабає, батыр ма¦дай.
Тянь-Шань тырнаѓына бір ілінсе
Аспанѓа Јз-Јзінен атылѓандай.
Алып єµс жайынды ілді єиындыдай,
ЖЇн-жµрєа, µшты жµрєа жиындыдай…
Шалаѓа, шабаєты ілген єандай болса,
Алды да кете берді бµ да сондай!
Алып єµс демде кЈзден болды ѓайып,
КЈкке Јрлеп, кЈтеріліп, та¦ѓажайып.
КЈл де жоє□ Ј□із де жоє, жайы□□да жоє.
Барлыѓы єалды кЈкке єолын жайып.
Жер соѓып, жерде жетпіс жігіт єалды,
јас єаєпай кЈзін тігіп єалды.
Айрылып кЈл де судан шалєып жатєан,
Тобарсып топыраѓы шыѓып єалды.
јиєулап єыран- топан єызѓыш єалды,
Аємойын, кЈкала Їйрек кЈлді оралды.
Жарєылдап алтын кЇрек, ає єауырсын,
ју мен єаз єоштасуды¦ Ўнін салды.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Асєар Тоєма¬амбетовты¦ балалар¬а арнап єандай Јле¦дер жаз¬ан?

2. јазаќ балалар Ўдебиетінде Ўн мЎтінін енгізуде жазушыны¦ єандай е¦бектерін білесі¦дер?

3. Асєарды¦ «Алыптар туралы ертегі» атты поэмасын оєып, мазмµнын айтып label беріңдер.

Жамбыл Жабаев

(1846-1945)

Балалар Ўдебиетін жасауда жас Јспірімдер аєын-жазушылар алдына Їлкен талаптар єояды. Сол талаптарды орында¬ан Ўрі балаларды жаныңдай жаєсы кЈрген халыє поэзмясыны¦ алыбы – Жамбыл Жабаев.

Жамбылды¦ есімі дЇние жЇзі халыєтарына ке¦інен мЎлім. Ол мектеп, медресе есігін ашпаса да, єолына єалам µстап, жазу-сызуды білмесе де, жастайынан домбыра тартып, жыр жаттады, єазаќ халєыны¦ сЈз Јнерін Їйренді, кейіннен аєынды¬ымен бірге Ўйгілі жыршы атанды.

Жамбыл Жабаевты¦ «ШЎкірт балалар¬а», «Атаны¦ Ўлдиі», «Балама хат», «Жа¦а жыл сЎлемі», «ЖЇз жаса¬ан жЇректен», «¤нерді¦ Јсуі», «балалар¬а», «Жастыє жыры», «Бесік жыры» та¬ы басєа да кЈптеген Јле¦дері балалар Ўдебиетінен Јшпес орын алады.

Жамбыл «ШЎкірт балалар¬а» деген Јле¦інде:

Сендерді єоссам жырыма,
Са¦єылдап Їнім сайра¬ан.
јауда¦дап кЎрі сауса¬ым,
Шекте бойлап ойна¬ан.

Мектептен сендер келгенше,
Та¬ы да бір жыр ойланам.
Келген со¦, айтып бермесем,
Балалар, кінЎ єой ма¬ан, -

деп аєын ата балалар алдында Јзіне Їлкен міндеттер єояды. ¤зіні¦ жеке басыны¦ жаєсы сапаларымен де, Ўсерлі Јле¦дерімен де балаларды¦ тЎрбиесіне айрыєша Ўсер еткісі келеді. Жас Јспірімдердегі барлыє жаєсы єасиеттерді Јздеріні¦ алдарына тосып, сол жаєсы єасиеттерден айрылып єалмау¬а шаєырады. Ержетіп Јскен сайын

балалаыє шаєта¬ы жаєсы єасиеттерді шы¦дай тЇсуге, адамгершілік сапаны ардаєтай білуге баулиды.

«Балалар¬а» деген Јле¦інде де Жамбыл жас шЎкірттер арасында бірер жетідей болмай єалса, «єуанышым, тірегім, жас ботам» деп а¦са¬ан са¬ынышты кЈ¦ілін білдіре, оларды Јзіне жаєын тартып, єуантып, мЎз-мейрам етіп, бар ыєыласымен жыр тЈгеді.

Балалар Ўдебиеті таєырыбына жазыл¬ан со¬ыс жылдарында¬ышы¬армалар балаларды¦ жау¬а деген Јшпенділігін арттырады. Жас болса да, о¦ мен солды танытып, оларды¦ да жауынгершілік рухын кЈтере тЇсті. мµны біз оны¦ «Балама хат» деген Јле¦інен кЈреміз.

Жамбылды¦ жастар мен жас Јспірімдерге арнал¬ан єай Јле¦ін алсає та, ол алдымен жастарды¦ кЇшіне сеніп, соларды маєтаныш ете жырлайды. ¤йткені жігер де, кЇш те, єайрат та солардан табылады. Балалар¬а осылайша сенім арта сЈйлеу оларды¦ кЇш-жігерін тасытып, рухын кЈтереді.

Отан со¬ысы жылдарында єазаќ балалар Ўдебиетіні¦ кЇші мен оны¦ мазмµны жЎне на¬ыз халыє сипаты бµрын¬ысынан да айєын кЈрінеді. Міне, осыны¦ Јзі балаларды¦ Отан¬а, Јзіні¦ ту¬ан еліне сЇйіспеншілік сезімін арттыра тЇседі. Отан со¬ысыны¦ тарихи таєырыптары балалар Ўдебиетінде со¬ыстан кейінгі жылдарда¬ы бейбіт Јмірімізді¦ дамуымен де жЎне бейбітшілік жолында¬ы ізгі кЇреспен де ты¬ыз байланысты дамып келуде.

Жамбыл Јзіні¦ балалар¬а арнал¬ан барлыє Јле¦дері арєылы жас Јспірімдерді кЈтері¦кі рухта тЎрбеилеуді іске асыр¬ан жЎне соны¦ тамаша Їлгісін кЈрсеткен.

Бесік жыры

ёйыєтасын деп бЈбегін
Домбыраны¦ ішегін
Жамбыл баба¦ єа¬ады.
Аєєан сайн Јле¦і
Бµлаєтайын а¬ады.

ёйыєта сЎулем,бЈбегім,
Болды сені¦ дегені¦.
Отаны¦ны¦ сЇйікті
БЈбегіні¦ бірісі¦ -
БЎрінен де сен сµлу,

ја¬ады Жамбыл єос ішегін
¤суі¦ Їшін, Јсуі¦,
ёйыєтасын деп бЈбегім,
КЈкте жµлдыз µйыєтады,
Жайлауда жµсап мал-да¬ы
ёйыєтап єырда ботаєан,
Алтын жалды єµлыншає.
Жµмып кЈзін бµзауєан,
Сида сирає єошаєан -
ТЈлді¦ бЎрі µйыєтады.
ёйыєта сен де, балаєан.
Шегіртке µйыєтап шЈбінде,
Баєа жµсап кЈлінде
јал¬ып єµрає Јзенде,
Балыє-та¬ы µйыєтады
Амудария тЇбінде…
БЎрінен де ер сµлу,
Бізді¦ жерді¦ єµлпыр¬ан
Жас Јспірім Јрісі¦…
Сен Їшін баєша бµлбµлы
Сµлу Ўнін сайра¬ан.
Сайды¦ сµлу гЇлдері,
Сені¦ Їшін сары алтын
Аєєан кЇміс арнадан
КЈзі¦ жарыє жµлдыздан,
Шашы¦ жібек єµндыздан,
Сен бір артыє кЈркемсі¦
Биік асєар, шы¦ єµздан
јара кЈз, сЎби бЈбегім,
Аса берсін Јнері¦,
Батыр болып Јсебер…

Балалар¬а

Балалар, аманбысы¦, шыраєтарым,
Майысып кЈлге біткен єµраєтарым.
ЖЇрмесем есендесіп тµралмаймын
Ішінен асып кетсе бір аптаны¦.
јонаєєа келді, міне Жамбыл ата¦,
Сан жылдар жЇк кЈтерген бЇкір жотам.
јарт баба¦ дЎуіріне мейірі єан¬ан,
јуанып жасты¬ына сендей,ботам.
Білемін, Јмірлері¦ тµр¬ан жайнап,
КЇндіз-тЇн жастыє Їшін жарыє сайлап.
Ай, жµлдыз, кЇнні¦ кЈзі,жел менен су-
БЎріде сендердікі, Ўлемге ай¬ає.

¤нерді¦ Јсуі

Неге шыєсын домбыра,
Жа¦адан шек таєпаса,
Таєєанынан не пайда,
Бабыменен єаєпаса.
јµр єа¬удан не пайда,
ўн менен кЇй таппаса.
јµйєылжы¬ан єµс Ўуез,
БЈбектер келер Јсімтал
Еркелетіп маєтаса.
Жамбылды¦ аты аєын ба,
Жыл¬адай жыры аєпаса!
Аєын деген бір бµлає,
КЈмілер кЈзін ашпаса
јосылып со¬ан айтпаса.
КЈркем Јнер жас бЈбек,
СЇйкімді болмас баєпаса.
Тортасын ал¬ан бал єаймає,
Бойына сылау жаєпаса.
°лпілдеген єызыл шоє,
Басына Їкі таєпаса,
Зер єадірін зер соєєан
Зергер білер деген сЈз.
¤мір барда ескірмес,
Ба¬асы єµнды Јрен сЈз.
Алтын ірге ел барда…
¤рлеген елім Јнерпаз,

КJзін ашар кJпшілік,
СЇйсіне ты¦дап єоштаса.
Алтын сJзде ас болмас,
Елеусіз жерге тастаса,
Ер єадірін ер баєєан,
Ерлер білер деген сJз,
Елі жаєсы адамнан,
Ері жаєсы адамнан,
Туар ма бала жігерсіз.
Тоєсан Їште Жамбылды,
КЇлЎш сынды бµлбµлды…
¤сірді демей не дерсі¦!

КJктем деген немене?

- КJктем деген немене?
- КJктем деген кJп жа¦быр.
ўнге салып Ўуеде,
јарлы¬аш ол тµр¬ан бір.
КJктем деген – ашыл¬ан
Бµлаєтарды¦ кJзі ¬ой.
Ає тµманны¦ басында
Жа¦а ту¬ан єозы ¬ой
КJктем деген, балалар,
јµлыншає єой зула¬ан.
Еркелеген дала¬а
јµрыє салса¦ тула¬ан.
КJктем деген єыстай¬ы
ўніміз ¬ой айтатын.
КJктем деген єµстар ¬ой
Ту¬ан жерге єайтатын.

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Жамбылды¦ балалар¬а арнал¬ан єандай шы¬армалары бар?
2. Жамбыл Jле¦дерінi¦ таєырыбы мен мазмµны єандай?
3. «Балалар¬а» деген Jле¦і мЎнерлеп оєып жатєа ату.
4. Жамбылды¦ отан со¬ысы жылдарына байланысты жазыл¬ан Jле¦дерінен єандай Ўсер алу¬а болады жЎне оны тЇсіндіріп бер.

¤тебай Тµрманжанов

(1905 - 1978)

¤тебай Тµрманжанов О¦тЇстік јазаєстан облысыны¦ БJген ауданында¬ы Жал¬ыза¬аш аулында ту¬ан.

Болашає єаламгерді¦ балалыє ша¬ы єиыншылыє, жоєшылыє жа¬дайда Jтеді. Алайда бЇйірі шы¬ып ас ішпегенмен, кJ¦іл кJзі зерек, єµймаєµлає бала жан азы¬ынан кемтарлыє кJрген жоє. «КJбінесе єыс кезіндегі ауыл Ўншілерінi¦ сал¬ан Ўні, жыршыларыны¦ айтєан жыры, Jзімізді¦ јасенні¦ Ўндетіп оєитын «јыз Жібегі», барлыє балалар болып жиналып, алма-кезек айтатын тамаша ертегілер, жµмбаєтар, жа¦ылтпаштар мені бала ша¬ымнан сJзге Їйретті, - дейді аєынны¦ Jзі бµл туралы. - Балалармен «хан алшы», «шекем тас» ойнап отырсам да, бір єµла¬ым аєсаєалды¦ сJзінде болатын. Кейін мені¦ жазушы болуыма да жол тапєан – осы сJз єµмарлыє болу ыєтимал».

Ол 1922 жылы Отан астанасында білім ал¬ан, Јмір кЈрген, ойы µштал¬ан ¤тебай біржола Ўдебиет жолына тЇседі. 1927 жылы «јошан кедей» деген атпен тµ¦¬ыш Ў¦гімелер жина¬ын, 1929 жылы «јарлы¬аш», «Та¦ сыры» деген Јле¦дер кітаптарын жарыєєа шы¬арады.

¤тебай Тµрманжанов – проза жанрында да єалам тартєан, Їлкендерге арнап та Јле¦, дастандар жаз¬ан єаламгер. Бірає ол е¦ алдымен ірі балалар аєыны ретінде танылды. Оны¦ себебі – басєа жанрларда да мол єабілет єарымын байєата білген суреткерді¦ негізгі, е¦ жемісті єыры – балалар єаламгері ретіндегі єыры еді.

Аєынны¦ балалар¬а арнал¬ан єайсыбір шы¬армаларына да тЎн басты бір ерекшелік – єарапайымдылыє. Міне, соны¦ бір мысалы:

Терек – бЇрін єор¬айды,
Тікен – гЇлін єор¬айды,
Ара – балын єор¬айды,
јµлан – єа¬ын єор¬айды,
Киік – ла¬ын єор¬айды,
Ша¬ала – кЈлін єор¬айды,
Шопан – тЈлін єор¬айды,
Егінші – жерін єор¬айды,
Ер жігіт – елін єор¬айды.

НебЎрі то¬ыз-ає жол Јле¦. Сырттай єараса¦ыз, кез келген аєын жаза алатын Јле¦ сияєты. Тікелей, тура айтыл¬ан ой¬а, жада¬ай пЎлсапа¬а єµрыл¬ан туындыдай. Тіпті оны: «јой єозысын єор¬айды, тЇйе ботасын єор¬айды», - деп жал¬астыра беруге де болатындай. Бірає зерделей оєыса¦ыз, кЈлемі ша¬ын бол¬анмен, сыры тере¦де жатєан, мейлінше ма¬ыналы Јле¦ екенін а¦¬арасыз да та¦ єаласыз. Та¦ єалатыны¦ыз – бµл Јле¦ні¦ тµла бойы толайым мЎннен, сымбат пен сипаттан, єор¬асын µйєастан, келісім мен жарасымнан тµрады.

Бір тамашасы – аєын шы¬армаларыны¦ осындай єарапайым да жµмыр, шымыр жазыл¬ан.

¤.Тµрманжанов шы¬армашылы¬ы єазає халєыны¦ ¬ажайып бай фольклорымен соншалыєты ты¬ыз кірігіп, µштасєан. Аєын

жырларыны¦ тере¦ тамырлары – ту¬ан халыє Ўдебиетінде. Аєын бейнебір єазає балалар жазба Ўдебиетіне эпостардан, ертегілер мен жµмбаєтардан, жа¦ылтпаштар, таєпаєтардан келіп кіргендей. ўрине, ол єазає халєы Ўдебиетінен Їздіксіз Їйренбесе, єазає халыє Ўдебиетіні¦ тамаша дЎстЇрін кЎміл игеріп, Јзі Јмір сЇріп отыр¬ан заманына сай жарєын жал¬астырмаса, ¤тебай Тµрманжанов атты кемел аєын болып єалыптаспас та еді.

¤.Тµрманжанов шы¬армашылы¬ыны¦ е¦ бір мол да мЎуелі саласы – ертегілер, а¦ыздар. Бµл ретте аєынны¦ «БЈдене мен тЇлкі», «ТЈрт Јгіз туралы ертегі», «Мысыє пен жолбарыс», «Орман - ертегі», «јµмырсєалар, аралар – єиыспас дос, єµдалар», «Ананы¦ аманаты», «Алып кетпен», «КЈп тЇкірсе - кЈл», «Фараби туралы баллада», «Ғажайып ба¬банны¦ алтын алмасы мен Асан бала туралы ертегі», «Алтын балта», «Жолаушы мен жеті єасєыр», «јарлы¬аш» секілді шы¬армаларын атау¬а болар еді. Бµлар – єоз¬а¬ан таєырыбы, єол жеткізген рухани єазынасы жЈнінен де Ўр тЇрлі шы¬армалар. Алайда єай-єайсысы да аєын шы¬армасында ¬ана емес, єазає балалар Ўдебиетінде де Јзіндік орны бар елеусіз єалмас шы¬армалар. Абай айтєандай, «Сонда да соларды¦ бар та¦дамасы» дегенге баєсає, Ўрине, «јµмырсєалар, аралар – єиыспас дос, єµдалар», «БЈдене мен тЇлкі», «Орман - ертегіні» айрыєша бЈліп атар едік.

Аєынны¦ бµл шы¬армалары шы¬армашылыє кЇш-єуаты толысєан кезде ту¬ан, єандай бір биік талаптар¬а да єы¦бай жауап беретін толымды шы¬армалар.

¤.Тµрманжанов талантыны¦ он екі гЇлі бірдей ашыл¬ан кезінде ту¬ыз¬ан туындыларын єазає балалар Ўдебиетіні¦ Їздік Їлгілері мен де салыстыру¬а болар еді деп ойлаймыз. ¤йткені, ол бµл шы¬армаларында татым жЈнінен де, тапєырлыє жЈнінен де Корней Чуковский, Самуил Маршак сияєты алыптардан аса єалыса єоймады. Атал¬ан ертегі-дастандарды¦ Јте жарасымды жа¦алыєты пішіні, аєын

єолдан¬ан алуан тЇрлі Ўдеби Ўдіс-тЎсілдер, Ўдейі де Ўдемі, сЈз єайталауларды¦ кЈтерген жЇгі айрыєша екенін айтпа¬анда кЈркемдікті¦ єайталанбас Їлгілеріне жатады.

Нан ардаєты, адал ас

Бір кезде болып нан¬а зар,
јадірін білген адамдар,
ўулие тµтып нанды µстап,
«Нан µрсын»,- деп єар¬анар.
Нан ардаєты, адал ас,
КЎрі, жас онан аттамас.
Аєдастарєан Їстінде,
јол жумай оны µстамас.
Нандай жоє єой асыл дЎм,
Жеп Їйренген жасы¦нан,
Дастарєаннан нан кетсе,
Береке кетер асы¦нан.
Ей, балалар, балалар!
Болма¦дар, сірЎ, нан¬а тар.
¤мірді¦ алтын арєауы-
Бар єасиет нанда бар!
Нан єиєымын шашпа¦дар!
Жерде жатса, баспа¦дар!
Теріп алып єастерлеп,
Тор¬айлар¬а таста¦дар.

Мен кішкентай баламын

Мен кішкентай баламын,
Айтєан тілді аламын.
Апам нан¬а кеткенде,
°йде ойнап єаламын…
Шкафтарды ашпаймын,
Кітаптарды шашпаймын.
Текшелерден Їй жасап,
јызыє ойын бастаймын.
јарындашты аламын,
ја¬аз¬а сурет саламын.
јар¬аны салсам, єарєылдап,
Мазасын алар ананы¦,
Онан да мысыє салайын,
Шашылып жатыр талай µн.
јапты тескен тышєанны¦
Мысы¬ым берсін сазайын.

Кітап оєыр бір бЈбек

Жа¦быр жауар себелеп,
Жон¬а шы¬ар ебелек.
ГЇлге єонар кЈбелек.
Атєа єонар бЈгелек.
Су жыланды єµрту¬а
КЈлге єонар дегелек.
«Ғылым сырын білсем,-деп-
КЈкте кЇн боп кЇлсем»,- деп
Кітап оєыр бір бЈбек.

Кім немен ойнайды?

Те¦ізші болатын бала –
Бµлаєпен ойнайды.
Емші болатын бала –
Сынаппен ойнайды.
Батыр болатын бала –
јынаппен ойнайды.
Жарыєты жа¬атын бала –
Шыраєпен ойнайды.
Шопан балатын бала –
јозы, лаєпен ойнайды.
Диєан болатын бала –
Топыраєпен ойнайды.
Ғалым болатын бала –
Кітаппен ойнайды.

Ей, балалар, балалар!

Ей, балалар, балалар!
Бірі¦ - шекер, бірі¦ - бал.
Бірі¦ - єайы¦, бірі¦ - тал.
Жас кезі¦де ойнап єал,
Ойнап жЇріп ойлап та ал,
Ой тЇбінде жатыр бал!
Илеуінде єайна¬ан,
Жазды е¦бекпен жайла¬ан.
ёзаєтан дЎн тасы¬ан,
Досына жаны ашы¬ан,
јµмырсєа¬а кЈзі¦ сал!
Жµмысын кЈр! ТЎлім ал!
ГЇл-гЇлден жинап бал жи¬ан.
Жесін деп сендер ол жи¬ан.
јанатын желге сындыр¬ан…
Сонда да жµмыс тындыр¬ан
Бал ара¬а кЈзі¦ сал!

Жμмысын кJр! ТЎлім ал!
Кітапты¦ беті гЇл-лала.
Оєы¬ан бала – бал ара.

Шыбыє тимес, шы¦є етер

Шыбын єонса басына,
«Ойбай, мені шакты», - деп,
Бала отырса єасына,
«јμла¬амнан тартты»,-деп,
БЎле салып єы¦є етер.
Жанай кетсе¦ жаны¦а,
«Жан єалтамды жыртты»,-деп,
Жолап кетсе¦ ма¦ына,
«Мμрын бо¬ын сЇртті»,-деп,
Жала жауып мы¦є етер.
Осындай шЎлкес баланы
Жинап ал¬ан жаланы,
Жала баєєан баланы,
Мінезі Їшін шырт етер:
Мазає єылып салып жар,
Атап кеткен єμрбылар,
«Шыбыє тимес, шы¦є етер!»

Жан – жануарларды¦ баласын сЇюі

јар¬а баласын «аппа¬ым» деп сЇйеді,
Кірпі баласын «жμмса¬ым» деп сЇйеді.
јоян баласын «Їркегім» деп сЇйеді,
Тауыє баласын «Їрпегім» деп сЇйеді.
Мысыє баласын «маралым» деп сЇйеді,
Ит баласын «ырылым» деп сЇйеді.
јой баласын «єошаєаным» деп сЇйеді,
ТЇйе баласын «ботаєаным» деп сЇйеді.
Жылєы баласын «єμлынша¬ым» деп сЇйеді,
Ешкі баласын «ерке ла¬ым» деп сЇйеді.
Сиыр баласын «талпа¬ым» деп сЇйеді,
Аю баласын «балпа¬ым» деп сЇйеді.
јасєыр баласын «єайсарым» деп сЇйеді,
Шошєа баласын «май сарым» деп сЇйеді.
Апам баласын «батылым» деп сЇйеді,
Ел єор¬айтын «батырым» деп сЇйеді.

«Сіз», «біз» деген жылы сJз

«Сіз», «біз» деген жылы сJз –
Жылатады жЇректі.
Жаєсылыє билеп жанды тез,

Оятады игі тілекті.
Біреуге біреу жаєсылыє,
Тілесе Ўр кез Жаны ашып,
Осы бір шырын-тЎттілік,
Тµрмай ма жан¬а жарасып?!
Барша¬а керек жаєсылыє!
Жаєсылыє сЇйер жанымыз,
Барша¬а жетер жаєсылыє,
јыз¬анбай бЈліп алы¦ыз!
«Сіз», «біз» деген жылы сЈз –
Жаєсылыєты¦ мейірі.
Бір-біріне болып кЈз,
Ке¦ болсын адам бейілі!

Сµраєтар мен тапсырмалар

1.¤тебай Тµрманжанов балалар Ўдебиетіне єандай Їлес єосты?

2.¤тебай Тµрманжанов шы¬армаларыны¦ єандай тЎрбиелік мЎні бар?

3. «Сіз», «біз» деген жылы сЈз – атты Јле¦ін талдау жасау, жатєа айту.

4. «јµмырсєалар, аралар – єиыспас дос, єµдалар» атты ертегіні оєу, баяндап беру.

Мµзафар ўлімбаев

Мµзафар ўлімбаев 1923 жылы 29 октябрьде Павлодар облысыны¦ Шарбаєты ауданында¬ы Маралды ауылында ту¬ан.

Аєынны¦ тырнаєалды туындысы 15 жасында Павлодар облыстыє «јызыл ту» газетінде жарыє кЈреді. Содан былай оны¦ Јле¦дері мерзімді баспасЈзде тµраєты кЈріне бастайды. 1956-1958 жылдары «јазає Ўдебиеті» газетінде бЈлім ме¦герушісі, бас редакторды¦ орынбасары болып єызмет істейді. Ал «Балдыр¬ан» журналы шы¬а баста¬ан 1958 жылдан 1986 жыл¬а дейін ол осы балалар басылымыны¦ бас редакторы міндетін атєарады.

Аєынны¦ ал¬ашєы кітабы «јара¬анды жырлары» 1952 жылы баспадан шы¬ады. Содан бергі жылдар ішінде онда¬ан кітабы, бірнеше дЇркін та¦дамалылары жарыє кЈрді. Шы¬армалары 38 тілге аударыл¬ан. Соны¦ ішінде орыс тілінде 6 кітабы, тЇркімен тілінде «Мен тЇркімен мейманы» (1963 ж.), єыр¬ыз тілінде «Жолдар. Ойлар.

Жырлар» (1966 ж.) жинаєтары жарияланѓан. Саѓидиді¦ «Бостанын», Петефи мен Тоєтаѓµлды¦, Аполлинерді¦ та¦дамалы Јле¦дерін, Ю.Фучикті¦ «Дар алдындаѓы сЈзін», Орбелианиді¦ «Ғибратнамасын» жЎне Пушкин, Лермонтов, Маяковский, Ғ.Тоєай, М.ЖЎлел, Фирдауси, Зелили, Х.ўлімжандарды¦ бірсыпыра Јле¦-жырларын єазає тілінде сЈйлеткен.

М.ўлімбаев – поэзия, балалар Ўдебиетіні¦ дамуы, тіл тазалыѓы, жекелеген єаламгерлер шыѓармашылыѓы, т.б. мЎселелер туралы жЇздегшен маєала, эсселерді¦ авторы. «¤рнекті сЈз – ортає єазына», «јалам єайраты», «КЈ¦іл кЇнделігінен» - єаламгерді¦ сыншылыє сындарлы талантын айѓаєтаѓан келелі кітаптар.

М.ўлімбаев бµларѓа єоса бірегей е¦бек – «Маржан сЈз» атты аударма маєал-мЎтелдер жинаѓын шыѓарды. ЖЇз сексендей Ўнге текст-Јле¦ жазѓаны жЎне бар.

Е¦ бастысы – Мµзафар ўлімбаев – єазіргі єазає балалар Ўдебиетіні¦ кЈрнекті єайраткері. «Мені¦ ойыншыєтары» атты 1953 жылы шыєєан шаѓын кітаптан басылѓан бµл саладаѓы сЇрлеу-соєпаѓы кейіннен «БалдЎурен, шіркін, балалыє» (1973 ж.), «Аєсерек те » (1976 ж.), «Аспандаѓы Ўпке» (1982 ж.) секілді Їлкен жол, кітаптарѓа µласты. Балалар аєынына со¦ѓы жинаѓы Їшін 1984 жылы јазаєстан Мемлекетіні¦ Абай атындаѓы Мемлекеттік сыйлыѓы берілді.

Мµзафар ўлімбаев – сегіз єырлы, бір сырлы єаламгер. ЖЎне оны¦ бµл єырларыны¦ єай-єайсысы да – єазає Ўдебиетінде Јзіндік орны бар, мЎуелі бµтаєтар. °здіксіз Ўрі дЎмді, мол жемістер беріп келе жатєан бµтаєтар. Шындыѓын айтсає, бізге Їлкендер аєыны, аудармашы, сыншы, очеркші, Ўн-Јле¦ші, педагог, редактор М. ўлімбаевты¦ єай-єайсысы да єымбат. Алайда, Ўсіресе со¦ѓы жиырма шаєты жылда, єаламгер есімі аталса болды, алдымен балалар аєыны М. ўлімбаевты¦ ойѓа оралары бар.

СJз жоє, мµны¦ Jзі бекер емес. ўрине, мµны¦ себебі-єазає балалар Ўдебиетіні¦ ерте тµ¬анмен кенжелеп єала беретін Ўдетінде, немесе топжар¬ан таланты Jкілдеріні¦ кJп емесекендігінде де жатєан жоє. Ол-Мµзафар ўлімбаевты¦: «Бала¬а арнап неге аз жаз¬анмын» деп Jкінгенмен де, сол аз шы¬армаларыны¦ Jзі саз екендігінде. Міне, сондыєтан да 1970-1980 жылдарда¬ы єазає балалар Ўдебиеті атал¬анда М. ўлімбаев есімі еріксіз еске тЇсетін болса керек.

М. ўлімбаевты¦ суреткерлік шеберлікте шеек жоє екенін айтпа¬анда, балдыр¬андар¬а арнал¬ан сJз Jнеріде – сол балаларды¦ Jзіндей, сол балалар ¬ана емес, айналада¬ы єорша¬ан орта, таби¬ат, єо¬амдыє Jмірді¦ Jзіндей ке¦ де кЇрделі болу¬а тиіс. Демек, балалар шы¬армасы е¦ алдымен таєырыптан басталады. Егер Ўдебиетті¦ басєа салаларында «таєырыбын айтпа, татымын айт» дер болсає, ал балалар Ўдебиетінде таєырыбын да айт дейміз. Рас, мµнда да оны игеру, кJркемдік єуат шешуші ма¦ыз атєарады, алайда бJбек, балдыр¬ан, Jспірімдер – дайынды¬ы, білім єоры бар бар, Jмір мен Jнерге Jзіндік кJзєарасы єалыптасєан оєырман емес. ¤сіп келе жатєан жас бала Ўрбір Jле¦ сайын та¬ылым алып, сµлулыєєа кенеліп єана єоймай, міндетті тЇрде білім алуы, таным аясын ке¦ейтуі шарт. Сондыєтан да олар Їшін таєырыптыє, Ўсіресе, жа¦а таєырыпты¦ орны ерекше. Бір єуаныштысы – М.ўлімбаев осы ерекшелікті ерекше ескереді. Оны¦ шы¬армалары таєырып байлы¬ымен оєшаулана кJзге тЇседі. Тіпті талай-талай таєырыптарда М.ўлімбаев ізашар, тµ¦¬ыш тЇрен салушы десек Ўділ, Мысал¬а,азаєта жалпы спорт жJнінде Jле¦ аз болса, ўлімбаевты¦ «Шыныєса¦ - шымыр боларсы¦» суретті кітапшасы сол олєылыєты¦ орнын кЎдімгідей толтыр¬аны даусыз.

Мµзафар ўлімбаевты¦ кJптеген Jтірік Jле¦дері, ертегілері де осындай таєырып, таным жа¦алы¬ынан ерекшеленеді. Оны¦ Jле¦дері бЇлдіршіндерге, балдыр¬андар¬а, Jспірімдерге арнал¬ан болып айєындалып, айрыєшаланып тµрады. Сондыєтан да оны¦ Jле¦дерінде

мол білім, алуан Јмір шынды¬ы Ўдіс-тЎсілдер тЇрлі тЇрлілігі, жанр байлы¬ы кездесіп отырады. Бµ¬ан жо¬арыда талдан¬ан туындылары бір куЎ десек, таразыланба¬ан талай-талай ертегі, а¦ыз, ойын Јле¦, жµмбаќ, жа¦ылтпаштары та¬ы ай¬аќ.

Балалар аќыны М.ўлімбаев ќаламынан ту¬ан жа¦алыќтар мµнымен шектелмейді. Оны¦ Јтірік Јле¦дері мен Ўн-Јле¦дері де – арайы Ў¦гімелеуді тілейтін ауќымды салалар десек, аќын «адас атаулары» мен «ќарама-ќарсы ќызыќ сЈздерінде» де талап биігінен табылады.

Кітап – жеміс а¬ашы

КЈрді¦ талай аралап
МЎуелі жеміс баќшасын.
ТЎттілерін та¦дап ап,
Жемісін талай татќасы¦.
Заќым тЇссе, ал бірақ
А¬аш ќалар семер де.
Жылда¬ыдай балбырап,
Жемісі ќайта Јнер ме?!
Кітап та – алма а¬ашы
Жемісін біздер теретін.
ТЎтті алма¬а балашы
Кітабы¦ны¦ Ўр бетін…

Е к і б µ ¬ ы
(ертегі)

Екі бµ¬ы иен жайлау, кЈк белде
Емін-еркін жайылыпты кЈктемде.
ўдеті ¬ой кейбіреуді¦ желігіп
Есіретін май¬а тойып бЈккенде…
БЇгін естіп ессіздерге кЇлсек те,
Екі бµ¬ы таласыпты бір шЈпке:
- ¤зім жеймін, шЈпті бµрын кЈргенмен,
ТЇк бермеймін сендей сы¦ар ішекке!
- Бµрын келген сен бе екенсі¦, мен емей,
Аулаќ жЇрші, тіл тигізіп шенемей.
¤зім жеймін, - деп екінші біреуі
Жасыл шЈпке жабысыпты кенедей.
ЕЅелесіп, керілдесіп екеуі
Сарт-сµрт, сарт-сµрт мЇйіздесе кетеді.
Шегініп кеп соќтыќќанда от шы¬ып,
јанатады,ісіреді шекені…
Бірі біліпкешірмейдіріне,

¤зіні¦ де єарамайды тЇріне.
Еті єызып, ыза буып ессіздер
МЇйіздесіп, сЇзісіпті кЇніге.
МЇйіздері ілінісіп єалыпты,
Ажыраспаќ болып кЇшін салыпты.
- ўрлі-берлі ыр¬асыпты, тартысып,
ўлі кетіп, аяєтары талыпты.
Кім бар дейсі¦ келер кЇнін болжа¬ан,
Бір топ а¦шы єарє бопты олжа¬а.
БЇкіл ауыл бір тойыпты жас етке,
Екі бµ¬ы еті аз¬антай єалжа ма?!

Он саусає

Жал¬ыз саусає тіпті де,
ёстай алмас жіпті де.
Екі саусає бірікті,
Ине єол¬а ілікті.
°ш сауса¬ым орамды,
ЖЇгіртеді єаламды…
¤нерлі екен он саусає!
јала салсає, жол салсає…

МЎншЇк апай

Маєтан еткен мектебі,
Бестік толы дЎптері.
Білім єµмар бала¬а
Жµрт єыз¬а єара¬ан.
Со¬ыс бµлты тЈнгенде,
Серік болып ерлерге,
Жауды¦ бетін тойтар¬ан,
Елді¦ кегін єайтар¬ан.
МЎншЇк апай – батыр єыз,
Ардактаймыз атын біз.
ёесап МЎншЇк апай¬а,
¤сіп келе жатырмыз.

Дала баласы

Бес жасынан ат єµла¬ында ойнайтын,
Аќ шабаєша Ертіс суын бойлайтын.
Мен баласы даланы¦!
Жеті тЇнде бес жЇз єойды¦ тЇс – кейпін
Бес саусаєтай тЇгендейтін, тЇстейтін
Мен баласы даланы¦!
Ат Їстінде Ўн шырєасам Алтайдан,
Аќ Жайыєта єуанып ел, марєай¬ан,
Мен баласы даланы¦!
Мµздан тЈсек, єардан кЈрпе жамылар,
КЈк дауылда, аќ жауында жадырар
Мен баласы даланы¦!

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. М.ўлімбаев балалар¬а арнал¬ан єандай журналды басєарды?
2. М.ўлімбаевты¦ єандай Јле¦дері бар?
3. «Екі бµ¬ы» атты ертегіні оєу, баяндап беру.
4. «Кітап жеміс а¬ашы» атты Јле¦ін жатєа айту.

Бердібек Соєпаќбаев

(1924 - 1992)

Мені¦ атым јожа

(Хикаяттан Їзінді)

Он жетінші тарау

Бір сЎтті кез

Кешегі кЇні бой¬ы балыє аулаудан кейін тµяє серіппей єатып µйыєтап єалаппын.ўжем жµлєылап оатты.

- јожа, јожатай,Ўкем – ау,сен бЇгін саба¬ы¦а бармаушы ма еді¦?

КЈзімді ашып алып, єабыр¬а са¬атєа єарасам, сегізге он бес – ає минут єал¬ан екен. Атып тЇрегеліп, тез киіндім де, бет – єолымды шайып жіберіп, бір кесе айранды тікемнен тік тµр¬ан кЇйде єотара салдым.Кеше титыєтап келіп, сабає єарау¬а мµршам болмап еді.БЇгінгі болатын пЎндерді сумка¬а асы¬ып салып алдым да, мектапке жЇгірдім.ја¦ырау со¬ылап кетіпті.Бірінші сабає орыс тілі болатын. Анфиса Михайловна сыныпєа кіріп барады екен,тасырлатып жЇгіріп келе жатєан мені кЈріп, тоєтай єалды. Мµ¬алімдерді¦ ішінде бµл Јзі – алтын адам. Былтыр бізді¦ мектепке педучилищені бітіріп келген. Жазда барып институтєа сырттай оєу¬а тЇсіпті.

- јадыров, немене,µйыєтап єал¬ансы¦ ба? Тоєта, галстугі¦ді тЇзе.

Омырауымды сипалап таппа¬ан галстугім, сЈйтсем, иы¬ыма шы¬ып кеткен екен. Бµрын Ўкеп, орнына єойдым да, зып беріп,сыныпєа кірдім. Балалар дЇр етіп тЇрегелді.

Ма¬ан емес, Ўрине, артымда келе жатєан оєытушы¬а єµрмет кЈрсеткендері ¬ой. Бірає мен оны басєаша єабылдадым.Бір секундєа кідіріп, мµрнымды кЈкке шЇйіріп, ма¦¬аздана єалдым да, єолымды кеудеме єойып, тЎжім еттім.Мµным балаларды¦ єµрметіне сыпайыгершілікпен єайтарыл¬ан жауап болды да шыєты. Балалар да кЇліп жіберді. Анфиса Михайловнаны¦ єас – єаба¬ан а¦дамаєєа, артама жалт бµрылып єарап едім, оны¦ да кЇлімсіреген жЇзін кЈрдім.

«ўй, јадыров, шы¬армайтыны¦ жоє – ал» дегендей Анфиса Михайловна жымиып, басын шайєап єойды.

Адам жанаын ол керемет тЇсінеді.

Маєтан¬аным емес, сыныпта¬ы орыс тілін тЎуір біледі дейтін оєушынын бірі менмін. ¤ткен жылды¦ барлыє тоєсанында да бµл пЎннен ауызша, жазуша ыл¬и «бестік» ба¬алар алдым. Анфиса Михайловнаны¦ мені тЎуір кЈретіндігіне, мЇмкін бµл да себеп шы¬ар.

Жа¦а сабаєты тЇсіндіріп бол¬аннан кейін, ол:

- Ал, балалар, Пушкинні¦ «јысєы кешін» жаттап келді¦дер ¬ой? – деді.

- Жаттап келдік.

- ТЎтей, мен айтайыншы!

- Мен айтам!

- Анфиса Михайловна, менен сµра¦ыз, - деген дауыстар бірін – бірі баса кЈктеп, жамырап кетті.

Сендер дЎл осы сЎттегі јожеке¦ні¦ халін білсе¦дер етті. Мені¦ кеше сабає єарау¬а мµршам болды ма? °йге ел орын¬а отыра келіп жеттік…

«јысєы кешті» жаттап келмек тЇгіл мен ондай тапсырма берілгенін µмытып та кеткем екем.Есіме мµ¬алім айтєан да ¬ана тЇсіп,бЇйірімні¦ тЇп жа¬ы єып еие єалды. Масєара! Сµрай єалса, масєара болдым - ау!

Анфиса Михайловна таєта¬а шаєырып сµрай бастады. ўуелі: «Балабекова» - деп, Жанарды атады. Жанар сабаєєа дайындалмай келуші ме еді:

Буря мглою небо кроет,
Вихри снежрые крутя, -

деп,бастады да, сыдыртып, тоєталмай айтап шыєты.

- Жарайсы¦, Балабекова, отыр.

Жарайсы¦ды, Жанар¬а ішімнен мен де айтып жатырмын.

«Япыр – ай, енді мені шаєырып єалмаса игі еді. Жаз¬ан басым кеше осы Јле¦ді бір жапыраќ єа¬аз¬а кЈшіріп, балыєєа ала кетсем ¬ой, ерігіп демалып отыр¬анда, теп – тез жаттап алам».

- Тµрсынбайев, - деді мµ¬алім.

Мені¦ желемнен єылєиып, арт жа¬ымда отыратын Жантас орнынан тЇрегелді.

- Буря мглою…

- Таєта¬а шы¬ып айт.

- БЎрібір емес пе?

Ох, сµмпайы Жантас.Сµмпайысы¦ єарай гЈр. Партаны¦ астына кітап ашып єойып, бір кЈзі мµ¬алімде болса, бір кЈзімен соны сы¬алап тµрмаєшы ¬ой. ¤йтіп кЈрген кЇнім єµрсын да. Жантасты¦ пасыќ єулы¬ына жем бола єоятын адам Анфиса Михайловна емес.

- ТЎртіп жµртты¦ бЎріне бірдей. Таєта¬а шы¬ып айт, - деп ол дегенінен єайтпады.

Жантас мµрнын уєалап, тырп – тырп басып, таєта¬а шыєты.

- Ал енді айт.

- Буря мглою…

- Жантас осыны айтты да, жым болды.

- Дальше?

- Мµ¬алім, мен жаттамай келіп едім…

- Неге жаттамады¦?

- Диірменге барам деп… уаєытым болмай… Анфиса Михайловна Жантасєа біраз єарап тµрды да:

- МЇмкін орны¦а барып айтатын шы¬арсы¦? – деді. Біз ду кЇліп жібердік.

- Отыр, Тµрсынбаев. Осымен, міне, екінші рет «екілік» ба¬а алып отырсы¦. °йге берілген тапсырманы орындамай келгені¦мен єоймай, єулыєєа басып, мµ¬алімді алдамаќ боласы¦.Бµны¦ жаман.Білсе¦ білемін деп, білмесе¦, білмеймін деп, шыны¦ды айт.

Сол керек залым Жантас. Кірмегені¦ єара жер, сауап болды. Біреуді атыстырып, зымияндыє ойла¬анша, сабає оєыса¦ болмас па еді.

Бір ойым осылайша Жантасты табалап, жетісіп жатса, екінші ойым тJбемнен тас єµлауын кЇткендей Їрейлі халде. «јазір таєта¬а сені шаєырса, єайтесі¦? Сен не деп сылтау айтасы¦. Сµлтан екеуіміз балыє аулап, єараєшылыє Jмірді¦ єамын жасаумен болдыє демекшімісі¦?».

- Жаєанов, - деді мµ¬алім.

Та¬ы бір єатерден жаным єал¬андай «уS» деп, демімді шы¬ардым. Мені¦ байєауымша, Ўр мµ¬алімнен сабає сµрау тЎсілі Ўр тЇрлі. МЎселен, Майєанова тізімні¦ басынан тJмен єарап єуалай сµрайды. Онысы біз Їшін раєат. ¤зі¦е дейін неше оєушы єал¬анын, сенен єашан сµрауы мЇмкін екенін біліп отырасы¦.

Ал Анфиса Михайловна Jйтпейді. Алфавитті єуалай, тЎртіп саєтамай сµрайды. јазір тізімні¦ басында¬ы біреуді атаса, одан со¦ со¦¬ы жа¬ынан біреуді атайды. БЇгін сµра¬ан адамнан ерте¦ та¬ы да сµрауы мЇмкін. јысєасы, ол кімнен сµра¬ысы келсе, содан сµрайды.

Мені¦ ендігі бір Їміт артєаным єо¦ырау Їні болды. Шіркін-ай, сол сы¦¬ырлап єоя берсе, жаным єалар еді-ау. Келесі жолы «јысєы кешті» єатырып жаттап келіп, бірінші болып айтар едім. ўне, мµ¬алімдер бJлмесіні¦ есігі ашыл¬андай болды. ДЎу де болса, бµл шыєєан кезекші Ўйел. Жµдырыєтай ¬ана сЇйкімді сары жез єо¦ырау соны¦ єолында. јазір сы¦¬ырлап єоя береді.

Жоє бµл шыєєан кезекші емес кJрінеді. Басєа біреу болды. Япырай, єырыє бес минут уаєыт ендігі Jтсе керек еді ¬ой. Бµл мµнша не¬ылып созылып кетті. ўлде кезекші Ўйел тысєа шы¬ып кетіп, біреумен сJйлесіп, тµрып єалды ма. ўне єо¦ырау… Жоє бµл арба екен Jтіп бара жатєан.

Жаєанов та зулатов айтып шыєты. Бµны¦ бЎрі бЇгін тез айтєыш болып кеткен екен. Мµ¬алім е¦кейіп, о¬ан ба¬а єойып жатыр. Жаным єылпылдап тырна¬ымны¦ µшына келді. «Енді кімді шаєырар екен?».

- јадыров…

ТJбемен шатыр етіп, жай тЇскендей болды. Не істерімді білмеген ме¦іреу халде орнымнан сЇйретіліп тЇрегеле бердім. Ма¦дайымнан бµрє етіп, суыє терім шы¬ып кетті. Ох, шіркін-ай адам Jмірінде сипаттап айту¬а тілі¦ жетпейтін неше алуан баєытты минуттар бола береді-ау. Соны¦ бірін дЎл осы сЎтте бастан кештім. Мен лЎм деп Їлгергенімше, дЎлізден єо¦ырау Їні сы¦¬ырлап єоя бергені. «YS!»

- Жарайды, отыр јадыров. Сенен басєа жолы сµраймын, - деді Анфиса Михайловна.

Буын-буынымнан Ўл кетіп, орныма сылє ете єалдым…

Сµраєтар мен тапсырмалар

1.Бердібек Срєпаєбаев балалар Ўдебиетіне єандай Їлес єосты?

2. «Мені¦ атым јожа» атты хикаятта¬ы јожаны¦ Ўрекеттері жайлы айтып бер.

3. јожа єандай оєушы? Со¬ан байланысты оны¦ мінез-єµлыєтарына мінездеме жаса.

4. «Мені¦ атым јожа» атты хикаятты толыє оєып, баяндап беру.

Мµєа¬али Маєатаев
(1931 – 1976)

Маєатаев Мµєа¬али СЇлейменµлы єазаєты¦ Ўйгілі аєыны. Ту¬ан жері – Алматы єаласы. балалыє бал дЎурен со¬ыс жылдарыны¦ ауырлыє тауєыметімен тµспа-тµс келеді. ўкесі СЇлеймен со¬ыста єаза болып, анасы На¬иман Мµєа¬алиды¦ Јкшесін баса ту¬ан Їш µлды Јзі асырап, жеткізген. Мµєа¬али орта мектепті интерната жатып бітірген. Ол е¦бекке ерте араласып, ауылдыє ке¦есті¦ хатшысы, мектепте мµ¬алім болып істейді. Содан Нарынєол аудандыє газетіне орналасып, єаламгерлікке ден єояды. Мµнан со¦ «Егемен јазаєстан», «Жµлдыз», «МЎдениет жЎне тµрмыс» журналдарыны¦ редакциясында, јазаєстан Жазушылар ода¬ында єызмет атєарады.

Мµєа¬али Алматыда¬ы єазає Ўдебиеті мен Јнеріні¦ єаймаєтары шо¬ырлан¬ан ортада Јткерген аз ¬ана жылдар ішінде Јзіндік дара Їнін, суреткерлік єайталанбас дарынын танытып Јнімді е¦бектене білді. Оны¦ «Армысы¦дар достар», «јарлы¬ашым келді¦ бе?», «Аєєулар µйыєта¬анда», «Шуа¬ым мені¦» атты жыр жинаєтарын кЈзіні¦ тірісінде жариялап Їлгерді.

Ал, со¦¬ы жылдары аєынны¦ «Жылап єайттым Јмірді¦ базарынан», «Жырлайды жЇрек», «Аєєуды¦ єанатына жазыл¬ан жыр» атты жинаєтары басылып шыєты.

Мµєа¬али поэзиямыны¦ єайнар кЈзі, шабыт тµ¬ыры – елі, Јскен жері. оны¦ та¬дыры, замана тынысы, замандастарыны¦ арман-а¦сары. Осыны¦ бЎрін Мµєа¬али жас дарын¬а тЎн єайталанбас шеберлікпен, тЎ¦ірді¦ та¦дайынан тЈгілгендей поэтикалыє мінсіз Їйлесіммен, Ўр жЇрекпен тіл табысар сыршыл да шыншыл сезіммен, нЎз поэзия¬а

¬ана тЎн бейнелі образдармен бедерлеп, Јшпес Јнер де¦гейінде туындатып отыр¬ан.

Аєиыє аєын Мµєа¬алиды¦ Јле¦дері мен поэмалары мµ¦ды, єай¬ылы, Јкінішті тЇрінде келеді. Дегенмен оны¦ туындыларыны¦ балалар¬а арнал¬ан тµстары да жоє емес. Соларды¦ єатарында «ўліппе», «Интернатым мектебім», «Бесік жыры», «Болмасын со¬ыс, болмасын» атты Јле¦дерін атауымыз¬а болады.

Мµєа¬алиды¦ бµдан басєа да Јле¦дерінде жас Јспірімдерді отансЇйгіштік, Јміртанытарлыє, єай¬ылы кЇндерде еске саларлыє Јле¦дері де бар. Аєын тіл, ту¬ан жер туралы да жырла¬ан.

Тµтастай ал¬анда, Мµєа¬алиды¦ єазає балаларына арнап жаз¬ан Јле¦дері Јзіні¦ таєырыбы мен мазмµны жа¬ынан тартымды болып келеді.

ўліппе

Бар кітапєа бас бол¬ан
ўліппе - ¬ылым а¬асы.
ўліппеден бастал¬ан
Даналыєты¦ данасы.
Мектебі¦ мынау, класы¦,
Осында он жыл тµрасы¦.
Тарыдай болып кіресі¦,
Таудай болып шы¬асы¦.

Интернатым – мектебім

Оєимын ордамда,
Интернат – мектебім.
Азамат бол¬анша,
Аларым кЈп мені¦.
Аяулы мекенім,
Оєимын, жетемін.
Ту¬ан жер, кей-кейде,
Са¬ынып кетемін.
Са¬ындым ауылды,
Баурайын тауымны¦,
јолымнан жем берген
јозымды са¬ындым.
Осында ер жетем,
Отаным – ке¦ мекен.
Е¦бекпен, Ўніммен,
Елімді тербетем
Интернатым - мектебім
Жадыра¬ан кЈктемім!

Болмасын со¬ыс, болмасын!

Ає єозым мені¦, ає бЈпем,
Айнала¦ нµрлы бає екен.
Абыржымай жат, кЈкем.
Кенмесін ол кЇн келмесін,
ТЈнбесін єатер, тЈнбесін!
Со¬ысты¦ Јрті жанбасын,

ўлди, Ўлди, ає бJпем.
Маєтаным мені¦, аппа¬ым,
Тμмансыз атсын ає та¦ы¦!
Мазасыз мына ¬аламда,
јатер кJп Ўлі адам¬а…
Ає єμсымнан амалсыз
Адасып мен єалам ба?

СЎбилер жетім єалмасын!
Есігіне Ўр Їйді¦
Бесігіне сЎбиді¦.
МЎ¦гілік баєыт орнасын,
Болмасын со¬ыс, болмасын!
МЎ¦гілік баєыт орнайды,
Болмайды со¬ыс, болмайды.

Бесік жыры

ўлди,
ўлди,
Ає бJпем,
ёйыєтай ¬ой, μйыєта,
Жат балам.
МЎ¦гілік сені тербеуге,
МЎ¦гілік бесік саєта¬ам.
КЇндер де мμнда жоє, балам,
Та¦дар да мμнда атпа¬ан.
ТІсіріп сЎуле тІнекке,
Жат, балам,
ўлди, ає балам.
Сор да жоє мμнда, бає та жоє.
Атає та. єμрмет, да¦є та жоє.
Жетпейді мμнда Jсек те,
Жетпейді са¬ан атєан оє.
ўлди, Ўлди. ає балам,
МЎ¦гілік тыныш жат, балам.
Жоє мμнда кЇрес, ерегес,
КЇншілдік, єулыє, тJбелес.
¤зі¦дей мμнда – кJп елес,
Ає балам, жал¬ыз сен емес.

ёйыєтай ¬ой, балам, шошынба.
Бауыры¦, жары¦, досы¦ да,
А¦ды¬ан жауы¦, єасы¦ да,
То¬ысар бЎрі осында.
ёйыєтай ¬ой балам, шошынба.
Шулама, орман, ке¦ дала,
Баламны¦ алма мазасын!
Тербетіп тμрам мен ¬ана,
МЎ¦гілік жанны¦ азасын.
ўлди,
ўлди,
Ає пенде,
Тыныштыє тауып, жат менде.
¤мірді єалай сыйласа¦,
¤лімді сондай жат кJрме!
Баурыма мЎ¦гі саєта¬ан,
ўлди,
ўлди,
Ає балам…
ўлди…
ўлди…
ўлди-ай!..

Сμраєтар мен тапсырмалар

1. Мμєа¬али єандай аєын?
2. Мμєа¬алиды¦ Jле¦дері єандай таєырыпта жазыл¬ан?
3. Аєынны¦ єандай жыр жинаєтары бар?
4. «Бесік жыры», «Интернатым мектебім», «ўліппе» атты Jле¦деріні тЎрбиелік мЎнін тІсіндіру жЎне жаттау.

Тμманбай Молда¬алиев

Ендігі бір балалар Ўдебиетіні¦ Jкілі – Тμманбай Молда¬алиев. ол таланты ерте танылған аєындарды¦ бірі ретінде елуінші жылдарды¦

орта кезінен кЇнделікті баспасJз бетінде жарияланѓан оны¦ Jле¦дері Jз оєырмандарын баурап алды. Оны¦ Jле¦дерiнi¦ адам сезімін, оны¦ кJ¦іл-кЇйін, жастыєты¦ єµпия сырын шынайы бейнелеуімен байланысты. Жастыѓын, махаббатын, туѓан елінi¦ табиѓатын, кJктемін жырлады. Осындай жаѓдайда шын сезімді, адамны¦ кJкейін жарып Jтетін сЇйіспеншілік сырын а¦сап отырѓан єауым, Ўсіресе, аєынны¦ Jзі сияєты еркін ойлап, еркін сJйлеуге µмтылѓан оны¦ єµрбы буыны Тµманбай Jле¦дерін ду кJтеріп Ўкетті. Ол Ўдебиетке осылай жастыєты¦, махаббатты¦, кJктемні¦ жыршысы болып енді.

Барлыє жаєсы аєындар сияєты Тµманбай Jмірі де оны¦ Jле¦дерінде. Оны¦ туѓан ауылы, Jскен ортасы, кJрген Jмірі, Отан, ел, адам сЇю сезімдерінi¦ єалыптасуы жайлы мЎліметтерді аєын шыѓармалары бізге толыѓырає береді. Оны¦ лирикалыє єаЅарманы балалыѓын соѓысты¦ ауыр кезінде Jткізген, содан жанына µмытылмас жара тЇскен жас адамны¦ кJ¦іл кЇйін бейнелейді. ¤мір сЇйгіш ає кJ¦іл жасты¦ бойындаѓы мµ¦ да, ойлы сезімталдыє та содан туады. Жаны жайса¦ адамдар алаєанында, мейірімді ана бауырында, Алатауды¦ сµлу табиѓаты єµшаѓында Jскен жастыє Ўсемдікке, сµлулыєєа табыну сезімдері де єалай туѓанын а¦ѓару єиын емес. Осыы¦ бЎрі кейін аєын Jле¦дерінi¦ негізгі таєырыбына айналды. Ол адамды, жастыєты, Отанды талмай жырлады.

Тµманбайды¦ аєындыє жолы – тынымсыз ізденісті¦ жолы. Ол осы жолмен ілгерілеп, кемелдену кезе¦іне аяє басты. Оны¦ Jмірі, Jмірді тануы, сJйлеуі, µѓымы – бЎрі Jле¦. Сонымен бірге оны¦ балаларѓа арналѓан Jле¦дері де бар. Атап айтар болсає «ўлди», «Бала кЇнні¦ достары», «ёлыма», «ГЇлдерді сатпа¦дар», «Бала кЇнге барайыє», «КJктем келсе єµстар сайрап» т.б.

КJне бесік жыры

Он шырає кJрдім, бЎрін де
Алды ѓой єайтып бір єµдай.

Сен келдi¦ та¬ы Јмiрге,
ўлди, Ўлди, Ўлди-ай!
Аспанда бµлттар тµтасып,
ўлi де тµр ¬ой жылжымай.
Сен кЇлсе¦, єалам бiр тасып,
Саєтасын сенi бiр єµдай.
јалтырап то¦ып барамын,
Та¬ы бiр кЇлшi, бЈпешiм.
ўже¦нi¦ аппає тая¬ын
јолы¦а µстар ма екенсi¦?!
јµрбанды¬ы¦а шалайын
Жолы¦а сенi Јзiмдi.
Бiр кЈрiп єана єалайын
Сен атєа мiнген кезi¦дi.
Барымды берiп ба¬амын,
Анарды¦ сЇтi сµйылса
Арманы бар ма ана¦ны¦,
Топырає сенен бµйырса.
ЖЇрерсi¦ кЈптi¦ бiрi боп,
Саєтасын сенi бiр єµдай.
Артымда єалшы тiрi боп,
ўлди, Ўлди. Ўлди-ай!

Сµраєтар мен тапсырмалар

1. Тµманбай Молда¬алиевтi¦ єандай Јле¦дерiн бiлесi¦дер?
2. Аєынны¦ балалар¬а арнал¬ан Јле¦дерiне талдау жаса¦дар.
3. Аєынны¦ жастыє туралы Јле¦дерiн мЎнерлеп оєу, жатєа айту.

Мекембай Омарµлы
(1949 жылы туыл¬ан)

Мекембай Омарµлы 1949 жылды¦ 9 аºпан кЇнi Ташкент облысы, ¼ыбырай ауданы, ТЇзел елдi мекенiне ºарасты Таукент аулында ту¬ан. 1971 жылы Низами атында¬ы педагогикалыº институтты¦ ºазаº филологиясы факультетiн бiтiредi.

Оºытушы-Ўдiскер. Бастауыш сыныптар¬а арнал¬ан рн бiр оºулыºты¦ жЎне Ўдеби, ¬ылыми-танымдыº кiтаптарды¦ да авторы. Аºын «¼азаº Ўдебиетi» газетiнi¦ , Алматыда болып £ткен халыºаралыº айтыстарды¦ жЎне Орта Азия бахшылар байºауыны¦ жЇлдегерi. ¤збекстан Жазушылар µйымыны¦ мЇшесi. Сонымен ºатар балалар Ўдебиетiне де мол Їлес ºосºан аºын Ўрi жазушы болып табылады.

ТЎуелсiздiк жылдарда¬ы єазає балалар Ўдебиетi

БЇгінгі та¦да єазає балалар Ўдебиеті не берді, біз балалар Ўдебиетіне не бердік? Осы сџрає Јзін балалар Ўдебиетіні¦ аєын-жазушысымын дегенні¦ єай-єайсысын ойландырса керек.

Енді балалар Ўлеміне жа¦а дарын болып келген Нџрлан јалєаны¦ «Жыл он екі ай» атты кітабы. Жас аєын жина¬ыны¦ ал¬ашєы бетін:

Берсем са¬ан тЎттіні,
Дереу жерсі¦ балаєай.
°йреніп ап
ўр кЇні:
- Берші дерсі¦ а¬атай!

«Балалар¬а базарлыє» деген ал¬ашєы жыры бірден жас оєырманды баурайтыны анық. негізінде балабаєша мен мектеп оєушыларыны¦ тЈменгі сатысына арнал¬ан Јле¦дер, санамаєтар, жа¦ылтпаштар, жұмбаєтар, мысалдар енген.

Балалар поэзиясында¬ы жастар емес, кЎдімгі кЎрі тарландарымыз Асєар Оразаєын, Ескен Елубай, Аєылбек Шаяхмет жас жеткіншектер Їшін жазу кішкентай шарау демей, тЎп-тЎуір жинаєтар берген. Оразаєынны¦ «Жеткіншек» жина¬ында¬ы аєынны¦ балалар¬а деген шы¬армашылыє талантыны¦ тЇрлі-тЇрлі єырлары танылады. Жеткіншекті¦ беташарын «Елта¦бам», «КЈк туым», «Ана тілі» деген Їш жырмен ашыпты. Бџл џлттыє белгілеріміз шынды¬ында балалар¬а арнал¬ан. жинаєтарды¦ ал¬ашєы беттерінен алса єџба-єџп.

ётымды шы¬армаларды¦ бірі – А¬ила Сауранны¦ «Сиєырлы єазына» ертегі кітабы. Ертегілерді оєи отырып, жазушыны¦ Батыс, Шы¬ыс Ўдебиетінен хабары барын білсе болады. Ал енді бір єџштарлыє нЎрсе Їлкендерге жазатын жазушыларымызды¦ балалар¬а бет бџр¬анды¬ы. Ахат Жаєсыбаевты¦ «Балалыє пен даралыє» деген жина¬ы џл-Ўкеге, єыз-ана¬а єарап Јседі. Даналарын ардаєта¬ан елміз. Ғабиден Мџстафин, Мџзафар ўлімбаев, ўбілхан јастеев, ўлкей Мар¬џлан, јасым јайсенов, јадыр Мырзалиев џлы жазушы, балалар

Ўдебиетіні¦ кЈшбасшысы, ¬алым, суретші, батырды¦ балалыєша¬ы туралы оєу жас Јркенге Јте єажетті емес пе.

Балаларды¦ жас ерекшеліктерін, ойлау, ºабылдау ºабілеттері ескеріліп, кітаптар ж¯йелі т¯рде, серия-серия болып шы¬арылып жатыр. Міне, сондай е¦бектерді¦ бірі ºаламгер Пернебай Д¯йсенбинні¦ «¢н салы¦ызшы, ¡же!» деген повестер мен ¡¦гімелер жина¬ы ж¡не «Елгезек ертегілер елінде» деп аталатын повесть-фантазия мен ертегілерінен тµратын жина¬ын атау¬а болады.

Пернебай Д¯йсенбин талантты жазушы. Балалар¬а не туралы, ºалай жазу керек екенін жаºсы біледі. ¤зі ауылда мектепте жµмыс істеді. Сондыºтан болар, оны¦ шы¬армаларында балаларды¦ шынайы жан д¯ниесі бар. Оны¦ Алдарк£се туралы хикаясы ¯немі ізденісте ж¯ргенін к£рсетеді.

Ал екінші бір атап £тетін кітап ¼ымбат ¢білдаºызыны¦ «Ай сайын £сіп келемін» деген £ле¦дер жина¬ы. Міне, балалар¬а арнал¬ан кітап осылайша к£ркем безендірілуі керек дер едім. Ресейден, Еуропадан балалар¬а арнап жарыº к£ретін кітаптар де¦гейінде екен. Аºын мен суретші кітапты¦ тартымды шы¬уына к£п е¦бек сі¦ірген.

Ж¯земіз балыºтай,
С¯ ¦иміз жалыºпай.
Жа¬алай жатамыз,
¼µм болса, мамыºтай. /»Жаз айы»/

Ен дала¬а жау¬ан ºар,
Аппаº болып жатады.
Ал ºала¬а жау¬ан ºар,
Лезде-аº кірге батады. /»К¯міс ºар»/

¼ымбат таºырып таба білген, баланы¦ н¡зік жанын т¯сінеді, бала болып к¯ле алады, бала болып ойнай-ойлай алады.

Ендігі бір балалар жазушысы – Ш¡кен К¯місбайµлы деген е¦бекºор жазушы. Ш¡кен де ауылда¬ы к£п жылдар бойы мµ¬алім болып, балаларды¦ мінез-ºµлºына ºаныººан ºаламгер. Соны¦ жемісін ол жылда беріп келеді, жылда бір кітап шы¬арады. Оны¦ «Айдын к£лді¦ аººулары» атты кітабы хикаяттардан, ¡¦гімелер мен ертегілерден,

пьесалардан тµрады. Ш¡кен £мірді жаºсы біледі, сондыºтан да кез келген таºырыпºа барып, ойда¬ыдай игере білген.

Белгілі балалар аºыны ¤тепберген Аºыпбекµлыны¦ 2004 жылы «¼µºыºтыº ¡ліппесі», «¼µпия оºулыº» атты екі жина¬ы шыººан. Талантты аºын туралы к£п айту¬а да, талдау¬а да болады. Шектеп, тµжырып айтсаº, оны¦ ізденгіштігі балалар £ле¦іні¦ к£кжиегін ке¦ейтіп келеді.

ўсем безендірілген На¬ашыбай Мµєатовты¦ да жина¬ы балалар¬а айтар ойы бар дЇние. ёстаз-жазушы Таупає Рымжановты¦ «јарабек ШЎки- Жамал жЎне Шайтандар» ертегі-повестерінен єµрал¬ан жина¬ы да бала кЈ¦ілінен шы¬атыны аныє.

Жалпы, со¦¬ы жылдары балалар Ўдебиетіне арналып жазыл¬ан шы¬армалар кітап етіп бастыру дЎстЇрі беле¦ ал¬ан. Біз келешекте оєу кЈмекші єµралымызда балалар Ўдебиетіне арнал¬ан шы¬армаларды зерделеп, лайыєты деген єадау-єадаутуындылардың Јзектілерін енгізіп барамыз.

Тест сµраºтары

1. Кел, жастар біз бір тЇрлі жол жабалыє,
   Арам, айла, зорлыєсыз мал табалыє.
   ¤шпес Јмір, таусылмас мал берелік,
   Бір білімді данышпан жан табалыє. – деген £ле¦ жолдары Ш¡к¡рімні¦ ºай £ле¦інде кездеседі?

   А) Жастар¬а

B) ¤мір
C) Насихат
Д) Талап пен ынсап

2. С.К£беев ºай кітабына 32 таºырыпºа £ле¦дер мен ¡¦гімелерді жазды?
A) °лгілі т¡ржіма
B) Жусан
C) °лгілі бала
Д) ¼азаº хрестоматиясы

3. «Шал мен балалар» деген ¡¦гімені¦ авторы.
A) С.К£беев
B) Ы.Алтынсарин
C) ¤.Тµрманжанов
Д) М.¢уезов

4. С.К£беевті¦ ¡¦гімесін тап.
A) ¼ыпшаº Сейітºµл
B) ¼айырымды бала
C) Ананы¦ хаты
Д) Батыр ºыз

5. «Талапты¬а», «Ш¡кірт ойы» £ле¦дерін¦ авторы.
A) Б.Майлин
B) С.Торай¬ыров
C) І.Жанс¯гіров
Д) С.Д£нентаев

6. Б¯гіндегі жастар¬а оºу міндет,
Тек ºана оºуменен £нер білмек.
¤нер-білім, адалды¦, ар, намысты,
Жоятын наданды º ºай емсіз індет, - деген ¯зінді С.Торай¬ыровты¦ ºай £ле¦інен алын¬ан?
A) Соºыр оспы
B) Талаптылар¬а
C) Ш¡кірт ойы
Д) Оºу

7. С.Торай¬ыровты¦ £ле¦ін тап.
A) Бір баланы¦ тілек батасы
B) ¼ыз¬ыш ºµс
C) Маузер
Д) Жµмыскер мен жазушы

8. «Ауры¬ан арыстан», «Екі теке», «К£зі тойма¬ан ит» деген £ле¦дерді¦ авторы.
A) С.Торай¬ыров
B) С.К£беев
C) С.Д£нентаев
Д) М.¢уезов

9. «Бандыны ºу¬ан Хамит» шы¬армасыны¦ авторы.
A) Б.Майлин

B) С.Сейфуллин
C) С.Мµºанов
Д) М.¢уезов

10. Жабысайыº £нерге,
Ынтыºпай ºарап £лерге,
¤зіміз керек демесек,
Керек деп бізді келер ме? – деген £ле¦ жолдары С.Д£нентаевты¦ ºай £ле¦інде µшырайды?
A) Талап
B) Бозтор¬ай
C) Ауыр¬ан арыстан
Д) Замандастар

11. «Байшµбар», «¤тірікке б¡йге» деген £ле¦ мен поэманы¦ авторы.
A) С.Сейфуллин
B) І.Жанс¯гіров
C) Б.Майлин
Д) А.Байтµрсынов

12. І.Жанс¯гіров 1930 жылы балалар ¯шін ºандай е¦бегін бастырды?
A) Жетісу, Малта
B) Жастар¬а, Ш¡ркей
C) Малта, Ш¡ркей
Д) Жµмбаº, ¤тірік

13. «Баºташыны¦ баласы» ¡¦гімесіні¦ авторы.
A) С.Мµºанов
B) М.¢уезов
C) Б.Майлин
Д) Ы.Алтынсарин

14. М.¢уезов 1928 жылы ºандай шы¬арма жазды?
A) Сµр
B) К¯шік пен мысыº
C) К£ксерек
Д) Екі ерiншек

15. «Балалар¬а базарлыº» атты туындылар ºай жазушыларда µшырайды?
A) А.Тоºма¬амбетов, І.Жанс¯гіров
B) Б.Майлин, Ы.Алтынсарин
C) С.К£беев, С.Торай¬ыров
Д) М.¢уезов, С.Мµºанов

16. Білген сайын келеді біле бергім,
Біле беру емес пе тілегі елді¦.
Белден асса¦, алды¦да бел к£рінсе,
¼ызыººаннан келмей ме ж¯ре бергі¦? – деген £ле¦ ¯зіндісі Асºарды¦ ºай £ле¦інен алын¬ан?
A) Тапºаны білім емес пе?
B) Білім

C) Оºушы
Д) А¬асыны¦ жауабы

17. Ж.Жабаевты¦ балалар¬а арап жаз¬ан £ле¦і.
A) Ш¡кірт балалар¬а
B) Ш¡кірт ойы
C) Оºушы
Д) Білім

18.¤.Тµрманжановты¦ «¼асºыр мен садаº» атты аудармасы кімнен алын¬ан?
A) Изовтан
B) Лермонтовтан
C) Пушкиннен
Д) Толстойдан

19.Бар кітапєа бас бол¬ан
ўліппе - ¬ылым а¬асы.
ўліппеден бастал¬ан
Даналыєты¦ данасы, - деген ¯зінді ºай аºынны¦ £ле¦інен алын¬ан?
A) М.Маºатаев
B) Т.Молда¬алиев
C) ¤.Тµрманжанов
Д) М.¢лімбаев

20. «Бала кЇнні¦ достары», «ёлыма», «ГЇлдерді сатпа¦дар» £ле¦дерінi¦ авторы.
A) ¢лімбаев
B) К£беев
C) Молда¬алиев
Д) Тµрманжанов

Тест жауаптары

Бірінші тарау бойынша

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а	с	д	а	а	с	с	в	а	в

Екінші тарау бойынша

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
в	в	с	д	с	а	с	с	а	с

°шінші тарау бойынша

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а	с	а	в	в	д	а	с	в	д
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а	д	а	с	а	в	а	д	а	с

Пайдаланыл¬ан Ўдебиеттер

1. Каримов И.А. Узбекистон, XXI асрга интилмоєда. Тошкент, «Узбекистон», 1999

2. Кадрлар тайїрлаш Миллий дастури «Баркамол авлод Узбекистон тараєєиїтининг пойдевор» Тошкент, 1997

3. Ахметов Ш. «јазає балалар Ўдебиетіні¦ очеркі» Алматы, 1965

4. Ахметов Ш. «јазає балалар Ўдебиеті» Алматы, 1979

5. Абдувалитов Е. Досымбетова С. Дуйсебаева Д. Бектаев А. «ўдебиет» (6-сыныпєа арнал¬ан оєулыє-хрестоматия) Алматы, 2001
6. Молда¬алиев Т. «¤ле¦дер мен поэмалар». Алматы, 1990 1-том
7. Молда¬алиев Т. «Мен де жиырма жаста едім». Алматы, 1976
8. Маєатаев М. «Аєєуды¦ єанатына жазыл¬ан жыр» Алматы, 2001
9. Негимов С. Шешендік £нер. Алматы, 1998
10. Нысаналы А. °ш пай¬амбар. Алматы, 1992
11. ¼алиев С. «Орындал¬ан арман» Алматы, 1988
12. јµнанбаев А. ¤ле¦дер жина¬ы. I-II том. Алматы, 2005
13. ¼аза°ты¦ ма°ал-м¡телдері. Алматы, 2003
14. ¼аза° балалар ¡дебиеті. Хрестоматия. Алматы, 1996
15. Табылдиев ¢. «¼ыз¬алда°тар». Алматы, 1990
16. «јазає Ўдебиеті» газеті 2001-2007 жылдарда¬ы саны

Мазмµны

1.Кіріспе……………………………………………………………..
2.Ауыз Ўдебиеті – балалар Ўдебиетіні¦ алтын єоры…………
Тµрмыс-салт жырлары
Маєал-мЎтелдер
Жµмбаєтар
Жа¦ылтпаштар
Ертегілер
Шешендік сЈздер
Батырлар жыры
Тест сµраєтары………………………………………………

XIX ¬асырды¦ екінші жартысында¬ы єазає балалар Ўдебиетіні¦ дамуы

3. Махамбет ¤темісµлы……………………………………………..
4. Дулат Бабатайµлы……………………………………………
5. Ыбырай Алтынсарин……………………………………….
6. Абай јµнанбаев……………………………………………
7. Тест сµраєтары……………………………………………

XX ¬асырда¬ы єазає балалар Ўдебиеті

8. Ахмет Байтµрсынов……………………………………..
9. ШЎкЎрім јµдайбердиев……………………………..
10. Спандияр КЈбеев…………………………………………
11. Сµлтанмахмµт Торай¬ыров…………………………..
12. СЎбит ДЈнентаев…………………………………………
13. Ма¬жан Жµмабаев…………………………………………
14. ЖЇсіпбек Аймауытов…………………………………
15. СЎкен Сейфуллин………………………………………
16. Бейімбет Майлин……………………………………..
17. Ілияс ЖансЇгіров………………………………………
18. Мµхтар ўуезов………………………………………………
19. СЎбит Мµєанов……………………………………………..
20. Асєар Тоєма¬амбетов…………………………………
21. Жамбыл Жабаев…………………………………………
22. ¤тебай Тµрманжанов…………………………………
23. Мµзафар ўлімбаев…………………………………………
24. Мµєа¬али Маєатаев……………………………………..
25. Тµманбай Молда¬алиев………………………………
26. Бердібек Соєпаєбаев……………………………………
27. ТЎуелсіздік жылдарда¬ы єазає балалар Ўдебиеті………
28. Тест сµраєтары…………………………………………
29. Тест жауаптары…………………………………………..
30. Пайдаланыл¬ан Ўдебиеттер……………………….

Содержание

1. **Введение……………………………………………….**
2. **Фольклор – золотая фонд детской литературы** …

   Бытовые-обрядные песни…………………………..
   Пословицы……………………………………………..
   Загадки…………………………………………………
   Скороговорки…………………………………………
   Сказки…………………………………………………
   Ораторские речи……………………………………
   Героические песни……………………………………..
   Тесты ……………………………………………………..

Развитие казахской детской литературы XIX века

(вторая половина)

3. Махамбет Утемисулы……………………………………………..
4. Дулат Бабатайулы…………………………………………………
5. Ыбырай Алтынсарин……………………………………….
6. Абай Кунанбаев……………………………………………………
7. Тесты ……………………………………………………………….

Казахская детская литература XX века

8. Ахмет Байтурсынов……………………………………………..
9. Шакарим Кудайбердиев………………………………………..
10. Спандияр Кубеев…………………………………………………
11. Султанмахмут Торайгыров……………………………………..
12. Сабит Дунентаев…………………………………………………
13. Магжан Жумабаев……………………………………………….
14. Жусипбек Аймауытов……………………………………………
15. Сакен Сейфуллин……………………………………………….
16. Беймбет Майлин……………………………………………..
17. Илияс Жансугиров……………………………………………………
18. Мухтар Авезов…………………………………………………….
19. Сабит Муканов……………………………………………………..
20. Аскар Тогмагамбетов……………………………………………
21. Джамбыл Жабаев……………………………………………………
22. Утебай Турманжанов…………………………………………
23. Музафар Алимбаев…………………………………………………
24. Мукагали Макатаев………………………………………………..
25. Туманбай Молдагалиев…………………………………………
26. Бердибек Сокпакбаев……………………………………………
27. Казахская детская литература в годы независимости ……
28. Тесты ………………………………………………
29. Ответы на тесты……………………………………………………..
30. Использованные литературы…………………………….

CONTENTS

1. Preface…………………………………………………………
2. Folklore is the adden stock at childrens literature…………
Traditional songs.
Proverbs
Purrle rhymes
Patters
Fairy toles
Oratory speech
Heroic songs
Tests……………………………………………………………

Development of kazakh childrens literature of XIX-th century (the second part)

3.Makhambet Utemisov
4.Dulat Babatayuli
5.Ibray Altinsarin
6.Abay Kunanbaev
7.Tests…………………………………………………………………

Kazakh childrens literature of XX-th century

8. Shakarim Kudayberdiev
9. Akhmet Baytursunov
10 Spandiyar Kubeyev
11. Sultanmakhmut Toraygirov
12. Sabit Dunentaev
13. Magjan Jumabaev
14. Jusipbek Aymautov
15. Saken Seyfullin
16. Beyimbet Maylin
17. Ilyas Jansugurov
18. Mukhtar Auyezov
19. Sabit Mukhanov
20. Askar Togmagambetov
21. Jambul Jabaev
22. Utebay Turmanjanov
23. Muzafar Alimbaev
24. Mukhagali Makataev
25. Tumanbay Mouldagaliev
26. Berdibek Sokpakbaev
27. **Kazakh childrens literature during independent years......**
28. Tests……………………………………………………………….
29. The answers of tests………………………………………….
30. Utilized literature ....